

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МІЖНАРОДНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

КАТРЕНКО АНАСТАСІЯ АНДРІЇВНА

УДК 347.122(477+4/8)

ДИСЕРТАЦІЯ

**ОХОРОНЮВАНИЙ ЗАКОНОМ ІНТЕРЕС ЯК КАТЕГОРІЯ ЦИВІЛЬНОГО
ПРАВА УКРАЇНИ ТА ДЕЯКИХ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН**

Спеціальність 12.00.03 – цивільне право та цивільний процес; сімейне право;
міжнародне приватне право

08 – Право

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук.

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ А.А. Катренко

Науковий керівник
Кізлова Олена Сергіївна,
доктор юридичних наук, професор

Одеса – 2020

SUMMARY

Katrenko A.A. Legally protected interest as a category of Civil Law of Ukraine and some foreign countries. - Manuscript.

The dissertation for the scientific degree of the candidate of legal sciences (doctor of philosophy) on a specialty 12.00.03 - Civil Law and Civil Procedure; Family Law; Private International Law. - National University "Odessa Law Academy", Odessa, 2020.

The dissertation is devoted to the comprehensive study of theoretical and practical problems of legally protected interest as a category of civil law of Ukraine and some foreign countries on the basis of systematic generalization of current national civil law, legal practice and foreign legislative experience.

It is established that in modern civil law doctrine the issue of legally protected interest remains quite relevant given the impossibility of outlining the entire list of rights that may belong to a person. The solution to this issue is provided by the category of legally protected interest as a prerequisite for the emergence of subjective civil law, the establishment, change and termination of civil relations. The realization of the interest protected by law involves taking action in the legal field, which is a condition of legal protection and the ability to apply to the competent authorities in the event of illegal obstacles, caused by any other person.

It is proved that the need to increase the level of protection of legally protected interests of individuals and legal entities, which is a mandatory component of full recognition of Ukraine as a developed European country, necessitates recourse to foreign legislative experience in protecting legally protected interests of participants of civil legal relationships. It is important to study the legally protected interest as a category of civil law under the laws of those countries whose legal systems are similar to the legal system of Ukraine, taking into account national legal customs, traditions, legislation, jurisdictions, features of legal culture that have developed historically.

In national court practice, some issues of protection of legally protected interests have not yet been clearly resolved, in particular, there is no single approach to

understanding the concept of legally protected interest, therefore, the implementation of the principle of comprehensive protection of civil rights and interests causes some difficulties. The analysis of court practice testifies to the urgent need for scientific recommendations on the application of legal mechanisms of civil law protection of the interest, protected by law.

It is found that to the problems of defining the concept of legitimate interest, interest, protected by the law, their defense, are devoted scientific works of such researchers as: I.V.Venediktova, Yu.S. Gambarov, M.A.Hurvich, A.I. Dryshlyuk, R. von Jhering, P. Laband, T.V. Lamm, J.M. Magaziner, V.A. Ryasentsev, V.I. Remnev, E.A. Krasheninnikov, A.V. Malko, O.O. Pervomaisky, A.L. Tkachuk, K.S. Yudelson, Ye.O. Kharitonov, D.M. Chechot, G.F. Shershenevich and others.

Among the studies of these problems should be mentioned the dissertations of such researchers as: D.M. Chechot "Problems of protection of subjective rights and interests in the order of non-litigation proceedings of the Soviet civil procedure" (1969); R.E. Gukasyan "The Problem of Interest in Soviet Civil Procedure Law" (1971); Ye.Ye. Bogdanova "Protection of rights and interests in contractual relations" (2008); I.V. Venediktova "Protection of legally protected interests in civil law" (2014), etc. However, special scientific research of the legally protected interest as a legal category under the civil law of Ukraine and some foreign countries in domestic science has not been conducted so far. The ongoing process of recodification of civil legislation of Ukraine requires a revision of the existing legal structures and categories, in particular, the legally protected interest as a category of civil law of Ukraine, taking into account the legislative experience of some foreign countries.

It is noted that the study of the category of legally protected interest affects not only the legal aspects of the implementation of the aspirations of subjects to meet their needs, but also directly relates to the essence of law and the dialectic of its interaction with the interests of others.

It is established that one of the problems for legal science is the question of defining the concept of legitimate interest and its relationship with subjective rights and legal

obligations, which is primarily due to the fact that in the current legislation of Ukraine the term "legitimate interest", despite its widespread use is not officially established, although in the theory of law there are discussions on the definition of the content and essence of the studied category.

It is proved that subjective civil rights and legally protected interests are two single-order categories that are objects of civil protection.

It is concluded that all the diversity of social, economic, cultural life cannot always be clearly enshrined in the form of specific powers that constitute subjective civil right. It is emphasized that the legitimate interest, which is also an important object of civil protection, which allows to include in the scope of civil law civil relations that require legal mediation. The lack of definitions of subjective civil right and legitimate (protected by law) interests enshrined in the Civil Code of Ukraine, creates difficulties in trying to differentiate them, and is a gap in civil legislation.

It is established that the interest protected by the law: 1) has a direct connection with the norms of civil law, without the consolidation by which it cannot exist; 2) provides for the establishment of a single scale of behavior for an indefinite number of persons; 3) establishes the limits of possible or appropriate behavior. On the basis of certain features the concept of the interest protected by the law is formulated and it is offered to fix the specified concept in part 1 of art. 15 of the Civil Code of Ukraine.

It is concluded that in the doctrine of civil law of Ukraine the categories "legitimate interest" and "legally protected interest" must be distinguished as objects of legal protection, in this regard it is advisable to distinguish two objects of legal protection: subjective regulatory rights and legally protected interests.

It is established that the concept of legitimate interests in a broad sense coincides in scope with socio-economic (factual) interests, which do not contradict the rules of law, the foundations of legal order and the moral principles of society. Such an understanding of legitimate interests through a negative definition is most consistent with the basic principles of civil law, based on dispositive regulation of relations of legally equal subjects.

Based on the analysis of legislative acts of foreign countries, it is concluded that the content that the legislator puts into the concept of interest is not the same. For example, in the Constitution of Croatia there are the concepts of "meeting the needs of the population", "meeting the common interests", "common interests of citizens in the field of property rights".

Pursuant to the Directive 95/46/EC of the European Parliament and of the Council of 24 October 1995 on the protection of individuals with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data of 24.10.1995, the processing of personal data is considered lawful if it is to protect an interest extremely important for the life of society. In this regard, it can be concluded that there is an equal understanding of the legitimate and legally protected interests in the EU.

In contrast to Ukraine, in some foreign countries various interests of the subjects of civil legal relations are enshrined at the legislative level. For example, in Portugal alone there are more than 10 types of interests (interests of freedom, interests of consumers, parents, interests of the elderly, private interests, etc.). Also, in contrast to Ukraine, in foreign countries special importance is attached to the consolidation of legitimate and public interests. For example, in accordance with Art. 49 of the Constitution of Portugal, individuals may submit to the public authorities applications for protection of their interests, which are protected by law. The Constitution of the Republic of Turkey has a special section on legitimate interests, which includes interests related to the use of the coastal zone, property, land ownership and its protection, confiscation and nationalization, etc.

It is proved that the category of legally protected interest in the civil law of Ukraine should be used in a specific civil law aspect, taking into account the legal significance of the category of interest, the basic principles of civil law, but on the basis of general scientific category of interest. It is this position that provides the basis for the development of definitions of legally significant interests that can be applied to individual legal institutes.

It is established that the jurisdictional form of protection of the interest protected by law is to carry out appropriate actions within the competence defined by law by a court, public authority, authority of the Autonomous Republic of Crimea, local government, and a notary. Within the jurisdictional form of protection, there are general and special procedures for the protection of the interest protected by law. As a general rule, the protection of civil rights and legally protected interests is carried out in court. Thus, in the legislation of some foreign countries (in particular, Portugal, Switzerland) it is the judiciary that protects the interests protected by law, because in the administration of justice the courts must protect the rights and interests of individuals, prevent violations of the law, eliminate conflicts between public and private interests.

It is determined that a special procedure for protection of civil rights and interests protected by law is an administrative procedure, which is carried out by appealing to a higher body or official only in cases provided by law, and is not typical for civil law. The administrative procedure for protection may be expressed in appealing the actions and acts of state bodies to a higher executive body or in the adoption of state bodies endowed with the appropriate powers, decisions using methods of protection of civil rights under Art. 16 of the Civil Code of Ukraine, in compliance with the procedure established by regulations.

Such non-jurisdictional forms of protection are considered as: 1) application of the measures of operative influence allowed by the law unilaterally concerning the violator of the interest protected by the law (for example, termination, change of legal relations, transfer to the previous form of payment); 2) self-defense of the interest protected by law.

It is noted that the self-defense of the interest protected by law means the commission by a person of actions of the actual order not prohibited by law, aimed at protecting his personal or property rights and legally protected interests. Such protection measures include the application of sanctions for breach of contract (refusal of the counterparty to accept expired products compared to the terms of the contract, unilateral change of the contract in case of breach by the counterparty, etc.), actions of a person in a state of self-defense, actions of a person in a state of extreme necessities, etc.

The characteristic features and general criteria of legality of self-defense of the interest protected by the law are determined and analyzed.

It is concluded that the right of participants in civil relations to self-defense of legally protected interests is their ability in case of violation of these interests or the interest of another person, existence of the real threat of such violation to apply appropriate and adequate counteraction, which is not prohibited by law and does not contradict to prevent or stop this violation or eliminate its consequences. This possibility is one of the elements of the right to protection of legally protected interests.

It is established that the general criteria for the legality of self-defense of legally protected interests are: a) self-defense measures should not be prohibited by law and are contrary to the moral principles of society; b) self-defense measures must correspond to the content of the interest that has been violated, or in relation to which there is a real threat of violation, the nature of actions that violate it or create a threat of violation (be necessary and sufficient), the consequences of violations that have occurred or could actually occur.

It is proved that the category of legally protected interest in the civil law of Ukraine should be used in a specific aspect of civil law, taking into account the legal significance of the category of interest and the basic principles of civil law. It is this position that provides the basis for the development of definitions of legally significant interests that can be applied to individual legal institutions.

It was found that in some EU countries (Austria, Germany, France, Italy, Sweden, etc.) the conditions of public order and legally protected interest (legitimate interest) are often used, although their understanding and application are not unambiguous. One of the reasons for the inconsistency in the distinction between the terms "public policy" (*ordre public*) and "protected legitimate interest" is the difference in the meaning of public policy in civil law in particular and in law in general. The interest and state policy protected by law are categories that are much closer to each other in the EU common law systems than in the civil law of Ukraine.

The characteristic features and general criteria of legality of self-defense of the interest protected by the law are determined and analyzed.

It is concluded that the right of participants in civil relations to self-defense of legally protected interests is their ability in case of violation of these interests or the interest of another person, the real threat of such violation to apply appropriate and adequate counteraction, which is not prohibited by law and does not contradict to prevent or stop this violation or eliminate its consequences. This possibility is one of the elements of the right to protection of legally protected interests.

The dissertation analyzes the following methods of judicial protection: 1) recognition of the right; 2) recognition of the transaction as invalid; 3) termination of the action that violates the right; 4) restoration of the situation that existed before the violation; 5) compulsory performance of duty in kind; 6) change of legal relations; 7) termination of legal relations; 8) compensation for damages and other methods of compensation for property damage; 9) compensation for moral (non-pecuniary) damage; 10) recognition as illegal of decisions, actions or omissions of a body of state power, a body of power of the Autonomous Republic of Crimea or a body of local self-government, their officials and officers.

Scientifically substantiated proposals for improving the legal regulation of the legally protected interest as a category of civil law of Ukraine and some foreign countries have been formulated.

Key words: interest, legitimate interest, legally protected interest, jurisdictional forms of protection of legally protected interest, non-jurisdictional forms of protection of legally protected interest, methods of protection of legally protected interest.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові статті у фахових виданнях України:

1. Катренко А.А. Інтерес як елемент змісту суб'єктивного права та охоронюваного законом інтересу (нематеріальний і матеріальний інтерес).

Юридичний вісник. 2018. Вип. 4. С. 89-95. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/urid_2018_4_16.

2. Катренко А.А. Забезпечення приватних та публічних інтересів у шлюбному договорі. *Часопис цивілістики: наук.-практ. журн. НУ «Одеська юридична академія».* Одеса: Фенікс, 2018. Вип. 28. С. 97-101. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chac_2018_28_22.

3. Катренко А.А. Інтерес у зобов'язаннях, що виникають у зв'язку зі створенням загрози життю, здоров'ю, майну юридичної особи. *Юридичний вісник.* 2018. Вип. 2. С. 104-110. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chac_2018_28_22.

4. Катренко А.А. Категорія «інтерес» у договірних правовідносинах. *Вісник Чернівецького факультету НУ «Одеська юридична академія»:* зб. наук. ст. Чернівці, 2018. Вип. 2. С. 75-84.

5. Катренко А.А. Інтерес як категорія цивільного права. *Часопис цивілістики: наук.-практ. журн. НУ «Одеська юридична академія».* Одеса: Фенікс, 2018. Вип. 29. С. 97-101.

6. Катренко А.А. Структура охоронюваного законом інтересу як правовий аспект. *Юридичний вісник.* 2019. Вип. 3. С. 202-206.

Наукові статі у зарубіжних періодичних виданнях з юридичного напрямку:

7. Katrenko A. Problematic questions determining category of "interest" in civil law of Ukraine. *Jurnal juridic national: Teorie si Practica.* 2018. Bn. 4. С. 85-88.

8. Катренко А.А. Концептуальні засади щодо визначення категорії «інтерес» у цивільному праві. *Visegrad journal on human rights.* 2019. No 1 (volume 3). С. 100-105.

Тези доповідей і наукових повідомлень:

9. Катренко А.А. Суб'єктивна та об'єктивна природа інтересу як категорії цивільного та сімейного права України. *Речові права в праві та законодавстві: розвиток і сьогодення*: збірник матеріалів Інтернет-конференції. Міжнародний гуманітарний університет; Інститут національного та міжнародного права (м. Одеса, 27 листопада 2015 р.). Одеса, 2015. С. 113-117.

10. Катренко А.А. Категорія «інтерес» у шлюбному договорі. *Від римського права до IT-права*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Римське право та сучасність» (м. Одеса, 19 травня 2018 р.). Одеса: Фенікс, 2018. С. 170-173.

11. Катренко А.А. Особливості спорів щодо захисту прав та законних інтересів батьків на виховання дитини. *Сучасні правові системи світу: тенденції та фактори розвитку*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 23–24 серпня). Запоріжжя: Запорізька міська громадська організація «Істина», 2019. С. 69-74.

12. Катренко А.А. Визначення юридичної природи інтересу у цивільному праві України. *Пріоритету розвитку юридичних наук у XXI столітті*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 12-13 квітня 2019 р.). Одеса: ГО «Причорноморська фундація права», 2019. С. 96-98.

13. Катренко А.А. Інтерес у договірних правовідносинах. *Розвиток державності та права в Україні: реалії та перспективи*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 20–21 вересня 2019 р.). Львів: Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2019. С. 65-67.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1 ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ ЗА ТЕМОЮ ТА ВИБІР НАПРЯМІВ ДОСЛІДЖЕННЯ	14
1.1. Огляд літератури за темою дисертаційного дослідження	14
1.2. Інтерес як елемент змісту суб'єктивного права і охоронюваного законом інтересу (нематеріальний та матеріальний інтерес)	37
РОЗДІЛ 2 ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ОХОРОНЮВАНОВОГО ЗАКОНОМ ІНТЕРЕСУ ЯК КАТЕГОРІЇ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ ТА ДЕЯКИХ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН	50
2.1. Поняття охоронюваного законом інтересу як категорії цивільного права України та деяких зарубіжних країн	50
2.2. Особливості охоронюваного законом інтересу за цивільним правом України та деяких зарубіжних країн	80
РОЗДІЛ 3 ФОРМИ ТА СПОСОБИ ЗАХИСТУ ОХОРОНЮВАНОВОГО ЗАКОНОМ ІНТЕРЕСУ ЗА ЦИВІЛЬНИМ ПРАВОМ УКРАЇНИ ТА ДЕЯКИХ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН	106
3.1. Юрисдикційні форми захисту охоронюваного законом інтересу .	106
3.2. Неюрисдикційні форми захисту охоронюваного законом інтересу.	138
3.3. Способи захисту охоронюваного законом інтересу в цивільному праві України та деяких зарубіжних країнах.....	148
ВИСНОВКИ	171
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	175
ДОДАТКИ	199

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. . Однією з найважливіших засад вітчизняного цивільного права України є принцип всебічного захисту цивільних прав та інтересів, який відображає і розвиває положення ст.ст. 55 та 124 Конституції України про те, що права і свободи особи захищаються судами, юрисдикція яких поширюється на будь-який юридичний спір та будь-яке кримінальне обвинувачення. Цивільний кодекс України (далі – ЦК України) став імпульсом для проведення подальших наукових досліджень у сфері приватного права, де центральне місце займає особа з її суб'єктивними правами та охоронюваними законом інтересами.

ЦК України 2003 року передбачене право кожної особи звернутися до суду за захистом свого особистого немайнового або майнового права та інтересу, значно розширено арсенал способів захисту суб'єктивних цивільних прав та охоронюваних законом інтересів судом, а також право особи звернутися за захистом до уповноваженого державного чи громадського органу або посадової особи тощо у порядку, визначеному чинним законодавством України.

Процес активного реформування чинного цивільного законодавства має супроводжуватися системним дослідженням механізму захисту цивільних прав, рівня його ефективності, стану реального забезпечення необхідним комплексом цивільно-правових засобів в умовах ринкових відносин. При цьому особливого значення набуває саме юридичне забезпечення прав, свобод та інтересів приватної особи, що є базовими цінностями у всьому світі. Саме це обумовлює необхідність більш активної адаптації законодавства України до законодавства країн ЄС, що загострює проблему пошуку шляхів його оптимізації. Розпочатий процес рекодифікації цивільного законодавства України також свідчить про необхідність оновлення наукових підходів до визначення охоронюваного

законом інтересу як категорії цивільного права України з урахуванням досвіду зарубіжних країн, переважно країн-членів ЄС, у цій сфері.

У сучасній цивілістиці проблематика охоронюваного законом інтересу залишається досить актуальною з огляду на неможливість окреслення всього переліку прав, які можуть належати особі. Вирішення цього питання забезпечується категорією охоронюваного законом інтересу як передумови виникнення суб'єктивного цивільного права, виникнення, зміни та припинення цивільних правовідносин. Реалізація охоронюваного законом інтересу передбачає вчинення дій у правовому полі, що є умовою законного захисту та можливості звернутися до компетентних органів у разі виникнення незаконних перешкод з боку будь-якої іншої особи.

Окремі питання визначення категорії інтересу розглянуті в роботах таких учених, як: М.О. Барінов, І.А. Бірюков, С.М. Братусь, Т.В. Боднар, Ф.О. Богатирьов, Є.В. Вавілін, О.М. Вінник, М.В. Вітрук, І.В. Венедиктова, О.В. Власова, Ю.С. Гамбаров, К.М. Глиняна, В.П. Грибанов, А.М. Гужва, Р.Є. Гукасян, М.А. Гурвич, О.В. Дзера, Р. Ієринг, О.С. Іоффе, М.Д. Єгоров, Ю.С. Зав'ялов, Ю.О. Заїка, О.С. Кізлова, О.О. Красавчиков, Н.С. Кузнєцова, А.Є. Кубко, В.В. Луць, Р.А. Майданик, М.І. Матузов, М.С. Малєїн, О.В. Малько, Г.В. Мальцев, Д.І. Мейєр, С.В. Михайлов, Є.В. Пассек, М.В. Першин, Т.М. Підлубна, М.Д. Пленюк, І.О. Покровський, В.К. Попов, З.В. Ромовська, В.О. Рясенцев, В.Ф. Сіренко, Р.О. Стефанчук, В.В. Субочев, К.Е. Торган, Ю.В. Тихонравов, Є.О. Харитонов, Д.М. Чечот, О.І. Чепис, Н.А. Шайкенов, Г.Ф. Шершеневич та ін. Проте до цього часу в сучасній науці цивільного права відсутні спеціальні комплексні дослідження проблем охоронюваного законом інтересу як категорії цивільного права України та деяких зарубіжних країн.

Необхідність підвищення рівня захисту охоронюваних законом інтересів фізичних та юридичних осіб, що є обов'язковою складовою повноправного входження України в число розвинених європейських держав, обумовлює

потребу звернення до зарубіжного законодавчого досвіду захисту охоронюваних законом інтересів суб'єктів цивільних правовідносин. При цьому важливим є дослідження охоронюваного законом інтересу як категорії цивільного права саме за законодавством тих країн, правові системи яких схожі з правовою системою України, враховуючи національні правові звичаї, традиції, законодавство, юрисдикційні органи, особливості правової культури, які склалися історично.

У національній судовій практиці окремі питання захисту охоронюваного законом інтересу поки що не дістали однозначного вирішення, зокрема, відсутній єдиний підхід до розуміння поняття охоронюваного законом інтересу, у зв'язку з чим реалізація принципу всебічного захисту цивільних прав та охоронюваних законом інтересів викликає певні труднощі. Аналіз судової практики свідчить про гостру потребу в наукових рекомендаціях із застосування правових механізмів цивільно-правового захисту охоронюваного законом інтересу.

Таким чином, актуальність теми дисертаційного дослідження зумовлюється необхідністю розвитку теорії цивільного права щодо поняття, порядку реалізації та захисту охоронюваного законом інтересу, а також удосконалення чинного цивільного законодавства та правозастосовної практики в цій сфері.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано в межах плану науково-дослідної роботи кафедри цивільного і господарського права та процесу Міжнародного гуманітарного університету «Приватно правова сфера України в контексті європейської інтеграції» на 2016-2020 роки як складової комплексної теми Міжнародного гуманітарного університету «Україна і світ у контексті становлення і розвитку соціогуманітарної сфери» на 2016-2020 рр. (державний реєстраційний номер №0110U000678).

Об'єктом дослідження є цивільні правовідносини, пов'язані з реалізацією і захистом охоронюваного законом інтересу як категорії цивільного права України та деяких зарубіжних країн.

Предметом дослідження є охоронюваний законом інтерес як категорія цивільного права України та деяких зарубіжних країн.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є розвиток науки цивільного права щодо охоронюваного законом інтересу, вдосконалення чинного цивільного законодавства з урахуванням позитивного законодавчого досвіду окремих зарубіжних країн та правозастосовної практики в цій сфері.

Для досягнення цієї мети в дисертації вирішувалися такі завдання:

здійснити огляд літератури з проблем охоронюваного законом інтересу як категорії цивільного права України та деяких зарубіжних країн і обрати напрями дослідження;

охарактеризувати інтерес як елемент змісту суб'єктивного права і охоронюваного законом інтересу (нематеріальний та матеріальний інтерес);

визначити поняття охоронюваного законом інтересу як категорії цивільного права України;

з'ясувати особливості охоронюваного законом інтересу як цивільно-правової категорії за цивільним правом України та деяких зарубіжних країн;

визначити форми та способи захисту охоронюваного законом інтересу за цивільним правом України та деяких зарубіжних країн;

з'ясувати поняття та сутність юрисдикційних форм захисту охоронюваного законом інтересу за цивільним правом України та деяких зарубіжних країн;

визначити особливості неюрисдикційних форм захисту охоронюваного законом інтересу за цивільним законодавством України та деяких зарубіжних країн;

охарактеризувати способи захисту охоронюваного законом інтересу в цивільному праві України та деяких зарубіжних країн;

сформулювати науково обґрунтовані пропозиції щодо вдосконалення правового регулювання охоронюваного законом інтересу як категорії цивільного права України та деяких зарубіжних країн.

Методи дослідження. Методологічну основу дисертації складає система взаємопов'язаних загальнонаукових та спеціальних методів наукового дослідження, застосування яких забезпечує достовірність знання та вирішення поставлених цілей і завдань. Під час дослідження були використані такі методи: історико-правовий, порівняльно-правовий, системно-структурний, аналітико-синтетичний, логіко-юридичний та ін. За допомогою історико-правового методу було розглянуто становлення та розвиток законодавства щодо охоронюваного законом інтересу як категорії цивільного права України та деяких зарубіжних країн (підрозділи 1.1, 1.2). Порівняльно-правовий метод використано з метою з'ясування співвідношення охоронюваного законом інтересу як категорії цивільного права України та деяких зарубіжних країн із суміжними правовими категоріями (підрозділи 2.1, 2.2), а також здійснення порівняльно-правового аналізу цивільного законодавства України та деяких зарубіжних країн. Системно-структурний метод застосовувався при визначенні способів захисту охоронюваного законом інтересу (підрозділи 2.1, 2.2, 2.3). Логіко-юридичний метод дозволив проаналізувати зміст норм чинного законодавства України, що закріплюють порядок здійснення захисту охоронюваного законом інтересу за законодавством України та деяких зарубіжних країн, виявити недоліки цивільно-правової регламентації охоронюваного законом інтересу як категорії цивільного права України та деяких зарубіжних країн (розділи 2, 3). За допомогою методу теоретико-правового моделювання сформульовано пропозиції про вдосконалення цивільного законодавства України з урахуванням позитивного законодавчого досвіду деяких зарубіжних країн (підрозділи 3.1, 3.2).

Нормативну основу дослідження становлять Конституція України, ЦК України, ЦПК України, інші акти цивільного законодавства України і деяких зарубіжних держав (Австрія, Франція, Англія, Німеччина, Швейцарія та ін.).

Емпіричну базу дисертаційного дослідження становлять рішення місцевих, апеляційних судів, розміщених в Єдиному державному реєстрі судових рішень, ухвали та постанови Верховного Суду України та Верховного Суду (2010-2019 рр.).

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертація є першим у вітчизняній науці цивільного права спеціальним комплексним дослідженням охоронюваного законом інтересу як категорії цивільного права України та деяких зарубіжних країн.

У межах здійсненого дослідження одержано такі результати, що мають наукову новизну:

вперше:

встановлено, що інтерес є спонукальною причиною здійснення суб'єктом цивільних правовідносин суб'єктивних цивільних прав, виходячи з об'єктивних можливостей такого суб'єкта. У даному контексті інтерес є цивільно-правовою категорією, оскільки дає змогу розкрити внутрішній механізм здійснення суб'єктивного цивільного права;

визначено поняття охоронюваного законом інтересу як усвідомленої правової поведінки зацікавленої особи в цивільно-правових відносинах, зумовленої її внутрішніми переконаннями та прагненням на досягнення поставлених цілей щодо задоволення своїх власних потреб в отриманні певних благ матеріального або нематеріального характеру, що не має прямих заборон у досягненні таких благ, а також які, у разі наявності перешкод на шляху задоволення потреб особи, забезпечуються захистом у передбачених законом формах;

зроблено висновок, що охоронюваний законом інтерес має дві форми вираження: одна з них – суб'єктивні права, інша – суб'єктивні інтереси, які не опосередковані конкретними правовими нормами, але через певні правові передумови піддаються правовому регулюванню і є об'єктами правової охорони та захисту;

з'ясовано, що в деяких країнах ЄС (Австрія, Німеччина, Франція, Італія, Швеція тощо) умови публічного порядку і охоронюваного законом інтересу (законного інтересу) часто використовуються, хоча їх застосування та сприймання їх значення, не зовсім однозначні. На міжнародному рівні однією з причин цієї частоті неузгодженості в розмежуванні між термінами «публічна політика» (*ordre public*) та «законний інтерес, що охороняється» – це розбіжна сфера значення публічної політики у цивільному праві зокрема та у праві взагалі. Хоча у цивільному законодавстві країн ЄС застосовуються принципи законного інтересу, що охороняється законом, для формування основ правової системи та соціального замовлення, державна політика в Німеччині, Франції, Італії, Іспанії, Швеції тощо у загальноправовому розумінні представляє набагато ширшу законодавчу категорію. Охоронюваний законом інтерес і державна політика, таким чином, є категоріями, які набагато ближче одна до одної в країнах ЄС системи загального права, ніж у цивільному праві України;

зроблено висновок, що в основі охоронюваного законом інтересу як категорії цивільного права лежать потреби, які формують його структуру і які спонукають особу, групу осіб, суспільство і, нарешті, державу здійснювати певні дії, в тому числі юридичні, або утримуватися від них, з метою задоволення цих потреб через вступ в уже існуючі цивільні правовідносини, або спрямовані на їх виникнення, зміну або припинення;

встановлено, що законодавче визначення поняття «інтерес» у широкому розумінні у нормативно-правових актах інших країн вже само по собі є гарантією

його реалізації, оскільки наявність правової категорії «інтерес» у сфері захисту цивільних прав створює умови для втілення їх в життя;

зроблено висновок, що в більшості європейських країн на законодавчому рівні встановлені гарантії захисту охоронюваного законом інтересу, у зв'язку з чим суди при здійсненні правосуддя повинні захищати охоронювані законом інтереси осіб, не допускати порушень демократичної законності та усувати конфлікти між суспільними та приватними інтересами;

запропоновано внести зміни та доповнення до частини другої ст. 15 ЦК України і викласти її в такій редакції:

«2. Кожна особа має право на захист свого інтересу, який не суперечить загальним засадам цивільного законодавства.

Охоронюваний законом інтерес – це передбачене законом прагнення особи, що не суперечить засадам цивільно-правового регулювання, щодо ефективної реалізації своїх повноважень, які не визначені як суб'єктивні права особи та відмінні від них»;

удосконалено:

наукову тезу про об'єктивно-суб'єктивну природу охоронюваного законом інтересу в цивільному праві в частині виокремлення додаткових об'єктивних і суб'єктивних чинників порушення прав та охоронюваних законом інтересів;

наукове положення про ознаки охоронюваного законом інтересу як категорії цивільного права, що застосовується для фізичних та юридичних осіб, в частині розширення переліку зазначених ознак, а саме: 1) усвідомлена та правова поведінка особи; 2) прагнення особи на досягнення поставлених цілей щодо задоволення своїх потреб (матеріальних та/або нематеріальних); 3) відсутність прямих заборон у досягненні зазначених цілей; 4) забезпечення захистом у передбачених законом формах;

науковий висновок про доцільність заміни використовуваних понять у ч. 2 ст. 15 ЦК України – «інтерес» і ч. 2 ст. 424 ЦК України – «законний інтерес», визначення яких відсутнє у законодавстві України, єдиним терміном «охоронюваний законом інтерес», оскільки він враховує інтереси, які захищаються законом, з метою усунення розбіжностей у судовій практиці і правовій доктрині. Доведено некоректність застосування в цивільному законодавстві (в тому числі у ЦК України) терміну «законний інтерес», оскільки він припускає законні мотиви, які по суті можуть бути не правовими;

дістало подальшого розвитку:

наукове положення про співвідношення охоронюваного законом інтересу з суб'єктивним цивільним правом. Обґрунтовано, що юридична дефініція «охоронюваний законом інтерес» є метою і передумовою виникнення і реалізації власне суб'єктивного права, має на увазі спонукальні мотиви і прагнення до користування матеріальним або нематеріальним благом, діє як регулятор, за допомогою своїх функцій забезпечує законну охорону інтересів – гарантію розвитку суспільства і держави;

наукова теза про способи захисту охоронюваних законом інтересів, не опосередкованих суб'єктивними цивільними правами, в частині конкретизації таких способів захисту цивільних прав та охоронюваних законом інтересів, як визнання недійсним акту державного органу або органу місцевого самоврядування, відшкодування збитків, самозахист.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що висновки і пропозиції, сформульовані в дисертації, можуть бути використані у:

науково-дослідній діяльності – для подальшої розробки теоретичних і практичних проблем правового регулювання охоронюваного законом інтересу як категорії цивільного права;

правотворчій діяльності – для вдосконалення чинного цивільного законодавства України в сфері охоронюваного законом інтересу з урахуванням позитивного законодавчого досвіду окремих зарубіжних країн;

правозастосовній діяльності – для вдосконалення практики застосування актів чинного цивільного законодавства України в частині реалізації та захисту охоронюваного законом інтересу;

навчальному процесі – при викладанні навчальних дисциплін «Цивільне та сімейне право України», «Договірне право», «Проблеми цивільного права», а також при підготовці підручників, навчальних посібників, практикумів із зазначених дисциплін, тематики кваліфікаційних робіт.

Апробація результатів дослідження. Результати дисертаційного дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри цивільного і господарського права та процесу Міжнародного гуманітарного університету.

Основні положення дисертації доповідалися на Інтернет-конференції «Речові права в праві та законодавстві» (м. Одеса, 27 листопада 2015 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Римське право та сучасність» (м. Одеса, 19 травня 2018 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні правові системи світу: тенденції та фактори розвитку» (м. Запоріжжя, 23–24 серпня); Міжнародній науково-практичній конференції «Пріоритету розвитку юридичних наук у XXI столітті» (м. Одеса, 12-13 квітня 2019 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Розвиток державності та права в Україні: реалії та перспективи» (м. Львів, 20–21 вересня 2019 р.).

Публікації. Основні теоретичні та практичні висновки, положення та пропозиції дисертаційного дослідження викладені у 13 публікаціях, у тому числі 8 наукових статтях, опублікованих у фахових виданнях, перелік яких затверджено МОН України, 2 наукових статей, опублікованих у зарубіжному періодичному виданні з юридичного напрямку, а також у 5 тезах доповідей на науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації зумовлені її метою та завданнями. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, які містять сім підрозділів, висновків, списку використаних джерел (282 найменування), додатку. Загальний обсяг дисертації становить 201 сторінку, з них основного тексту – 174 сторінки.

РОЗДІЛ 1

ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ ЗА ТЕМОЮ ТА ВИБІР НАПРЯМІВ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Огляд літератури за темою дисертаційного дослідження

Розвиток соціальних інтересів в Україні приводить до виникнення першочергового завдання їх законодавчого закріплення, забезпечення реалізації та захисту від протиправних посягань. Успішне виконання правом його функцій регулювання та засобів організації суспільного життя можливе лише при правильному поєднанні юридичних механізмів із соціальними інтересами, оскільки будь-яка норма права так чи інакше пов'язана з конкретним інтересом. Інтерес – багатоаспектна категорія. Вона містить у собі складний характер зв'язків, джерело яких криється як у внутрішній природі індивіда, так і в соціальних закономірностях.

Здійснювана реформа цивільного законодавства, якою зачіпаються загальні положення цивільного права, не може не спиратися на досягнення правової науки. У процесі розробки та подальшого вдосконалення науково-юридичних концепцій об'єктом дослідження стає визначення поняття «охоронюваний законом інтерес». Це поняття має бути вивчено у структурно розгорнутому вираженні його взаємозв'язку з базовими правовими категоріями, серед яких велике значення мають такі, як «суспільні відносини», «правові відносини», «цивільна правоздатність» і «цивільне право». У світлі впливу цивільних правовідносин на метод правового регулювання вказаних відносин місце і роль у ньому правових засобів захисту охоронюваного законом інтересу підлягають суттєвому переосмисленню. Серед безлічі відповідних правових форм найменш

визначеною є саме охоронюваний законом інтерес, незважаючи на його реальне відображення в законодавчих положеннях як інтересу дозволеного.

З огляду на сучасні українські реалії в частині стрімких економічних реформ, покликаних наблизити українську економіку до стандартів Європейського Союзу, загостреної боротьби політичних та економічних еліт особливого значення набуває підтримка законності у сфері захисту цивільних прав та охоронюваних законом інтересів. Проблематика «охоронюваного законом інтересу» не завжди посідала належне місце в юридичній науці, хоч саме інтерес виступає рушійною силою активності учасників правовідносин, визначаючи їхні права й обумовлені ними юридичні обов'язки. З метою врахування позитивного досвіду в досліджуваних питаннях у дисертації розглядатимуться питання охоронюваного законом інтересу як за законодавством України, так і за законодавством деяких зарубіжних країн.

З'ясування сутності та спрямованості інтересу було переважно прерогативою суспільно-психологічних, педагогічних наук. Саме в цих галузях знань здійснювалися теоретико-прикладні дослідження категорії «інтересу», що органічно пов'язували теоретичні аспекти походження інтересів, їх формування з практичним боком їх задоволення, впливом інтересів на формування особистості та її життєвої позиції. Отже, для відповіді на окремі питання, що порушуються в дисертації, необхідним є узагальнення результатів досліджень категорії «інтерес», що провадилися перш за все у філософії, психології та соціологічних науках. Тому в дисертації використовуються праці класиків та видатних представників цих наук, які звертали увагу на дослідження проблеми інтересу.

Першим ввів поняття «інтерес» у ранг правової категорії німецький юрист Р. фон Єринг, тим самим надаючи інтересу абстрактно-теоретичну правову форму, започаткувавши нову теорію права, яка визначила інтерес

підґрунтям права. Однак кожна епоха вимагає нового бачення підходів до розуміння тієї чи іншої категорії, у тому числі й правової, а тому не є винятком і категорія «інтерес» у праві. Поряд із цим в юридичній науці питанню інтересу в праві приділялася не належна увага. Хоч останнім часом спостерігається активізація наукових досліджень інтересу, все ж переважна їх більшість присвячена окремим їхнім видам, зокрема законному інтересу, охоронюваному законом інтересу, співвідношенню публічних і приватних інтересів у сфері державного управління, правовому регулюванню інтересів у підприємницькій діяльності, у цивільних правовідносинах та в процесі захисту суб'єктами своїх прав. Але слід ураховувати, що особа перебуває в постійних взаємозв'язках з іншими особами, де намагається реалізовувати свої інтереси. Дослідження ж охоронюваного законом інтересу в переважній своїй більшості акцентують увагу на таких взаємозв'язках та відносинах, а не безпосередньо на самому інтересі як підґрунті таких взаємовідносин. Незважаючи на безумовну значимість таких наукових праць, дослідженню проблеми інтересу в праві в них відводилась другорядна роль.

Усе це й обумовлює актуальність теми дисертаційного дослідження.

У зв'язку з вищевикладеним увага цивілістики до правової категорії «охоронюваний законом інтерес» викликана такими підставами.

По-перше, комплексне монографічне дослідження охоронюваного законом інтересу в цивільному праві як в Україні, так і за її межами відсутнє.

По-друге, у механізмах здійснення права природа охоронюваного законом інтересу залишається нез'ясованою. Тож подальше наукове дослідження охоронюваного законом інтересу в цивільному праві має стати необхідною передумовою належного правового регулювання відносин з реалізації інтересів суб'єктів. Тому виникає потреба в розробці й теоретичному обґрунтуванні поняття «охоронюваний законом інтерес» у

цивільному праві, виокремленні та характеристиці його структурних елементів. Наукового аналізу потребує проблема співвіднесення охоронюваного законом інтересу в праві із суб'єктивним правом та юридичним обов'язком, вдосконалення порядку й умов притягнення до відповідальності в разі перешкоджання реалізації охоронюваних законом інтересів.

По-третє, хоч охоронюваний законом інтерес і вважається самостійним об'єктом правового захисту, однак досі не вироблений механізм такого захисту, не визначені його підстави і способи.

Проблемам визначення поняття законного інтересу, правового регулювання та захисту законного інтересу, а також поняттю правових інтересів охоронюваних законом, присвячені наукові праці таких дослідників, як: Ю.С. Гамбаров, М.А. Гурвіч, А.І. Дришлюк, Р. Ієрінг, П. Лабанд, Т.В. Ламм, Я.М. Магазинер, В.А. Рясенцев, В.І. Ремнев, Е.А. Крашенинников, А.В. Малько, О.О. Первомайський, А.Л. Ткачук, К.С. Юдельсон, Є.О. Харитонов, Д.М. Чечот, Г.Ф. Шершеневич та ін.

Охоронюваним законом інтересам, як і законним інтересам, притаманні певні ознаки. Найпершою й загальною ознакою законного інтересу, умовою визнання інтересу таким є непротиправність. Для того, щоб інтерес особи був визнаний законним, він мусить бути не протиправним [61, с. 75]. Зазначене вказує на те, що його реалізація не мусить порушувати норм права, які виражають інтереси особи та суспільства. Інтереси можна іменувати законними, маючи на увазі широкий зміст терміну «законний». Як приклад, слід навести характеристику законного інтересу, дану в підручнику з теорії держави і права: «Законні інтереси особи, – як відзначає М. М. Марченко, – це юридично значимі та юридично виправдані претензії особи на соціальні блага, які не охоплюються безпосередньо змістом прав і свобод громадян. Законні

інтереси захищаються державою, законом поряд із правами та свободами» [97, с. 19; 189, с. 271]. Це пов'язано з тим, що правові норми не здатні заздалегідь передбачити всі можливі життєві ситуації й відповідно не можуть і не мусять детально регламентувати соціальні блага, які безупинно виникають й розвиваються і на які претендує суб'єкт. На практиці, при визначенні й захисті законних інтересів громадян, державні органи зазвичай застосовують або аналогію права та закону, або розширене тлумачення правових норм.

Слід зазначити, що формулювання «права і законні інтереси громадян» досить часто зустрічається в текстах нормативно-правових актів. Більше того, можна стверджувати, що це словосполучення стало звичним. Проте якщо наявність прав у конкретних учасників правовідносин впливає безпосередньо з тексту тієї або іншої статті нормативно-правового акту, то «законні інтереси» та/чи «охоронювані законом інтереси» є «завуальованим» правовим феноменом, згадка про який словосполученням «законні інтереси» в різних документах не дає чіткого поняття про їхню суть, про те, що ж це таке.

Часто законодавець використовує термін «законний інтерес» досить довільно, не вкладаючи в нього певний правовий сенс. Іноді в текстах нормативних актів законні інтереси не згадуються зовсім, хоч очевидно, що йдеться саме про них.

Нині відсутня чітка доктрина про те, що ж є охоронюваними законом інтересами, чим конкретно вони відрізняються від суб'єктивних прав. Позначений аспект є об'єктом дослідження різних фахівців у сфері права, але, поза будь-яким сумнівом, отримані й накопичені результати теоретичних досліджень мають бути систематизовані, зведені воєдино і подані у вигляді концепції.

Зробити це уявляється можливим не лише шляхом певних теоретичних розробок, але й за допомогою цілісного методологічного підходу, який черпатиме основне джерело отримання знань у практичному, фактологічному матеріалі та адекватному й об'єктивному його узагальненні.

Суб'єктивне право – це те, що безпосередньо гарантується державою в особі її компетентних органів, а законний інтерес – явище, від права похідне, таке, що полягає в прагненні суб'єкта відносин володіння певним соціальним благом способом, який би не суперечив існуючим у суспільстві правовим настановам.

Прописаним у законі може бути тільки суб'єктивне право, законний же інтерес може лише відповідати цим настановам, у той самий час охоплюючи все різноманіття потреб і прагнень особи.

Проте з практичних і теоретичних позицій уявляється надзвичайно важливим проаналізувати те, як і коли термін «охоронюваний законом інтерес» почав використовувати законодавець, коли він став матися на увазі в текстах тих або інших нормативно-правових актів.

По-перше, це дозволить прийти до досить важливих узагальнень, здатних найглибше відбити суть і природу досліджуваного явища; по-друге, уявити досить строкату, з точки зору історичного підходу і порівняльного методу дослідження, картину дії на цивільні відносини різним набором правових засобів.

Як перший, так і другий чинник уявляються надзвичайно значимими не лише для з'ясування суті охоронюваних законом інтересів, але і їх взаємозалежності з різними правовими явищами дійсності в тісній єдності з принципом історизму, ґрунтованому на безпосередньому фактологічному матеріалі, що робить будь-яке укладення об'єктивнішим і обґрунтованим.

Таким чином, уявляється необхідним простежити, як використовувався в законодавстві, в різних правових актах, термін

«охоронюваний законом інтерес» і що малося на увазі під цим його «використанням», згадкою в текстах, що містять безпосередні норми права.

Одним із перших поняття «законний інтерес» використав Г. Ф. Шершеневич у своїй праці «Загальна теорія права». Він писав: «Члени одного суспільства виробили звичку відстоювати всіма законними способами свої права, а тим самим намагаються не виходити за межі свого права» [273, с. 119]. Ю. С. Гамбаров визначав, що «не всі інтереси користуються захистом і ведуть до прав» [65, с. 476]. В. М. Хвостов у свою чергу також висвітлював проблему визначення поняття «інтерес» і висловлював свою думку таким чином: «Під інтересом ми розуміємо суб'єктивно відчутні, що виникають з потреб, відносини між суб'єктом і об'єктом, які відчують потреби, тобто об'єктами, за допомогою яких потреба мусить бути, на думку суб'єкта, задоволена. Разом з тим інтереси існують і задовольняються й незалежно від права. Є багато інтересів, у задоволенні яких право не може створювати ніякого полегшення. Ці інтереси задовольняються або не задовольняються в залежності від фактичних умов. У багатьох випадках право може надати свою допомогу в задоволенні інтересів. Ця допомога полягає в тому, що право не дозволяє іншим суб'єктам заважати зацікавленому суб'єктові в задоволенні його інтересів. Звідси інтерес стає юридично захищеним» [239].

Вельми значущими уявляються міркування про охоронювані інтереси Я. М. Магазинера, викладені в його праці «Загальна теорія права на основі радянського законодавства». У розділі, присвяченому суб'єктивному праву, автор звертається до рефлексів права, спираючись на багаті школи Р. Єринга, Г. Ф. Шершеневича, П. Лабанда. Однак бачення Я. М. Магазинером рефлексів права глибше, ніж тлумачення їх як «правомірних вигод, які витягуються особою не з особисто їй належного права, а внаслідок випадково сприятливого їй права або обов'язків третьої особи» [144, с. 39].

Досліджуючи дію права дещо ширше, автор робить акцент на випадково сприятливі для учасників правовідносин наслідки чужих суб'єктивних прав, а потім говорить про випадково захищений об'єктивним правом інтерес без наявності в конкретної особи суб'єктивного права. Я. М. Магазинер, по суті, аналізує законні інтереси, стверджуючи: «...якщо інтересу наданий юридичний захист, він вже не є рефлексом. Бо якщо інтерес юридично захищений, тоді він означає право вимагати його захисту, а якщо інтерес не захищений, тоді він є рефлексом, тобто перед правом він беззахисний» [144, с. 41].

Знов ми повертаємося до проблеми правової нормативності й аналізу здатності права захищати інтереси, що мають досить високу міру абстрактності. Абстрактність об'єктивно дозволяє повною мірою говорити про законні інтереси як про категорію, обумовлену суб'єктивними правами, але не повною мірою забезпеченою законодавцем у вигляді можливості гарантовано відстояти свій інтерес, проте багато питань залишає відкритими. Які способи, прийнятні для охорони суб'єктивних прав, можуть застосовуватися і для захисту законних інтересів (В. А. Рясенцев), чому законні інтереси відрізняються від суб'єктивних прав і як, виходячи з цієї відмінності, необхідно ставитися до останніх? На це запитання 1964 року спробував відповісти В. І. Ремнев. «Право громадянина і його законний інтерес, – писав він, – не одне й те саме. Суть права громадянина (його суб'єктивного права) полягає в гарантованій можливості здійснювати певні дії». Можливість задоволення законного інтересу «обмежена об'єктивними умовами і головним чином економічними» [72, с. 314].

О.В. Малько показав одну з відмінностей між категоріями «суб'єктивне право» і «законний інтерес»: різну міру їх матеріальної забезпеченості, гарантованості, що є правильним [150, с. 258].

Досліджували категорію законного інтересу і представники цивільного процесу, серед яких необхідно згадати М.А. Гурвіча, К. С. Юдельсона, Д.М. Чечота. М.А. Гурвіч, наприклад, уважав, що, на відміну від матеріального суб'єктивного права, інтерес (законний інтерес), що охороняється законом, є «вигода, забезпечена не нормою матеріального права, а охоронною, перш за все процесуальною, нормою» [82, с. 86].

Цю точку зору М. А. Гурвіча піддали справедливій критиці, причому не лише представники науки матеріального права, але й самі процесуалісти.

«Законні інтереси» – досить складна категорія, яка не може зводитися до простої «вигоди», тим паче вигоди, яку гарантують лише процесуальні норми права. Отже, додержуючись заданої логіки, матеріальні норми права гарантувати будь-які блага для учасника правовідносин не можуть. Але це щонайменше дивно (тим паче, враховуючи той факт, що «законні інтереси» закріплюються як у матеріальних, так і в процесуальних джерелах).

Законні інтереси – це, найпевніше, стосунки з приводу бажаного блага, можливість, що допускається абстрактними нормами у зв'язку з дією певних суб'єктивних прав. Можна відзначити й те, що законні інтереси – це усвідомлена необхідність задоволення потреб, що склалися, способом, чинним законодавством, що допускається, але безпосередньо не гарантованим. Таким чином, зрозуміло, що законні інтереси і їх реалізація – це суспільні стосунки з приводу певного соціального блага, але не само блага.

Д. М. Чечот у своїй науковій праці «Проблеми захисту суб'єктивних прав і інтересів у порядку непозовних проваджень радянського цивільного процесу» стверджував, що «юридичний інтерес особи не може бути забезпечений лише за допомогою суб'єктивного права. Суб'єктивне право може задовольнити інтерес свого володаря лише за допомогою дій самого

володаря права або дій зобов'язаної особи. Водночас інтерес суб'єкта може залежати не від його власних дій» [74, с. 115].

Д. М. Чечот виводить ознаки інтересу, що охороняється законом: «Інтерес особи, що охороняється законом, не дає їй можливості здійснювати будь-які матеріально правові дії або вимагати здійснення таких дій від інших осіб» [74, с. 117–118].

1971 року питання охоронюваних законом інтересів отримало значну розробку в праці Р.Є. Гукасяна «Проблема інтересу в радянському цивільному процесуальному праві». Автор розмежовував такі, на перший погляд, схожі, але все-таки різні явища, як правові (юридичні) інтереси, що охороняються законом (законні) [81, с. 113]. «Правові інтереси, охоронювані законом, – писав Р. Є. Гукасян декілька пізніше, – не тотожні соціальні явища, правові категорії. Відмінність їх полягає в такому. Правові інтереси є одноплановими з економічними, політичними, духовними й іншими інтересами в тому сенсі, що всі вони формуються умовами суспільного життя і мають свої специфічні засоби задоволення. Інтересами, що охороняються законом, можуть бути будь-які за своїм змістом інтереси, якщо держава за допомогою правових засобів гарантує їх реалізацію» [81, с. 115]. Тому Р. Є. Гукасян проти того, щоб ці різні поняття уживалися як синоніми [81, с. 116].

Генезис дослідження категорії «законний інтерес» свідчить про неоднозначне її вживання в різних наукових дослідженнях, що повторює і «долю» становлення аналізованого поняття в законодавстві.

Багато фахівців «користувалися» цією категорією сповна усвідомлено, грамотно формулюючи той різновид інтересів, які через свій «статус» відрізнялися від суб'єктивних прав і забезпечувалися іншим захистом. Частенько міркування авторів безпосередньо прирівнювали до суті та природи законних інтересів, проте дана словосполучка не вживалася.

Є приклади заперечення поняття «охоронювані законом інтереси» з пропозицією юридичних конструкцій, які у спотвореній формі відтворювали не сприйняті тим або іншим фахівцем істини. Отже, з цього приводу сповна виправдано звучить зауваження М. В. Вітрука, яке він зробив 1982 року, про те, що «ніяк не можна зрозуміти позицію тих учених, які стверджують, наприклад, що «законного інтересу» особи як самостійної категорії в праві немає, або не включають законні інтереси у вміст правового статусу і тим самим відмовляються обговорювати цю проблему по суті. Це навряд чи відповідає потребам практики і логіки розвитку теорії держави і права по проблемах особи» [62, с. 168].

Законні інтереси – категорія юридична, але в ній може «міститися» «найрізноманітніший» інтерес – правовий, економічний, духовний і т. д. Важливо враховувати й те, що зовсім не всі соціальні інтереси можуть бути опосередковані категорією «охоронюваний законом інтерес».

Проте відзначимо, що методологічним проривом у становленні категорії «законний інтерес» послужили праці О.І. Екімова [72], М. В. Вітрука [61], Н. А. Шайкенова [270], М. І. Матузова [155] (останній у своїх працях не лише аналізує позиції і вислови різних фахівців відносно охоронюваних законом інтересів, але й, узагальнюючи накопичений досвід, доходить надзвичайно значимих висновків, новизна яких є безперечною і сьогодні).

Визнання інтересу, що охороняється законом, в якості об'єкта цивільно-правового захисту вимагає певного визначення становища, при якому інтереси суб'єктів цивільного права не реалізуються належно. Деякі вчені за аналогією з цивільним правом використовують терміни «порушення», «оспорювання» та «невизнання», зокрема у разі коли йдеться про інтереси, що охороняються законом [174, с. 180]. Також, окремі вчені роблять підсумок про можливість використання способів захисту

охоронюваних законом інтересів, таких, як визнання права, тобто «пред'являти позови про визнання інтересів охоронюваних законом визнається правомірним» [174, с. 181]. Зазначене розширене тлумачення підстав та способів захисту цивільних прав фактично призводить до ототожнення цих прав та охоронюваних законом інтересів законом, однак між правовими категоріями «інтерес» та «право» існують певні відмінності.

Конструкція відмінностей суб'єктивного права та інтересу, що охороняється законом залежить від обраних підходів до розгляду зазначених інтересів, зокрема підходів широкого чи вузького визначення. Якщо охоронювані законом інтереси в широкому сенсі – «відображені в нормах об'єктивного права та сформульовані в суб'єктивному праві», то відповідно до вузького визначення – «це можливість, що не віднайшла свого опосередкування в суб'єктивному праві, але користується самостійною правомочністю захисту за законом» [58, с. 208]. Обидва підходи виходять із того, що суб'єктивне право не зводиться до інтересу, як писав Є. Трубецький [231, с. 498]: - «... за широким підходом суб'єктивні права та законні інтереси перебувають у тісному взаємозв'язку, вираження якого, на думку В. К. Попова [185, с. 87], полягає у визнанні суб'єктивних прав формою, а визнання законних інтересів – змістом». Історичне коріння зазначеної концепції слід шукати в німецькій правовій науці. Конструкція права на охоронюваний законом інтерес як суб'єктивного матеріального характеру в його особливому динамічному становищі (*Kampfrecht*) було запозичено у німецьких вчених Савіньї і Унгера і у відповідній інтерпретації перенесена на ґрунт радянської правової науки. Білоруський вчений М. А. Гурвич з цього приводу писав, що право захисту законних інтересів «це саме право, право на позов щодо захисту інтересів в матеріальному сенсі чи ... намагання, але не в німецькому, а в новому, вітчизняному значенні цього слова». Разом із тим, якщо вважати

охоронюваний законом інтерес змістом суб'єктивного права, то може виникнути питання відносно визначення місця окремих правомочностей у структурі суб'єктивного права. Вочевидь, слід підтримати точку зору І. В. Венедиктової, яка називає «охоронюваний законом інтерес – передумовою виникнення права і метою його реалізації» [58, с. 215]. Таке визначення найглибше відображає специфіку впливу «охоронюваного законом інтересу» на формування і розвиток вітчизняного суб'єктивного права. Водночас, попри важливість «охоронюваного законом інтересу» для існування суб'єктивного права, його виникнення, зміна або припинення не приводять до відповідного виникнення, зміни чи припинення суб'єктивного права, оскільки «законний інтерес» є фактором настання юридичних фактів в суб'єктів цивільних правовідносин, двигуном, що спонукає цивільне правовідношення до розвитку та досягнення суспільно корисних цілей [57, с. 102]. Зазначене можна висвітлити наступним прикладом: громадянин, проходячи повз торгівельний салон, помічає на вітрині гарну річ, і в неї виникає інтерес до її придбання у свою власність, однак право власності на цю річ виникне лише після складання договору з торгівцем щодо її придбання. Придбавши річ, особа помічає в неї деякі вади, і тоді її інтерес змінюється і полягає вже в бажанні отримати назад сплачені за річ кошти, але, звичайно, такий інтерес жодним чином не впливає на належність в особи права власності на таку річ. Можлива і зворотна ситуація, коли громадянин задоволений якістю придбаної речі і зацікавлений в продовженні її використання, і за таких умов право власності та законний інтерес існують паралельно та не суперечать один одному. Отже, як вбачається, охоронюваний законом інтерес може існувати як у нерозривному взаємозв'язку з суб'єктивним правом, так і окремо від останнього. Це дає підстави погодитися з позицією Р. Є. Гукасяна відносно того, що є цілком доречним використання терміну «захист інтересів» у тих випадках, коли

йдеться про захист суб'єктивного права [81, с. 41], оскільки передумовою виникнення кожного суб'єктивного права є певний законний інтерес, що відповідно продовжує існувати разом із суб'єктивним правом, визначаючи його подальший розвиток.

Водночас необхідно дослідити, чи впливають розбіжності у змісті понять «право» та «інтерес» на можливість використання спільних підстав для захисту інтересів, а саме можливість порушення, невизнання та оспорювання не лише цивільних прав, а й охоронюваних законом інтересів. Для встановлення такої можливості є потреба звернутися до попередньо наданих визначень підстав захисту інтересів. Наприклад, Ю. В. Белоусов пов'язує «порушення права з позбавленням його носія можливості здійснити, реалізувати своє право повністю або частково внаслідок протиправного впливу з боку правопорушника» [258, с. 15]. О. Є. Богданова виказує свою думку, що «порушення права є однією з форм непередбачуваного законом або договором несприятливого впливу на суб'єктивне право або законний інтерес, що виражається у втраті суб'єктом можливості здійснювати своє право та може бути наслідком як протиправної, так і правомірної поведінки» [45, с. 88]. В обох висвітлених випадках вчені вказують на певний негативний вплив поведінки правопорушника на суб'єктивне право особи, що має наслідком його повну або часткову втрату.

Охоронюваний законом інтерес, на відміну від суб'єктивного права, не включає певних правомочностей, у зв'язку з чим унаслідок протиправної поведінки порушника, інтерес, що охороняється законом не може зменшитись або зовсім зникнути. Законний інтерес є внутрішньою ознакою суб'єкта права, що може змінюватися з часом залежно від різних обставин. Вказана ознака не об'єктивується в окремих правах, але вказує на стимулювання суб'єкта права до певних дій чи бездіяльності. Позбавити

інтересу суб'єкта права неможливо навіть у зв'язку з тим, що, наприклад, право власності на річ, яку можна пошкодити або знищити, що, відповідно до п. 4 ч. 1 ст. 346 ЦК України, призведе до припинення права власності. Словосполучення «порушення інтересу учасника цивільних відносин» можна вважати невдалим [58, с. 264], а тому й виокремлювати для захисту охоронюваного законом інтересу таку підставу, як реальна загроза його порушення в майбутньому, також не варто.

Невизнання та оспорювання цивільного права, на відміну від його порушення, не передбачають позбавлення потерпілої особи певних можливостей, тобто не супроводжуються порушенням права [82, с. 66], що є абсолютно логічним, оскільки всі підстави для захисту мають існувати окремо і відповідно самотійно створювати підґрунтя для цивільно-правового захисту прав. Невизнання права, на думку Ю. В. Белоусова, виражається в запереченні в цілому або в певній частині суб'єктивного права іншого учасника цивільного правовідношення, внаслідок чого уповноважена особа позбавлена можливості реалізувати своє право [258, с. 15]. О. Є. Богданова істотним для кваліфікації поведінки суб'єкта як невизнання вважає наявність бездіяльності учасника цивільного обороту [45, с. 71]. Немає також підстав відмовлятися від кваліфікації невизнання як підстави для захисту охоронюваного законом інтересу, оскільки невизнання інтересу є можливим і виявлялось би в пасивному запереченні його існування. Недостатньо підстав відкидати ймовірність також при оспорюванні інтересу, у разі якого у володільця інтересу виникає потреба в захисті свого інтересу внаслідок попереднього звернення до органів державної влади іншого учасника цивільних відносин з метою доведення відсутності у вказаної особи охоронюваного законом інтересу.

Отже, обидві підстави можуть стосуватись не лише цивільних прав, а й охоронюваних законом інтересів. Інтерес є внутрішнім прагненням особи,

який дістає вияв у поведінці суб'єкта, а тому невизнання особою охоронюваного законом інтересу або його оспорювання може і не вплинути на його існування. Реалізація охоронюваного законом інтересу буде істотно ускладнена або унеможливлена в разі створення зацікавленими особами певних об'єктивних перешкод у здійсненні особою охоронюваного законом інтересу. Такі перешкоди мають мати реальний характер і, відповідно, змушувати учасника цивільних відносин звертатися до юрисдикційних органів за захистом або самотійно захищати себе. Водночас потреба в захисті охоронюваного законом інтересу може виникнути не лише тоді, коли створюються об'єктивні перешкоди в реалізації інтересу, а й за певних внутрішніх трансформацій у бажаннях, свідомості й переконаннях суб'єкта. У зв'язку з цим виведення універсальної підстави для захисту охоронюваних законом інтересів вимагає зважати не лише на об'єктивні (обставини матеріального світу), а й на суб'єктивні (внутрішні переживання і воля суб'єкта) підстави, а тому пропонуємо використовувати єдину універсальну підставу для захисту охоронюваних законом інтересів, яка би, з одного боку, включала ті дії суб'єктів, які не можуть бути кваліфіковані як порушення, невизнання та оспорювання цивільного права, але об'єктивно вимагають захисту, а з іншого – зміну у внутрішніх бажаннях, свідомості й переконаннях суб'єкта. Такою загальною підставою пропонуємо розглядати потребу захисту охоронюваного законом інтересу, що може бути зумовлена суб'єктивними чи об'єктивними причинами.

У ч. 2 ст. 15 ЦК України, коли йдеться про захист охоронюваного законом інтересу, законодавець не виокремлює аналогічних підстав для його захисту, а лише висуває вимогу, щоб цей інтерес не суперечив загальним засадам цивільного законодавства. Таке визначення конструкції інтересу «створює можливість універсального її застосування щодо різних сфер цивільних відносин» [47, с. 111].

У цивільному законодавстві можна віднайти різні випадки виникнення потреби в захисті охоронюваних законом інтересів. Прикладом такої потреби І. В. Венедиктова називає ст. 726 ЦК України [58, с. 265]. Відповідно до цієї статті, «дарувальник має право вимагати розірвання договору і повернення дарунка в разі порушення обдаровуваним обов'язку на користь третьої особи». Положення вказаної статті є прикладом захисту інтересу не лише сторони договору, а й третьої особи. Захисту охоронюваного інтересу за договором дарування шляхом припинення правовідношення присвячена також ч. 2 ст. 727 ЦК України, яка пов'язує право дарувальника вимагати розірвання договору дарування із загрозою безповоротної втрати дарунка, який має для дарувальника немайнову цінність. У такому разі охороняється немайновий інтерес, імовірно пов'язаний з певними спогадами дарувальника про такий дарунок або іншим видом моральної пов'язаності. У п. 1 ч. 2 ст. 834 ЦК України, навпаки, йдеться про охорону майнового інтересу позичкодавця, який має право вимагати розірвання договору і повернення речі, якщо у зв'язку з непередбаченими обставинами річ стала потрібною йому самому. Ця підстава для розірвання договору настає незалежно від наявності порушення чи іншого посягання на цивільні права. Крім того, зміна інтересу та, відповідно, виникнення потреби в його охороні є можливою у фідуціарних договорах, що ґрунтуються на особливих, особисто-довірчих відносинах сторін [41, с. 261]. Втрата відносинами особисто-довірчого характеру надає можливість сторонам припинити договірні відносини в односторонньому порядку. До таких договорів можна вважати належними, зокрема, договори доручення: згідно з ч. 2 ст. 1008 ЦК України довіритель або повірений мають право відмовитися від договору доручення в будь-який час. Припинення правовідношення внаслідок такої односторонньої відмови, не спричиненої порушенням чи іншими посяганнями на суб'єктивні

цивільні права, слід розглядати як спосіб самозахисту охоронюваного законом інтересу [47, с. 115].

Характеризуючи захист суб'єктивних цивільних прав, дослідники використовують такі терміни, як «правоохоронні заходи», «заходи цивільно-правової охорони», «заходи захисту», «засоби захисту», «способи захисту», «заходи відповідальності», «заходи оперативного впливу», «самозахист» тощо. Для забезпечення права в приватній сфері законодавець використовує терміни «захист цивільних прав», «способи захисту», «самозахист», «відповідальність», «заходи, необхідні для охорони», «заходи для зменшення можливих збитків» тощо. На думку Т. В. Ламм, «позов співвласника про визнання прав і обов'язків покупця частки в праві спільної часткової власності за собою (п. 3 ст. 250 ЦК РФ, ч. 4 ст. 362 ЦК України), не є захистом порушеного права, оскільки його вже не можна здійснити, бо частка, що становить його предмет, вже продана і більше не належить співвласникові» [136, с. 66]. Сумніви щодо можливості переважних прав бути захищеними шляхом зміни та припинення правовідносин, висловлює також В. В. Боднар [46, с. 15]. Як пояснює Є. О. Крашенінніков, «у цьому разі відбувається реалізація охоронюваного законом інтересу співвласника приведенням його у стан, в якому він би перебував, якби його не позбавили належного йому права купівлі» [130, с. 7]. Виходячи з того, що переведення прав і обов'язків покупця є прикладом зміни правовідносин в напрямі зміни суб'єкта правовідносин, сприйняття вказаних аргументів дає можливість дійти висновків, що зміна правовідносин як один із способів захисту, може застосовуватись при наявності порушення права, але бути при цьому способом захисту виключно охоронюваного законом інтересу.

Слід розглянути й інші приклади захисту охоронюваних законом інтересів, наведені в науковій літературі. Так Т. В. Ламм вважає, що «до способів захисту слід відносити позови про відшкодування збитків і про

стягнення неустойки та відсотків» [136, с. 66]. У разі задоволення таких позовів, не відбувається відновлення суб'єктивного права власності через знищення речей, що є підставою для припинення цього права (п. 4 ч. 1 ст. 346 ЦК України), і, відповідно, у зацікавленої особи виникає інтерес у відновленні стану, який існував до порушення. А. Л. Ткачук у своїх дослідженнях вважає, що «в разі припинення права власності на речі у зв'язку з їх знищенням законодавство надає захист праву, якого вже немає, зокрема створює можливість для захисту інтересу, бо після припинення права залишається інтерес особи, якій належало це право» [229, с. 119]. Слід погодитися з А. В. Кострубою, який, проводячи дослідження, визнав, що «правоприпиняючі юридичні факти (знищення речі) не можуть припиняти існування охоронюваного законом інтересу» [125, с. 127]. Отже, знищення речей є порушенням права власності з одного боку та правоприпиняючим юридичним фактом з іншого боку.

Отже, на думку науковців, порушення права є підставою для захисту «охоронюваного законом інтересу», так як право перестає існувати, а отже не може бути захищеним. Л. О. Чеговадзе, визнавав, що захист припиненого права не здійснюється [263, с. 166]. Також вчена стверджувала, що «неможливість відновлення пошкоджених або знищених речей призводить до неможливості відновлення суб'єктивного права, об'єктом якого виступали вказані речі, а тому відбуватиметься відновлення майнового становища суб'єкта, і захист його інтересів» [263, с. 166]. З такою позицією можна частково погодитись. В разі односторонньої відмови від виконання договору відбуватиметься припинення правовідносин, що визнається універсальним способом захисту як цивільних прав, так і «охоронюваних законом інтересів» (ст. 16 ЦК України). Також зазначене може бути спрямоване не лише на відновлення прав як спосіб захисту, а й на припинення порушення та їх недопущення у майбутньому [37, с. 151]. Це

відповідає цивільно-правовому захисту прав і інтересів суб'єктів правовідносин.

Визнання права як способу захисту, передбачений п. 1 ч. 2 ст. 16 ЦК України, не може застосовуватись відносно припинених прав, так як у цьому випадку захищатиметься охоронюваний законом інтерес, а отже буде розглядатись інший спосіб захисту – визнання інтересу, а не визнання права.

Отже, цілком виправдано вважати переведення прав і обов'язків покупця за ч. 4 ст. 346 ЦК України, що є різновидом зміни правовідношення, способом захисту охоронюваного законом інтересу, що застосовується у відповідь на порушення переважного права.

Категорія «законний інтерес» активно використовувалася в Конституціях і законодавстві багатьох європейських держав.

Термін «законний інтерес» активно використовується і в міжнародно-правових документах. Зокрема, згідно з основними принципами незалежності судових органів, прийнятими у вересні 1985 року 7 Конгресом ООН із запобігання злочинності й поводження з правопорушниками, кожна людина має право на судовий захист своїх прав і пов'язаних з ними різноманітних охоронюваних законом інтересів у судах, що застосовують процедуру, розраховану на компетентний, швидкий і доступний розгляд справи.

Першим ученим, що надав поняттю «інтерес» абстрактно-теоретичну форму, був німецький юрист Рудольф фон Єринг, який у своїх працях дійшов висновку, що «суб'єктивне право – це юридичний захищений інтерес», по суті, ототожнюючи ці два поняття [250, с. 311]. Далі поняття інтересу розглядалося як галузеве поняття в рамках цивільного права, а також можливість його захисту в судовому порядку.

Вивчаючи категорію «охоронюваний законом інтерес» у законодавстві, можна звернути увагу, що окремі законодавчі акти не використовують цей

термін, однак регламентують не лише захист суб'єктивних прав, але і законних інтересів суб'єктів правовідносин. Як приклад, можна звернутись до «Акту для захисту торгівлі й комерції від незаконних обмежень і монополій», який більш відомий як «Закон Шермана», прийнятий у США 1890 року. Цей документ самим своїм призначенням сприяє реалізації численних законних інтересів у сфері підприємницьких відносин великого кола суб'єктів, які не могли, до прийняття цього Акта, знайти спосіб реалізації своїх інтересів.

Соціальні закони Веймарської республіки також визнають наявність у суб'єктів правовідносин охоронюваних законом інтересів. Закон про виробничі ради від 4 лютого 1920 року свідчить: «Якщо представники робітників і службовців, які складають меншість найнятих на працю, розглядають прийняте виробничою радою рішення як таке, що заподіює збиток найважливішим інтересам найнятих працівників, вони можуть викласти свою точку зору, особливе рішення і представити їх наймачеві» [70, с. 562]. Приблизно аналогічне положення закріплено в преамбулі Конституції Французької республіки 1946 року, де йдеться, що кожна людина може захищати свої права і свої інтереси за допомогою профспілкової організації та приєднуватися до профспілки на власний вибір [122, с. 31]. Помітно, що права й інтереси в цьому разі законодавець усвідомлено розмежовує.

Дослідження категорії «охоронюваний законом інтерес» зачіпає не лише правові аспекти реалізації прагнень суб'єктів до задоволення своїх потреб. Проблема набагато глибша: вона безпосередньо стосується суті права і діалектики його взаємодії з інтересами, основних правових понять, складових кістяка юриспруденції.

Підсумовуючи, можна констатувати, що у різні історичні періоди в численних учасників цивільних відносин існували інтереси, які відповідали

об'єктивно існуючому праву і його принципам, проте їм повністю не регламентовані, у ньому конкретно не відбиті (тобто охоронювані законом інтереси в сучасному їх трактуванні).

Законодавець, ураховуючи існування охоронюваних законом інтересів, «зважав» на них, а також на ті або інші способи правового регулювання, вплив на цивільні відносини, визначаючи в існуючих настановах правового характеру їхній зміст. Ці інтереси «визначались» або простим їх визнанням, або визначенням конкретних чинників їх захисту.

Безпосередньо категорія «охоронюваний законом інтерес» у тому сенсі, в якому вона стала загальноновживаною нині, виникла зовсім не відразу.

Спочатку зміст аналізованого правового феномена, який історично міняється, «включав» лише те, що залишалося «за рамками» певної норми права, ті чинники, що як обумовлювали інтереси суб'єктів правовідносин, так і робили необхідним їх захист. Причому конкретно про інтереси різних суб'єктів права законодавець також став говорити не відразу.

Подібні інтереси малися на увазі, проте безпосереднє їх закріплення як певного засобу регулювання було так само поетапним.

Черговим етапом становлення охоронюваних законом інтересів у законодавстві стало вживання не лише слова «інтерес», але й вираження «охоронюваний законом інтерес».

Справедливо звернути увагу на те, що в законодавстві словосполучення «охоронюваний законом інтерес» вживається по-різному: коли йдеться безпосередньо про прагнення учасників правовідносин, що відповідають праву, щодо володіння конкретним соціальним благом, тобто про законні інтереси «насправді»; коли охоронювані законом інтереси є вдалим доповненням фразеологізму «законний інтерес» до згадки про права людини і нібито дозволяють зробити те або інше твердження вагомим.

Іноді використання словосполучення «охоронюваний законом інтерес» виглядає некоректним через інший сенс, інший зміст, який в нього вкладається, який очевидно випливає з контексту його вживання. Можна зробити висновок і про те, що, незважаючи на відсутність згадки в текстах різних нормативно-правових актів безпосередньо охоронюваних законом інтересів учасників правовідносин, йдеться саме про них.

2. Інтерес становить собою спонукальну причину здійснення особою своїх суб'єктивних цивільних прав, виходячи з об'єктивних можливостей. У цьому контексті інтерес є цивільно-правовою категорією, бо дає змогу розкрити внутрішній механізм здійснення суб'єктивного цивільного права. Крім того, у формуванні інтересу беруть участь суб'єктивні й об'єктивні цивільно-правові елементи.

Інтерес не є юридичним фактом. Проте це елемент, який існує в будь-яких цивільних правовідносинах.

На даний час дослідження охоронюваного законом інтересу стає більш актуальним, а існуюча юридична практика та характер соціальних зв'язків між учасниками правовідносин підтверджують нагальну потребу в конкретних результатах дослідження охоронюваного законом інтересу, для оптимізації правового простору у сфері його охорони та захисту. Зазначені результати здатні змінити існуюче відношення до права, його регулятивних можливостей, плідно вплинути на правотворчість і правозастосування.

Враховуючи вищезазначене, можна констатувати, що проблемам визначення поняття законного інтересу, охоронюваного законом інтересу, їх захисту присвячені наукові праці таких дослідників, як: І.В. Венедіктова, Ю.С. Гамбаров, М.А. Гурвіч, А.І. Дришлюк, Р. Ієрінг, П. Лабанд, Т.В. Ламм, Я.М. Магазинер, В.А. Рясенцев, В.І. Ремнев, Е.А. Крашенинников, А.В. Малько, О.О. Первомайський, А.Л. Ткачук, К.С. Юдельсон, Є.О. Харитонов, Д.М. Чечот, Г.Ф. Шершеневич та ін.

Серед досліджень зазначених проблем слід назвати дисертації таких учених, як: Д.М. Чечот «Проблеми захисту суб'єктивних прав і інтересів в порядку непозовних проваджень радянського цивільного процесу» (1969); Р.Є. Гукасян «Проблема інтересу в радянському цивільному процесуальному праві» (1971); Є.Є. Богданова «Захист прав та інтересів в договірних відносинах» (2008); І.В. Венедиктова «Захист охоронюваних законом інтересів у цивільному праві» (2014) тощо. Проте спеціальних наукових досліджень охоронюваного законом інтересу як правової категорії за цивільним правом України та окремих зарубіжних країн у вітчизняній науці до цього часу не проводилося. Розпочатий процес рекодифікації цивільного законодавства України вимагає перегляду існуючих правових конструкцій та категорій, зокрема, охоронюваного законом інтересу як категорії цивільного права України з урахуванням законодавчого досвіду окремих зарубіжних країн.

Зазначено, що дослідження категорії охоронюваного законом інтересу зачіпає не тільки правові аспекти реалізації прагнень суб'єктів до задоволення своїх потреб, але й безпосередньо стосується сутності права і діалектики його взаємодії з інтересами інших осіб.

Огляд літератури дозволив дійти висновку, що попри значну увагу науковців до означеної проблеми, велика кількість питань, зокрема, охоронюваного законом інтересу як категорії цивільного права за цивільним правом України та деяких зарубіжних країн, усе ще залишається недослідженою.

1.2. Інтерес як елемент змісту суб'єктивного права і охоронюваного законом інтересу (нематеріальний та матеріальний інтерес)

Одним із проблемних для юридичної науки є питання про поняття законного інтересу і його співвідношення із суб'єктивним юридичним правом і юридичним обов'язком. Обумовлено це в першу чергу тим, що в

законодавстві України термін «законний інтерес», незважаючи на часте вживання, офіційно ніде не визначено. Разом з тим у теорії права його зміст є дискусійним. Думки дослідників стосовно цієї проблеми можна поділити на три групи.

По-перше, законний інтерес як юридичне поняття пов'язують з наявністю прогалин у позитивному (об'єктивному) праві. Згідно з цією концепцією законний інтерес вбирає в себе всі правомірні інтереси, які не враховані при закріпленні суб'єктивних юридичних прав, але при цьому мають істотне значення для окремих осіб і суспільства в цілому [264, с. 559]. Разом з тим відсутність юридичної норми регламентує конкретне суб'єктивне юридичне право, не міняє сутності останнього і не усуває можливості його закріплення в позитивному (об'єктивному) праві.

По-друге, деякі дослідники під законним інтересом розуміють інтерес, висвітлений у законі, або інтерес, що отримав визнання з боку закону шляхом надання його носію суб'єктивного юридичного права як засобу задоволення цього інтересу [258, с. 437–438]. Однак закон – це лише один із джерел права. Крім того, існуючі в позитивному (об'єктивному) праві прогалини не дають можливості деяким законним інтересам і суб'єктивним юридичним правам, обов'язкам отримати в ньому закріплення. До цього ж підходу можна вважати належним розуміння законного інтересу як визнаної за суб'єктом нормами позитивного (об'єктивного) права необхідності користування певним соціальним благом, що виражається в юридично закріпленій за суб'єктом дозволеності вчиняти дії, спрямовані на користування зазначеним благом, а також у необхідних випадках звертатися за захистом до компетентних державних органів та органів місцевого самоврядування в цілях забезпечення такої можливості. Законодавець, як правило, прагне визначити інтереси суб'єктів з метою забезпечення їх відповідними суб'єктивними юридичними правами й обов'язками. Однак інтереси різноманітні, індивідуальні, виявити і передбачити їх всі

неможливо. Крім того, чи будуть реалізовані конкретні суб'єктивні юридичні права й обов'язки, залежить тільки від інтересів певної особи, якій вони належать.

Тому «необхідність» у цьому разі можна розглядати лише з точки зору бажання суб'єктів задовольняти ці інтереси.

По-третє, поширене розуміння законного інтересу як можливості на здійснення будь-яких дій, не забезпеченої конкретним юридичним обов'язком. Разом з тим це подання більше пасує для характеристики суб'єктивних прав неюридичного характеру, оскільки забезпеченість юридично можливої поведінки конкретним правовим обов'язком іншої особи – це одна з істотних специфічних ознак саме юридичних суб'єктивних прав, що дозволяють відмежувати останні від інших суб'єктивних прав (моральних, релігійних, політичних та ін.). Що стосується законного інтересу, то він може задовольнятися за допомогою реалізації суб'єктивних прав і обов'язків як юридичного, так і іншого характеру. Тому його специфіка за наявності або відсутності забезпечення реалізації юридичного обов'язку не виявляється.

Крім того, варто зауважити, що деякі з дослідників виділяють особливий вид суб'єктивних юридичних прав, які, на їхню думку, не мають зустрічних юридичних обов'язків; такі права іменують секундарними [79, с. 209]. До секундарних зазвичай вважають належними суб'єктивне юридичне право на прийняття спадщини, відмову від договору, акцепт оферти і право зарахування зустрічної однорідної вимоги. Розглянемо детальніше кожне з них.

Вважаємо, що суб'єктивному юридичному праву на прийняття спадщини кореспондує, з одного боку, обов'язок держави забезпечити, захистити це право, а з іншого – юридичний обов'язок осіб, які можуть перешкодити його реалізації, утриматися від дій, які можуть перешкодити його здійсненню, а також юридичний обов'язок осіб, у яких знаходиться

спадкове майно, зберегти його і передати спадкоємцеві. Суб'єктивному юридичному праву, на відмову від договору, буде кореспондувати юридичний обов'язок іншої сторони прийняти цю відмову, «підпорядкуватися» йому (юридичний обов'язок у вигляді заборони). Суб'єктивному юридичному праву на акцепт оферти, тобто згоди особи прийняти пропозицію про укладення угоди, відповідає юридичний обов'язок особи, яка направила оферту, не відкликати її протягом строку, встановленого для її акцепту (ст. 641 ЦК України). Що стосується права зарахування зустрічної однорідної вимоги, то тут зміст двох правовідносин, що існували раніше, об'єднується в одному на тій підставі, що сторонами в цих правовідносинах виступають одні й ті самі особи. Тобто в першому правовідношенні особа «А» виступає зобов'язаною особою щодо правомочної «Б». Після чого ці самі особи вступають в інше правовідношення, у якому вже «Б» належить що-небудь від «А».

Однак унаслідок того, що «А» не погасила своєї заборгованості перед «Б» у першому правовідношенні, одна зі сторін може зажадати погасити свій борг за рахунок того, що інша сторона має заборгованість перед нею. Таким чином, тут відбувається деяке пересікання існуючих правовідносин між сторонами, за якого одна з них бажає, щоб зустрічне зобов'язання було зараховано, а інша сторона приймає, зараховує це зобов'язання. Таким чином, «секундарним» правом, так само як і всім іншим суб'єктивним юридичним прав, кореспондує певний юридичний обов'язок іншої особи. О. Ф. Скакун, аргументуючи відсутність у законного інтересу кореспондуючого обов'язку, наводить приклад, що кожен працівник має право засвідчити свою тимчасову непрацездатність, отримати лікарняний лист і розраховувати на оплату за основним місцем роботи на період відсутності на робочому місці у зв'язку з хворобою. При цьому вона доходить висновку, що законний інтерес на компенсацію витрат працівника на придбання ним лікарських засобів та надання медичної допомоги

задовольнити ніхто не зобов'язаний, якщо цей випадок не є страховим, тобто захворювання працівника не пов'язане з прямим виконанням ним своїх трудових обов'язків [211, с. 476]. Однак, як вже згадувалося, відсутність конкретного юридичного обов'язку не свідчить про відмінність суб'єктивного юридичного права від законного інтересу, оскільки працівник має суб'єктивне право на придбання лікарських засобів, але не має права на компенсацію витрат на їх придбання. Інтерес на таку компенсацію не втрачається, він продовжує існувати, залишаючись не задоволеним. Таким чином, законний інтерес у працівника є, а ось відповідного суб'єктивного юридичного права на його задоволення – немає.

У зв'язку з цим О.Ф. Скакун зазначає, що якщо в особи внаслідок певної ситуації виник інтерес, який не гарантується законом, то вона реально не зможе задовольнити його, бо в неї немає відповідного суб'єктивного юридичного права, наприклад за наявності в покупця інтересу на заміну товару неналежної якості або на зменшення покупної ціни в разі виявлення в ньому неістотних недоліків [211, с. 478].

Тому покупець не має реальної можливості здійснити цей інтерес: інтерес не є законним, не підкріплений правом вимоги. Разом з тим, незважаючи на те, що покупець не має суб'єктивного юридичного права вимагати заміни товару, а продавець не зобов'язаний його виробляти, це не перешкоджає інтересу бути законним. Відсутність в особи відповідного суб'єктивного юридичного права не перешкоджає йому мати інтерес, який може бути задоволений іншим способом (наприклад, придбанням аналогічного товару повторно) або залишитися не задоволеним.

Не виключається варіант, що продавець може піти на поступку покупцеві й замінити товар з несуттєвими недоліками. Крім того, варто погодитися з А. В. Власовою, яка розмежовує формулювання «особа має право задовольнити інтерес» і «особа може задовольнити інтерес», адже здійснити свій інтерес у користуванні річчю суб'єкт може і шляхом її

крадіжки, незважаючи на те, що такий спосіб законом не визнаний, не охороняється й особа не має права реалізовувати свій інтерес таким чином [64, с. 68].

Деякі дослідники, розмежовуючи суб'єктивне юридичне право і законний інтерес, вказують, що вони є різними підспособами правового регулювання [242, с. 115–116].

Але якщо поняття «спосіб правового регулювання», під яким зазвичай розуміють шляхи (спрямування), прийоми впорядкування правовідносин, у науці стало усталеним, то що таке «підспосіб правового регулювання» залишається неясним, оскільки його характеристика розпливчата. Наприклад, О. В. Малько, даючи таку характеристику, пише: «Суб'єктивне право і законний інтерес – різні підспособи правового регулювання. Перше – більш сильне в юридичному плані, більш гарантоване, більш надійне. Другий же, безсумнівно, менш юридично забезпечений, ніж суб'єктивне право, але є часом не менш важливим, бо виступає більш глибоким підспособом правового регулювання» [150, с. 232].

Можливо, термін «підспосіб» використаний некоректно й автор мав на увазі не його, а один із засобів правового регулювання. Але і з такою постановкою питання погодитися не можна. Інтерес хоч і впливає на поведінку суб'єктів, проте, по-перше, не є регулятором юридичного характеру, по-друге, може спонукати їх не тільки діяти правомірно, а й вчиняти правопорушення, оскільки для його власників правомірність способу здійснення може не братися до уваги або йти на другий план.

Крім суб'єктивного юридичного права, законний інтерес необхідно відмежовувати від юридичного обов'язку. О. В. Малько і В. В. Субочев вважають, що головною відмінністю між ними є те, що юридичний обов'язок – це правова необхідність, відповідна певному суб'єктивному праву, а законний інтерес – проста правова дозволеність, яка передбачає юридичний обов'язок лише загального характеру. При цьому, як зазначалося

раніше, суб'єктивне юридичне право ці дослідники відмежовують від законного інтересу у зв'язку з наявністю в першого з них кореспондувати обов'язки і відсутністю такого у другого [152, с. 112]. Крім того, на думку О. В. Малька і В. В. Субочева, юридичний обов'язок є більш ширшим поняттям, ніж законний інтерес, який менший за змістом і структурою, у законодавстві зазвичай не закріплений і не має системи, носить невизначений характер, передбачає задоволення потреб самого суб'єкта і має диспозитивний характер. Також законний інтерес не виступає основним, однак є не менш важливим шляхом задоволення потреб осіб. Разом з тим юридичний обов'язок завжди передбачає суб'єктивне юридичне право, а інтерес може задовольнятися при реалізації не тільки суб'єктивних прав, а й обов'язків, при цьому одним з основних інтересів при виконанні юридичних обов'язки є уникнення можливості настання несприятливих юридичних наслідків. Крім того, як уже зазначалося, не виключається варіант, що інтерес є, а відповідних суб'єктивних юридичних прав і обов'язків немає, тому такий інтерес може залишатися не задоволеним [152, с. 114–115].

Оскільки в основі категорії «законний інтерес» лежить загальнонаукова інтерпретація інтересу, то при визначенні законних інтересів зазначена обставина обов'язково мусить братися до уваги. Вважаємо, що права І. В. Венедиктова, яка вказує на неприпустимість різного розуміння одних і тих самих наукових категорій у цивільних науках, оскільки вони не можуть змінювати свою сутність і якісно по-різному виявлятися [53, с. 124].

Загальнонаукова категорія «інтерес» дає уявлення про нього як про причину дій індивідів, соціальних спільнот (класу, нації, професійної групи), яка визначає їхню поведінку. Це свого роду мотив, що спонукає суб'єкта реалізовувати або, навпаки, не реалізовувати свої суб'єктивні права чи обов'язки. Правове поняття «законний» надає йому особливого юридичного забарвлення, показує специфіку його прояви у правовій сфері

суспільства. У залежності від того, чи відповідає він чинному законодавству чи ні, інтерес може бути законним або незаконним. А залежно від відповідності (невідповідності) юридичним нормам і принципам права інтерес є правовим або неправовим.

Варто зауважити, що деякі автори не розмежовують категорії законного інтересу й охоронюваного законом інтересу [245, с. 342].

Проте ці категорії не тотожні одна одній. Законний інтерес – більш широке поняття, ніж інтерес, що охороняється законом. Якщо виходити з того, що законним інтересом є такий, що не суперечить чинному законодавству, а суб'єктивні права й обов'язки можуть бути і неюридичними, то інтереси не обмежуються правовими рамками. Тому вони можуть бути задоволені, наприклад, шляхом реалізації релігійних суб'єктивних прав або обов'язків, реалізація яких не гарантується державою і, відповідно, не охороняється законом, але і не порушує його.

Як зазначалося, в юридичних нормах часто використовується категорія «законний інтерес», причому зазвичай із словосполучення «права і законні інтереси», якщо аналізувати цю проблему, впливає, що права можуть бути незаконними, тобто словосполучення «законні права» вельми невдале.

Тому загальновживаним словосполученням має бути «права і законні інтереси» [199]. Хоч під «законними правами» можуть матися на увазі закріплені в законодавстві суб'єктивні юридичні права, на відміну від тих, що закріплені іншими видами джерел права або через прогалини у праві, які поки в них не зафіксовані, вважаємо, що зауваження Конституційного Суду України справедливі. Резюмуючи вищесказане, ми можемо зробити висновок, що законним інтересом є усвідомлена потреба конкретної особи, що не суперечить чинному законодавству, яка мотивує її до певного варіанта поведінки і задовольняється в результаті вжиття заходів юридично можливої або належної поведінки.

Поняття «суб'єктивне право» і «охоронюваний законом інтерес» активно використовуються як в нормативно-правових актах, так і в юридичній літературі. Зокрема, у більшості статей ЦК України йдеться про інтерес, причому як у загальних положеннях, так і при характеристиці окремих цивільно-правових інститутів: опіки та піклування, патронажу, представництва, недійсності угод та ін. Не існує легального визначення жодного з цих термінів, що породжує відомі труднощі.

Важливо відзначити, що в нормативних і доктринальних текстах ці поняття дуже часто згадуються через кому, що говорить про їх споріднену природу. Проблема їх співвідношення не раз ставала предметом дослідження як загальної теорії права, так і різних галузевих юридичних наук, у тому числі цивільного права. Однак крапка у вивченні цього питання досі не поставлена, однозначної відповіді не отримано, що й обумовлює актуальність даної роботи.

Не можна не погодитися з О. В. Малько, який стверджував, що «вирішення цієї проблеми в кінцевому результаті приведе до створення умов для підвищення ефективності правового регулювання в різних сферах нашої життєдіяльності» [150, с. 244]. Єдності в питанні про співвідношення інтересу і суб'єктивного цивільного права, як і у визначенні кожного з цих понять, не спостерігається. Одна з точок зору полягає в їх ототожненні. На думку М. В. Вітрука, законний інтерес, так само як і суб'єктивне право, дає суб'єктові можливість самому вчиняти деякі дії, спрямовані на витяг користі з будь-якого соціального блага, вимагати від зобов'язаного суб'єкта певної поведінки, а також звертатися за захистом [62, с. 170]. Очевидно, що таке трактування не дозволяє виділити специфічних рис у жодній з цих категорій, що дає привід засумніватися в правильності підходу, адже вживання в нормативних та доктринальних текстах понять «суб'єктивне право» і «законний інтерес» через кому або за допомогою союзу «і» явно говорить про необхідність проведення між ними демаркаційної лінії.

Бачиться обґрунтованою позиція М. А. Рожкової, яка заявляє про можливість існування інтересу за відсутності права. Особа, яка звернулася до суду за поновленням свого права, очевидно, у цей момент її не має, зберігаючи при цьому інтерес, що захищається законом [200, с. 62]. Виходячи з ідеї про те, що це два різних поняття, варто знайти відповідь на запитання про те, як вони все-таки співвідносяться: чи пересікаються вони взагалі? Якщо так – то в якій частині? Формулювання ст. 1 ЦК України про те, що «цивільні права можуть бути обмежені у тій мірі, в якій це необхідно з метою захисту прав і законних інтересів інших осіб» [12], а також низка інших положень, наприклад ст. 21, закріплюють можливість визнання акта державного органу або органу місцевого самоврядування недійсним у разі порушення ним цивільних прав і охоронюваних законом інтересів громадянина або юридичної особи [162, с. 547, 623; 163, с. 299]. Це дозволяє зробити висновок про спорідненість суб'єктивного цивільного права і законного (охоронюваного законом) інтересу в тому сенсі, що обидва вони є об'єктами цивільно-правової охорони. Як вірно зазначає В. О. Лушнікова, «законні інтереси охороняються поряд із правом суб'єктів, тому правова наука досліджує їх в зіставленні» [143]. На думку О. С. Іоффе, інтерес є одним з елементів суб'єктивного права, утворює його субстанцію [100, с. 321]. Однак у такому разі не уявляється логічним використання в ЦК України поряд з поняттям «право» поняття «законний інтерес»: виходячи з цієї логіки, вживання другого є надлишковим, бо, будучи більш широким, перше поняття вже включає його в себе. Рудольф фон Єринг розумів суб'єктивне право як юридично захищений інтерес. Ця концепція викликала заперечення з боку О. Г. Даніляна, який стверджував, що інтерес і право в дуже багатьох випадках є поняттями незбіжними: можна мати величезний інтерес у чому-небудь, не маючи при цьому права, або ж, навпаки, мати право, яке порушує інтереси або залишається до них байдужим [233, с. 289]. Подібна критика видається необґрунтованою, оскільки Р. Єринг не

пропонував ставити знак рівності між суб'єктивним правом і інтересом, йшлося саме про захищений законом інтерес. Таким чином, не будь-який інтерес, а тільки той, якому законодавець забезпечив можливість захисту та охорони, переходить у категорію суб'єктивних прав. З цього можна зробити висновок, що за будь-яким суб'єктивним правом стоїть інтерес, але не будь-який інтерес трансформується в суб'єктивне право. Благо, яке індивід бажає отримати, сприймається його свідомістю, що веде до деякого коригування його бажань і почуттів, що дозволяє його персональному розумному інтересу вбудовуватися в систему інтересів інших суб'єктів. Отже, з цього твердження можна зробити висновок, що суб'єктивне цивільне право, будучи результатом узгодження інтересів окремого індивіда і суспільства в цілому, становить собою міру поведінки, яка є можливою для кожного конкретного індивіда, беручи до уваги інтереси і права інших осіб. Описати всі блага, на досягнення яких в кінцевому підсумку орієнтуються суб'єктивні права, у нормативних текстах неможливо внаслідок їх величезного розмаїття, тому використовується конструкція законного, або охоронюваного законом, інтересу. Оскільки законодавець визнав важливим згадати в тексті Цивільного кодексу категорію «інтерес», отже, це не якась уявна абстракція, а важливий об'єкт цивільно-правової охорони, який має безпосереднє значення для права. Звернемося до формулювання ст. 1 ЦК України про те, що «громадяни (фізичні особи) і юридичні особи набувають і здійснюють свої цивільні права своєю волею і в своєму інтересі» [245, с. 651]. Це є яскравим вираженням принципу диспозитивності, що характеризує цивільне право. Під здійсненням суб'єктивних цивільних прав «своєю волею» слід розуміти здатність суб'єкта цивільного права свідомо керувати своїми емоціями і вчинками (для юридичних осіб це відбувається опосередковано через конкретних індивідів, які їх представляють). «У своєму інтересі» передбачає спрямованість суб'єктивного цивільного права на досягнення конкретного результату, володіння певним матеріальним або

духовним благом. При цьому аналіз положень ст. 13 ЦК України дозволяє зробити висновок про наявність стримуючого фактору при переслідуванні власного інтересу, здійсненні свого права, а саме неприпустимість дій на шкоду іншим особам. Тут і виявляється суспільна межа інтересу, необхідність його узгодження з інтересами інших.

Таким чином, можна зробити висновок, що суб'єктивні цивільні права і законні (охоронювані законом) інтереси – дві однопорядкові категорії, які є об'єктами цивільно-правового захисту.

При цьому інтереси – це не до кінця оформлені суб'єктивні права, які з часом в них трансформуються.

Суб'єктивне цивільне право – це вищий щабель на шляху правового опосередкування інтересу [242, с. 287]. Це якась техніко-правова оболонка, форма, юридичний службовий засіб для досягнення мети-реалізації інтересу. Слід резюмувати, що категорія юридичного інтересу становить собою якусь еластичну, «каучукову» правову конструкцію, яка дозволяє: охопити різні потреби, що виникають у результаті постійної динамічної зміни суспільних відносин; забезпечити дієвість права в умовах сучасного світу.

Очевидно, що все різноманіття соціального, економічного, культурного життя не завжди може знайти чітке закріплення у вигляді конкретних правомочностей, що становлять суб'єктивне цивільне право. Тут на допомогу приходить законний інтерес, який є менш визначеним, але не менш важливим об'єктом цивільно-правової охорони, що дозволяє включити у сферу цивільно-правового регулювання багато відносин, які потребують юридичного опосередкування. Відсутність нормативно закріплених у ЦК України визначень суб'єктивного цивільного права і законного (охоронюваного законом) інтересу, що створює труднощі при спробі їх розмежування, є прогалиною в цивільному законодавстві. Ця проблема вимагає подальшого поглибленого вивчення та осмислення.

Потрібно розробити лаконічні й водночас гранично змістовні дефініції, які змогли б знайти відображення в текстах нормативних правових актів і покласти край термінологічним розбіжностям і дискусіям про співвідношення інтересу і суб'єктивного цивільного права.

Таким чином, дослідженням доведено, що суб'єктивні цивільні права і законні (охоронювані законом інтереси) – дві однопорядкові категорії, які є об'єктами цивільно-правового захисту. При цьому інтереси – це не до кінця оформлені суб'єктивні права, які з часом в них трансформуються.

У даному підрозділі встановлено, що одним із проблемних для юридичної науки є питання щодо визначення поняття законного інтересу та його співвідношення з суб'єктивними правами та юридичними обов'язками, що зумовлено в першу чергу тим, що в чинному законодавстві України термін «законний інтерес», незважаючи на поширене його застосування, офіційно не закріплений, хоча у теорії права точаться дискусії щодо визначення змісту та сутності досліджуваної категорії.

Суб'єктивні цивільні права і охоронювані законом інтереси – дві однопорядкові категорії, які є об'єктами цивільно-правового захисту.

Таким чином, можна дійти висновку, що все різноманіття соціального, економічного, культурного життя не завжди може знайти чітке закріплення у вигляді конкретних правомочностей, що становлять суб'єктивне цивільне право. При цьому наголошується, що законний інтерес, який також є важливим об'єктом цивільно-правової охорони, що дозволяє включити в сферу цивільно-правового регулювання цивільні правовідносини, що потребують юридичного опосередкування. Відсутність нормативно закріплених в ЦК України визначень суб'єктивного цивільного права і законного (охоронюваного законом) інтересу, що створює труднощі при спробі їх розмежування, є прогалиною в цивільному законодавстві.

РОЗДІЛ 2

ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ОХОРОНЮВАНОВОГО ЗАКОНОМ ІНТЕРЕСУ ЯК КАТЕГОРІЇ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ ТА ДЕЯКИХ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

2.1. Поняття охоронюваного законом інтересу як категорії цивільного права України та деяких зарубіжних країн

Розгляд питань, пов'язаних із здійсненням правосуддя у цивільних справах, пов'язано з необхідністю оперувати юридичними категоріями «зацікавленість», «правовий інтерес». При цьому, не дивлячись на яскраво виражену уявну тотожність зазначених понять, мова йде про різні правові явища. Поняття «юридична зацікавленість» або «юридичний інтерес», а зокрема «охоронюваний законом інтерес» тісно пов'язане, однак рівнозначно поняттю «законний інтерес». Поняття «охоронюваний законом інтерес» перебуває у площині судового процесу, а поняття «законний інтерес» перебуває в сфері матеріального права. На думку багатьох вчених України та зарубіжжя (Польщі, Білорусії, Румунії), «законний інтерес» як об'єкт судового захисту та предмет судового процесу потребує у комплексного дослідження його природи, так як суб'єктивне цивільне право впливає на цивільну процесуальну форму. І.В. Венедиктова у своєму дослідженні «Захист охоронюваних законом інтересів у цивільному праві» (2014 рік) розглядала поняття, ознаки та систему «охоронюваного законом інтересу» за цивільним правом України. Так остання акцентувала увагу на розгляд «охоронюваного законом інтересу за соціогуманітарними критеріями та на споріднення «охоронюваного законом інтересу» та «суб'єктивного права» для створення, за аналогією, класифікації системи зазначених інтересів.

Слід розглянути динаміку розвитку законодавства з питань правового регулювання «охоронюваного законом інтересу», а також визначити поняття «охоронюваного законом інтересу» за цивільним законодавством України з урахуванням позитивних практичних напрацювань у цивільному праві зарубіжних країн. Поняття «інтерес», «законний інтерес» і «охоронюваний законом інтерес» неодноразово згадуються в безлічі нормативно-правових актів, серед яких Конституція України (ст. 36 – задоволення політичних, економічних, соціальних культурних і інших інтересів громадян, п. 2 ст. 121 – представництво інтересів громадян або держави в суді у випадках, визначених законом), ЦК України (ч. 2 ст. 15, ч. 2 ст. 424) і ЦПК України (ч. 1 п. 7 ст. 389-10 – рішення третейського суду містить способи захисту прав і інтересів, що охороняються, не передбачені законом), ГК України (ч. 2 ст. 9, ч. 6 ст. 19, ч.ч. 1, 2 ст. 20 – законні інтереси суб'єктів господарювання), СК України (ч. 5 п. 7 ст. 177 – інтереси дитини, що охороняються законом). Незважаючи на ці обставини, категорії «інтерес», «законний інтерес» і «охоронюваний законом інтерес» не мають чітко закріпленого визначення поняття в національному законодавстві й залишаються недостатньо дослідженими як на доктринальному, так і на законодавчому рівнях.

Одним з джерел права, в якому поняття «охоронюваний законом інтерес» детально роз'яснюється, є рішення Конституційного Суду України від 01 грудня 2004 р. №18-рп/2004 [199], де «охоронюваний законом інтерес» пропонується розуміти «як прагнення до використання конкретного матеріального або нематеріального блага, як зумовлених загальним змістом об'єктивних і прямо не опосередкованих у суб'єктивному праві простих легітимних дозволів, що є самостійним об'єктом судового захисту та інших засобів правової охорони з метою задоволення індивідуальних і колективних потреб, які не суперечать Конституції і законам України, суспільним інтересам, справедливості, добросовісності, розумності та іншим загальноправовим засадам». Таке визначення

«законного інтересу» у широкому сенсі, відповідає підходу, висловленому в науці, за яким ««законні інтереси», що не є суб'єктивними правами, відповідно в конкретній формі не виражені, а лише впливають із загальних засад і принципів законодавства» [221, с. 104]. При цьому, зазначене джерело, окрім цивільного законодавства України не виявляється єдиним джерелом понять «законний інтерес» та «охоронюваний законом інтерес». Термін «законний інтерес» активно використовується у міжнародно-правових документах, конституціях більшості іноземних держав, а також в положеннях внутрішньодержавного законодавства країн ЄС. Зокрема, у ст. 24 Конституції Італійської республіки зазначено, що «усі можуть в судовому порядку діяти для захисту своїх прав і законних інтересів». Також, термін «законний інтерес» використовується у Конституції Швейцарської Конфедерації (ст. 34 КШК), конституціях Румунії, Болгарії, Конституції Республіки Білорусії (ст.ст. 44, 53, 122).

Охоронюваний законом інтерес у сучасний період свого розвитку є фундаментальною, загальнонауковою категорією. Різні аспекти існування «охоронюваного законом інтересу» досліджуються в психології, соціології, економіці, юриспруденції та інших галузях знань як в Україні, так і в зарубіжних країнах. Наукова думка закономірно розглядає, зокрема, інтерес як «досліджуване різними науками цілісне явище, що має єдину природу та загальні закономірності свого буття» [140, с. 32]. Відповідно вивчення юридичної природи цього явища становить філософські та теоретичні проблеми правових наук.

Саме вживання термінів «інтерес», «законний інтерес» і «охоронюваний законом інтерес» у нормативно-правових актах України викликає немало питань. Ця неточність юридично змістовної характеристики понять «інтересів» призводить не лише до неправильного розуміння сенсу термінів, але й різного тлумачення їх у судовій практиці. Для більшості правознавців вони є ідентичними, але поряд з цим існують

думки учених про відмінність «охоронюваних законом інтересів» і «законних інтересів» як юридичних категорій. У теорії права «охоронюваний законом інтерес» визначається як простий юридичний дозвіл, який закріплений у законі або випливає з його змісту і виражається в можливостях суб'єкта права користуватися конкретним соціальним благом, а іноді звертатися за захистом у компетентні державні органи, а також громадські організації з метою задоволення своїх потреб, які не суперечать суспільним [211, с. 417].

Також у науковій літературі можна зустріти визначення «законний інтерес» як особливий правовий засіб і специфічна активна форма існування самих інтересів у правовому просторі [220, с. 37]. На думку науковця О. І. Чепис, категорії «законні інтереси» і «охоронювані законом інтереси» слід розрізняти як різні об'єкти правового захисту. З цього випливає, що поняття «охоронюваний законом інтерес» (тобто інтерес, який захищає закон) існує самостійно як об'єкт правового захисту в тих випадках, коли відсутнє власне суб'єктивне право. Останнє означає те, що «охоронювані законом інтереси» здатні бути самостійними об'єктами захисту за відсутності суб'єктивних цивільних прав [264, с. 553]. Вважаємо за неправильне розмежовувати ці два терміни між собою, тим самим даючи можливість спотворено інтерпретувати суть охоронюваних законом інтересів.

Як правове явище, інтерес набуває складної структури, основним елементом якої є потреба. На її основі В. Ф. Сіренко розкривав структуру інтересу, яка складається з таких елементів: а) необхідність задоволення потреби; б) можливість задоволення потреби; в) усвідомлення необхідності задоволення потреби [210, с. 11].

Як стверджував О. О. Первомайський, спрямованість на задоволення потреб суб'єктів цивільних правовідносин є ознакою інтересу [177, с. 54]. Але цікавість все ж не зводиться до однієї лише потреби, а визнається явищем, що має складну структуру [215, с. 71]. Включаючи додаткові

елементи, які відображають зв'язок зацікавленої особи з оточуючими умовами, інтерес виконує своє призначення щодо забезпечення потреби.

Отже, у цивільному праві інтерес виявляється не як вид потреби, а як засіб її задоволення. Саме такий підхід до поняття інтересу дозволяє розкрити його зміст. На думку О. О. Первомайського, у зміст інтересу включаються не одні тільки усвідомлені потреби, але також шляхи, засоби і способи їх задоволення [177, с. 55]. Відповідно, у структурі інтересу виявляється взаємозв'язок між умовами задоволення потреб. Система цих умов включає в себе: а) потребу; б) предмет, здатний задовольнити цю потребу; в) способи і засоби задоволення потреби [34, с. 414]. Тим самим інтерес виражає об'єктивне ставлення людей, колективів та інших груп до явищ і предметів навколишньої дійсності, які сприяють їх існуванню і розвитку як членів суспільства [215, с. 71].

У результаті напрошується висновок про те, що інтерес за своєю правовою природою становить собою суспільне відношення. Категорія «суспільні відносини» в змозі охопити собою явища і взаємозв'язки, що становлять зміст інтересу. Зрештою, саме через суспільне ставлення виявляється соціальна сутність інтересу як соціально значущої форми задоволення потреб осіб як своїх, так і в інтересах іншої особи [237, с. 217]. На наш погляд, слід погодитися з позицією вчених, що визначають інтерес через поняття цивільних відносин та їх захисту.

Поняття «інтерес» з позиції суб'єктивної та об'єктивної категорій достатньо поширено в юриспруденції. Звідси серед більшості науковців існує думка про подвійну сутність категорії інтересу, що визнається в цивільному праві як об'єктивні інтереси та суб'єктивні інтереси. Розглядаючи главу 3 ЦК України, вбачається, що в кодексі категорія інтересу трактується більше як суб'єктивна (ст.ст. 15-17, ч. 4 ст. 67, ч. 3 ст. 69 ЦК України) [257, с. 541; 258, с. 311; 259, с. 294].

Однак, виходячи із сутності інтересу, останній, на нашу думку, слід визнати об'єктивною категорією [237, с. 220]. Така сутність дозволяє інтересу виявити повною мірою свої значущі функції, якщо він:

а) не породжується людською психікою і не підпорядкований такій у своєму існуванні;

б) не тотожний волі суб'єкту і не змішується з нею;

в) усвідомлюється особою, що стимулює останню до певної поведінки;

г) визнається за недієздатними особами і підлягає охороні незалежно від усвідомлення такими.

У зв'язку з цим інтерес слід відрізняти від суб'єктивної зацікавленості – усвідомлення інтересу.

Зацікавленість як форма вираження інтересу становить собою його суб'єктивне сприйняття особою. При цьому, на відміну від інтересу, зацікавленість і об'єктивна (має об'єктивне джерело), і суб'єктивна (за своєю природою). У такому значенні зацікавленість становить собою «стан, спрямованість свідомості» [215, с. 69]. Отже, існують інтереси, не виражені в зацікавленості. Проте такі інтереси не виконують ролі усвідомленого спонукального фактору.

Втім, для практичних цілей відмінність між зацікавленістю і інтересом носить суто формальний, термінологічний характер. Наприклад, цивільне процесуальне законодавство надає судовий захист кожній зацікавленій особі (ч. 1 ст. 4. ст. 13 ЦПК України), маючи на увазі саме наявність у них інтересу. Не випадково цивіліст-процесуаліст В. І. Тertiшніков зазначає: «Особа, яка має інтерес, є зацікавленою особою» [225, с. 284]. Тут законодавець створив категорію юридично захищеного інтересу, що має об'єктивну сутність. Доречно підкреслити, що правове значення охоронюваного законом інтересу становить не суб'єктивна спрямованість, але правове становище.

Європейська комісія Європейської організації співробітництва «EuropeAid» надає таке визначення зацікавленої сторони як особи, організації, групи осіб чи організацій, які мають інтерес до процесу та результатів стратегії (незалежно від того, позитивні чи негативні для них ці результати), а також тих, хто сам може впливати на стратегію та реалізацію її в позитивному чи негативному розумінні цього слова [278].

Загалом виділяють три категорії зацікавлених осіб:

основні зацікавлені особи – це особи, від яких залежить або які можуть суттєво вплинути на стратегію чи бути важливими для її успіху (органи місцевого самоврядування області, ключові підприємства та організації тощо);

першочергові зацікавлені особи – це ті особи, групи осіб чи організації, які відчують на собі позитивні або негативні результати стратегії. Якщо стратегією буде передбачено проект з будівництва нової дороги, то першочерговими зацікавленими сторонами, які можуть мати позитивний ефект від такого проекту, будуть мешканці прилеглих територій, чий ділова активність та життєвий рівень підвищаться завдяки новим можливостям, а зацікавленими сторонами, які матимуть негативний ефект, можуть бути господарства, на чийх землях проляже дорога;

другорядні зацікавлені особи – це всі інші особи чи інституції, які можуть мати опосередкований інтерес до стратегії чи певну роль у її розробленні та реалізації. Якщо стратегією передбачено удосконалення системи надання послуг, до цієї категорії потрапляють адміністративні працівники організації та управління.

На практиці відмінність між типами зацікавлених осіб не завжди може бути чіткою, тобто вони частково можуть збігатися.

Дійсно, поява юридично захищених інтересів є наслідком правового впливу на обрану державою сукупність інтересів – особистих, групових або суспільних. Юридично захищені інтереси об'єктивно виявляються в

правовій системі як опосередковані, гарантовані правом інтереси. В юридичній літературі підкреслюється, що таке опосередкування мусить бути: по-перше, адекватним сформованим потребам, обставинам, рівню розвитку суспільства, а також часу, який відведено на досягнення поставлених результатів; по-друге, науково обґрунтованим, а значить, що воно враховує всі боки діалектичного процесу узгодження різнорівневих інтересів; по-третє, своєчасним, тобто таким, що мінімізує випадки невідповідності трансформації правових форм, що виникають у процесі їх здійснення [151, с. 56].

На нашу думку, «охоронюваний законом інтерес» становить собою саме юридичну конструкцію, що застосовується як правовий засіб. Річ у тім, що під дією механізму правового регулювання категорія «інтерес» як правове явища переходить на новий рівень логічного абстрагування і перетворюється на категорію «охоронюваний законом інтерес». Примітно у зв'язку з цим судження Н. А. Шайкенова про існування рівнів правового забезпечення інтересів особистості, які відрізняються різними обсягами правового опосередкування їхніх структурних елементів. Йдеться про різні юридичні конструкції, які створені для правового захисту інтересів – про права людини, законні інтереси та суб'єктивні права [270, с. 156–157, 178–181]. Відповідає цій логіці й позиція С. В. Савченко та І. В. Першина, за якою «охоронюваний законом інтерес» – це така категорія права, яка застосовна для мети позначення не самих інтересів, а певних конструкцій, єдності соціального інтересу і правової форми. У ролі правового засобу охоронюваний законом інтерес своїм функціональним призначенням є визначенням для суб'єкта заходів його можливої поведінки [204; 178, с. 40, 114, 174], тобто правовою можливістю.

Таким чином, у правовій конструкції «охоронюваного законом інтересу» юридично захищений «інтерес» з'єднується з правовою можливістю його здійснення – правовою формою інтересу.

У літературі висвітлено багато думок стосовно того, що всі інтереси, визначені у праві, знаходяться під правовим захистом, а тому їх розглядають як охоронювані законом інтереси, які включають у себе законні інтереси та юридичні інтереси. За ствердженням окремих науковців, інтереси, які знаходяться у сфері правового регулювання, але не забезпечені суб'єктивними правами, доцільно позначати терміном «законні інтереси», а інтереси, реалізація яких забезпечена суб'єктивними правами, доцільно позначати терміном «юридичні інтереси» [270, с. 160].

На думку Є. О. Харитонова, незважаючи на те що в більшості джерел під законними інтересами розуміються юридично значимі (захищені) інтереси, на відміну від яких охоронювані законом інтереси становлять собою самостійні об'єкти правового захисту, тобто правові засоби їх охорони, крім суб'єктивних прав, слід уважати визначення «законний інтерес» не коректним, бо в галузі приватного права цивільний інтерес, як і цивільне право, не може бути «законним» або «незаконним». У своїх дослідженнях Є. О. Харитонов пропонує розглядати саме правомірність або неправомірність здійснення цивільних прав та інтересів, що визначається нормами цивільного законодавства [237, с. 219].

Водночас у положеннях законодавства офіційні тлумачення термінів «законні інтереси» та «охоронювані законом інтереси» не використовуються. Разом з тим права фізичних та юридичних осіб прямо зазначені в Конституції України, законах України або безпосередньо впливають зі змісту правових норм, тоді як поняття «охоронюваний законом інтерес», за захистом якого зацікавлена особа теж має право звернутись до суду, не визначено в законодавстві.

Слід визнати правильною думку, що зазначені словосполучення «законні інтереси» та «охоронювані законом інтереси» не слід ототожнювати, хоч вони можуть використовуватися як рівнозначні [48, с. 239]. Через те, що в цивільному законодавстві термін «охоронюваний

законом інтерес» не використовується, саме їм потрібно оперувати в цій роботі для цілей наукового дослідження.

Враховуючи, що інтерес виявляється в правовій системі як суспільне відношення, його перехід в юридичну форму охоронюваного законом інтересу означає виникнення правового відношення. Правові властивості охоронюваного законом інтересу дозволяють, на нашу думку, вважати формою його існування саме правове відношення.

По-перше, охоронюваний законом інтерес є правовою формою. У зв'язку з цим охоронюваний законом інтерес наділений усіма ознаками правової форми, які відзначаються в юридичній науці [127, с. 20–21, 25]. Зокрема, охоронюваний законом інтерес:

- а) має безпосередній зв'язок з нормами об'єктивного права, без закріплення якими він не може існувати;
- б) передбачає встановлення єдиного масштабу поведінки для невизначеного кола осіб;
- в) встановлює межі можливої чи належної поведінки.

Крім того, використовуючи «охоронюваний законом інтерес» як правову форму, ми можемо бачити зв'язок структурних частин права всередині нього самого і зв'язок права з неправовими явищами [224, с. 67].

По-друге, «охоронюваний законом інтерес» становить собою правовий зв'язок між суб'єктами права. Юридичне поняття правового зв'язку сходить до філософської категорії «зв'язок», що виражає собою взаємообумовленість існування явищ, розділених у просторі або в часі [234, с. 222–223]. Більш вузький обсяг правового поняття дозволяє розглядати правовий зв'язок як визнану суспільну закономірність юридичної дійсності, що розкриває соціальну природу і правові властивості взаємодіючих явищ [227, с. 119]. Наявність у охоронюваного законом інтересу таких властивостей правового зв'язку було відзначено в юридичній літературі. На думку В. Бурака, «охоронюваний законом інтерес необхідно розглядати як

певний зв'язок, внаслідок якого рішення суду може відбитися на правах осіб, які беруть участь у процесі» [48, с. 239]. В. В. Субочев вказує з цього приводу, що «законні інтереси становлять собою «юридичний зв'язок суб'єктів громадянського суспільства з державою» [151, с. 28].

Що стосується природи правовідносин, які вміщують у себе «охоронюваний законом інтерес», то вона становить собою правове становище «загального типу». Необхідно відзначити, що «охоронюваний законом інтерес» вважають належним до елементів правовідносин саме такого роду представники юридичної науки [269, с. 304]. Загальнорегулятивні правовідносини володіють науково обґрунтованими правовими властивостями [227, с. 121; 154, с. 185–186], а саме:

- 1) виникають внаслідок основних положень законодавства, які містяться, насамперед, у конституції, кодексах і нормативних правових актах конституційного характеру;
- 2) пов'язують шляхом загального дозволу власника юридичної можливості з невизначеним колом зобов'язаних осіб;
- 3) є постійними, триваючими і безстроковими;
- 4) опосередковують найбільш важливі, істотні і стабільні відносини, у тому числі між фізичними та юридичними особами;
- 5) висловлюють загальне правове становище суб'єктів права;
- 6) виникають безпосередньо із закону;
- 7) є основою для виникнення конкретних правовідносин.

Саме за допомогою цих властивостей правовідносин охоплюваний ними охоронюваний законом інтерес може бути передумовою виникнення, зміни і припинення суб'єктивних прав і обов'язків.

Охоронюваний законом інтерес існує у формі правової можливості відносин, які він як правовий засіб надає зацікавленій особі внаслідок правової охорони інтересу. Визначення через поняття юридичної можливості є найбільш прийнятним для розгляду правового засобу як

способу реалізації юридично захищеного інтересу. Це визначення, що його запропонував цивіліст М. А. Барінов [39, с. 133], дозволяє безперешкодно визнати правовим засобом право або правовідношення, якщо такі використовуються для цілей забезпечення майнових, а також немайнових потреб громадян і організацій.

Як засіб можливої поведінки, охоронюваний законом інтерес істотно відрізняється від суб'єктивного права. У теорії права розглянуті множинні критерії розмежування цих категорій. Для них, зокрема, О. В. Малько виділяв десять спільних ознак [151, с. 36–37], а М. А. Самбор визначив п'ять ознак відмінності [205, с. 116].

Як видається, що для цілей цивільно-правового захисту необхідно розмежувати поняття «суб'єктивного права» і «охоронюваного законом інтересу» за критерієм функціонального призначення цих правових засобів. Охоронювані законом інтереси гарантують юридично захищені інтереси, які не опосередковані суб'єктивними правами. Принциповий підхід, що лежить в основі відмінності суб'єктивного права і охоронюваного законом інтересу, розкривається в таких положеннях. Річ у тім, що сфера дозволеного спочатку не вичерпується лише суб'єктивними правами [205, с. 118]. Серед причин, що викликають необхідність наявності крім суб'єктивних прав ще й охоронюваних законом інтересів, правознавці виділяють кількісну, якісну і економічну [237, с. 218]. Перша з причин полягає в тому, що різноманітність і широта суспільних відносин не дозволяють охопити правовим регулюванням усі інтереси. Держава може не встигнути опосередкувати в нормах права знову виниклі інтереси або ж такі не піддаються впорядкуванню як нетипові. Друга причина полягає в неможливості врегулювати правом усі галузі суспільних відносин, «заглибитися» у сфери, що не підлягають юридичному нормуванню. Третя ж причина виражається в об'єктивній нездатності чи небажанні держави надавати економічні гарантії існуючим інтересам за допомогою закріплення прав і виконання публічних

зобов'язань, наприклад, у таких сферах, як освіта й охорона здоров'я. Отже, суб'єктивними правами гарантуються тільки типові, суспільно значущі й актуальні інтереси.

При цьому охоронювані законом інтереси тимчасово заповнюють відсутність суб'єктивних прав у суспільних відносинах, виникаючи як своєрідний «перехідний етап» на шляху формування нових прав [207, с. 139]. На цьому перехідному етапі істотну роль у встановленні гарантій інтересів відіграє правозастосовна практика. Внаслідок узагальнення її положень виникає фактична основа для прийняття конкретної юридичної норми, а після введення такої норми охоронюваний законом інтерес заміщається суб'єктивним правом [206, с. 71].

Юридично захищені інтереси, що охоплюються дозволами, не входять у зміст суб'єктивних прав, але залишаються зовнішніми явищами щодо останніх [237, с. 220]. Існуючі суперечності між суб'єктивним правом і інтересом викликані дією механізму правового регулювання, бо законні межі будь-якого суб'єктивного права формально визначаються з волі законодавця. Теза про наявність самостійної природи в охоронюваного законом інтересу приводить до таких висновків:

- 1) втрата особою інтересу не тягне припинення права;
- 2) особа набуває право, діючи у своєму інтересі, який виник раніше права, незалежно від останнього, і спонукає до вольової поведінки;
- 3) допускається наділення суб'єкта правом або збереження за ним права всупереч його інтересу, наприклад, при відмові від права власності на покинуту річ (ст.ст. 336 і 347 ЦК України) для збереження за власником тягара утримання речі (ст. 322 ЦК України). Що стосується охоронюваного законом інтересу, то в його структуру, навпаки, включається юридично захищений інтерес, сукупність можливих способів реалізації якого обмежена тільки прямими законодавчими заборонами і приписами.

Дійсно, охоронюваний законом інтерес як правова можливість визначається в правових нормах іншими способами, ніж суб'єктивне право. Цю правову можливість поведінки гарантує правовий принцип «все, що не заборонено, – дозволено». Саме такий принцип дозволяє визначити зміст охоронюваного законом інтересу так, щоб включити в нього не одні тільки дії (бездіяльність), що прямо передбачені законом. Істотне значення зазначеного принципу для правового захисту інтересів особи знайшло своє підтвердження в юридичній літературі [199, с. 9]. При цьому не можна погодитися з твердженням про те, що «проста дозволеність», яка не поміщається у форму суб'єктивного права (правомочності), надає зацікавленій особі лише фактичну можливість здійснити інтерес [227, с. 118]. Правовий, а не фактичний характер можливості, яка дається носію інтересу, не забезпеченого суб'єктивним правом, тягне за собою допустимість правового захисту такого інтересу і виключає кваліфікацію дій з його задоволення як неправомірних, наділяючи ці дії в певних випадках правопороджуючим ефектом.

Логічним наслідком вияву в праві диспозитивних начал служить рідкісна, фрагментарна згадка в положеннях законодавства охоронюваних законом інтересів, у тому числі термінів зі словом «інтерес». Однак сама по собі відсутність у законі формулювань ще не свідчить про ненадання правової охорони тим чи іншим інтересам. М. С. Малєїн з цього питання вказував: «Про наявність законного інтересу навряд чи можна судити за такою ознакою, як згадка про інтерес у тексті правової норми. При такому формальному критерії категорія законних інтересів була б необґрунтовано обмежена, оскільки термін «інтерес» у законодавстві застосовується рідко, хоч інтереси виражені у всіх нормах права» [148, с. 89].

Охоронювані законом інтереси, не гарантовані правами, мусять бути розділені на дві групи. Перша з них включає охоронювані законом інтереси, які прямо згадуються у тексті законоположення за допомогою таких

термінів, як «охоронювані законом інтереси», «законні інтереси», «зацікавлені особи», або вказівки на захист інтересу. За судженнями Є. О. Харитонова, у разі прямої згадки в тексті нормативно-правового акту (ЦК України) про захист охоронюваного законом інтересу можна робити висновок, що вказаний інтерес має бути визнаний суб'єктивною категорією [237, с. 118]. Дотримання цього роз'яснення на практиці призведе до порушення правової визначеності, оскільки дозволить виводити суб'єктивні права непрямым шляхом з будь-яких неоднозначних положень про захист інтересів, використовуючи ці формулювання як статті-лазівки.

Що стосується другої групи, то в неї включаються ті охоронювані законом інтереси, які ніяк не згадуються в положеннях закону, але діють унаслідок встановлення правового захисту на підставі загальних основ і змісту законодавства.

При цьому способи задоволення інтересу, що складають зміст відповідної юридичної можливості, визначаються для охоронюваного законом інтересу не його нормативною основою, а безпосередньо властивостями юридично захищеного інтересу. Відповідно, при реалізації правової можливості, що надається охоронюваним законом інтересом, її володар поводить на власний розсуд, не порушуючи меж дозволеного [219, с. 311]. У формі суб'єктивного права свобода дій уповноваженої особи заснована на дозволі (дозволу), а у формі охоронюваного законом інтересу – на особистій ініціативі зацікавленої особи. У цьому плані суб'єктивне право є мірою можливої дозволеної поведінки, у той час як охоронюваний законом інтерес має форму міри можливої довільної (ініціативної) поведінки.

Прийом заохочення ініціативної поведінки зацікавленого суб'єкта виражається в такій властивості юридичної можливості, як її відносна винятковість. Охоронюваний законом інтерес надає його носію вигоду переважно перед іншими учасниками конкретного відношення. Наприклад,

правова охорона юридичної можливості гарантується тому із зацікавлених суб'єктів, хто раніше інших її фактично здійснить. Щодо суб'єктивного права подібний метод моделювання обґрунтовано відкинутий. Згідно з концепцією «живого права», юридичні відносини не слідують за загальною нормою права, а передують останній. У результаті склад суб'єктивного права як сукупності правомочностей залежить лише від конкретно-індивідуального становища [195, с. 314; 194, с. 88]. Американський юрист У. Хохфельд [280, р. 75] запропонував структуру суб'єктивного права, де виділив вісім юридичних категорій, що об'єднуються в юридичні зв'язки двох типів: «зважені юридичні поняття» і «протилежні юридичні поняття».

Перший тип складають такі чотири пари:

- а) право – обов'язок;
- б) привілей – відсутність права;
- в) влада – підпорядкування;
- г) недоторканність – неправочинність.

Другий з типів утворюють такі юридичні зв'язки, як:

- а) право – відсутність права;
- б) привілей – обов'язок;
- в) влада – неправомочність;
- г) недоторканність – підпорядкування.

При цьому право і відсутність права в такій конструкції мають сенс лише остільки, оскільки співвідносяться з конкретними особами. Суб'єктивне право є те, що є в одного учасника правового відношення і чого немає в іншого індивідуального учасника. Але при наданні суб'єктивного права юридичною нормою визначення міри можливої поведінки є загальним. З цієї причини всі протиставлення права і відсутності права в індивідуальних осіб позбавлені сенсу. Примітно, що юрист А. Кокурек, який критикував позицію У. Хохфельда, заперечував за даними мотивами реальність запропонованих останнім правових зв'язків [282, р. 23]. У

зв'язку з цим слід погодитися з думкою, що відносну правову можливість не можна створити у формі суб'єктивного права саме через недостатню стабільність і юридичну незабезпеченість.

Навпаки, стосовно охоронюваного законом інтересу зазначений прийом визначення правової можливості повністю сумісний з цивільно-правовою охороною. Зважаючи на те що здійснення такої правової можливості є «дозволено-спрямованою» поведінкою зацікавленого суб'єкта, залежного виключно від його особистої активності (ініціативи), подібна поведінка не мусить бути гарантована нічийм конкретним обов'язком [219, с. 116–118].

Необхідно зазначити, що в охоронюваному законом інтересі юридичної можливості кореспондує обов'язок невизначеного кола осіб поважати чужий інтерес [53, с. 124], не заважати зацікавленій особі в реалізації інтересу [152, с. 96, 113]. Існування «загального обов'язку» відображає собою специфіку поєднання в загальнорегулятивних правовідносинах заходів можливої і належної поведінки. Загальний дозвіл з протиставленою йому загальною заборобою встановлюються в інтересах суспільства або групи осіб, закріплюючи загальне правове становище суб'єктів права. Нормативною основою «загальних обов'язків» стають принципи права [91, с. 18], якщо останні виступають гарантіями охоронюваних законом інтересів [220, с. 29].

Однак охоронюваний законом інтерес підлягає захисту лише в тих приватних випадках, коли можлива поведінка зацікавленого суб'єкта набуває монопольного характеру. М. М. Коркунов навів щодо цього такий конкретний приклад: «Закон нікому не забороняє милуватися на сонячний захід. Але це не означає ще, щоб я зобов'язаний був тому не загороджувати своїми будівлями відкритого виду на захід» [124, с. 160]. Захист охоронюваного законом інтересу становить собою щось більше, ніж просто випадкова вигода від використання чужого суб'єктивного права. У зв'язку з

цим необхідно дотримуватися точки зору О. Д. Тихомирова про те, що якщо інтерес юридично захищений, то він означає право вимагати його захисту [227 с. 183]. Тим самим виключний характер порушеної правової можливості має на увазі виникнення в зацікавленій особи суб'єктивного охоронного права, тобто права на захист. Таким чином, охоронюваний законом інтерес є заснованою на нормах і принципах об'єктивного права гарантованою правовою заборонаю втручання сторонніх осіб правовою можливістю зацікавленої особи реалізувати свій інтерес всіма способами, прямо не забороненими законом.

Виходячи з цього поняття, шляхом класифікації необхідно виділити ті охоронювані законом інтереси, які існують у сфері цивільно-правового регулювання. Видається недоцільним аналіз усіх підстав класифікації охоронюваних законом інтересів. Важливо підкреслити, що представники теорії права називають вісім головних підстав для розділу зазначених правових явищ на види, а саме:

- 1) за суб'єктам (інтереси фізичних осіб та юридичних осіб; інтереси повнолітніх, неповнолітніх дітей; інтереси територіальних громадських самоврядувань та інтереси держави);
- 2) за ступенем важливості (конституційні та неконституційні);
- 3) за галузевою приналежністю (матеріально-правові та процесуально-правові; галузеві й міжгалузеві; виходячи з виду галузі права);
- 4) за характером (майнові та немайнові);
- 5) за сферами їх прояву (політичні, соціально-економічні, культурні тощо);
- 6) залежно від часу існування (короткочасні й довготривалі інтереси);
- 7) залежно від причин, які обумовлюють існування інтересів (інтереси, обумовлені економічними, кількісними і якісними причинами);
- 8) за виконуваною ними функціональною роллю (виконують регулятивну, охоронну і виховну функції) [219, с. 116–118].

Крім того, однією з фундаментальних класифікацій охоронюваних законом інтересів у правовій науці є їх поділ на приватні й публічні. Не заперечуючи істотне значення наведених вище класифікацій для загальної теорії права, важливо відзначити, що не всі з них підлягають розгляду в цій роботі безпосередньо в цілях аналізу проблем науки цивільного права. Ділова необхідність існує виключно у вивченні приватних і публічних інтересів, а також поділу охоронюваних законом інтересів по галузях. На наш погляд, цілям і завданням дослідження такий аналіз відповідає остільки, оскільки не виходить за межі предмета цивільного права, де існують охоронювані законом інтереси, і методології цивільно-правової охорони інтересів.

Що стосується приватних і публічних інтересів, то цей підрозділ охоронюваних законом інтересів становить собою їх типологію. Підставою такої типології є юридична сутність об'єктів, яка полягає в різному ставленні до свободи волі зацікавленою особою. Річ у тім, що охоронюваний законом інтерес може бути здійснений саме з волі його носія – зацікавленої особи. У цьому сенсі воля визнається засобом задоволення інтересу [87, с. 29]. Через те що охоронювані законом інтереси є правовими засобами забезпечення правової охорони юридично захищених інтересів, зазначену підставу класифікації необхідно розглядати як модифікований формальний критерій розмежування правових явищ на приватні й публічні. Наприклад, ще Г. Ф. Шершеневич виділяв матеріальний критерій і формальний критерій. З цього приводу дореволюційний учений-цивіліст зазначив: «Підставу для розрізнення приватного права від публічного прагнуть знайти або в самому змісті правовідносин, або в порядку їх охорони, інакше кажучи, – відмітну ознаку бачать або в матеріальному, або у формальному моменті» [274, с. 24]. Застосування критерію автономії волі для цілей розмежування правових засобів видається допустимим. Зокрема,

М. М. Агарков використовував цей критерій для класифікації суб'єктивних прав [25, с. 72].

Проте не можна заперечувати, що формальний критерій значною мірою обумовлений критерієм матеріальним. Приватний інтерес становить собою правову форму для юридично захищеного особистого інтересу, у зв'язку з чим за своєю юридичною сутністю він ґрунтується на автономії волі.

За приватним інтересом слід визнати такі юридичні ознаки:

а) спрямованість на блага, що забезпечують самозбереження, самоствердження і саморозвиток саме особистості, що характерно саме для особистого інтересу [215, с. 68];

б) залежність його здійснення та захисту виключно від розсуду зацікавленої особи.

Що стосується публічного інтересу, то таким є правова форма юридично захищеного суспільного інтересу і тому відзначається такими юридичними ознаками, як:

а) спрямованість на ті юридичні блага, які сходять до суспільних цінностей і відображені в нормах права;

б) допустимість покладання обов'язку на зацікавлену особу за здійснення і захист публічного інтересу.

У правовій системі відзначається співвідношення приватних і публічних інтересів, і пошук їх оптимального поєднання є серйозною теоретичною проблемою. Ієрархія приватних і публічних інтересів можлива в масштабі галузі права та правового інституту. Що ж стосується рівноваги приватних і публічних інтересів, то зазначений баланс виступає оптимальним способом їх поєднання в правовій системі. Відповідно, забезпеченню і збереженню балансу приватних і публічних інтересів служать всі правові явища даного суспільства.

Застосування в зазначеному контексті основних досягнень загальної теорії системи і філософії права приводить до знаходження системного параметра, від наявності якого залежить забезпечення порядку в правовій системі. Йдеться про рівномірність, тобто про таку властивість, яка відповідає в площині права правовій (формальній) визначеності. Упорядкований стан правової системи досягається при задоволенні інтересів, протиборство яких здатне привести таку систему до розпаду. У свою чергу, задоволення інтересів забезпечується в правовій системі правовими засобами, включаючи й охоронювані законом інтереси [81, с. 218–219]. Важливо підкреслити, що поєднання особистих і суспільних інтересів передбачає забезпечення нормами права максимально можливої за даних історичних обставин реалізації інтересів усіх суб'єктів права [215, с. 72]. У результаті оптимальне поєднання інтересів передбачає рівновагу (баланс) приватних і публічних інтересів. При цьому баланс правових засобів реалізації особистих і суспільних інтересів має бути досягнутий на рівні правової системи в цілому, тобто за допомогою застосування методології як публічного, так і приватного права [247, с. 275].

Обґрунтування теоретичного конструювання категорії балансу приватних і публічних інтересів як їх оптимального поєднання має на увазі звернення до юридичної науки і практики. Приватні й публічні інтереси служать правовими засобами задоволення й охорони особистих і суспільних інтересів. Отже, слід дійти висновку, що баланс таких охоронюваних законом інтересів є правовим ідеалом.

Таким чином, під балансом приватних і публічних інтересів слід розуміти правовий ідеал рівноваги охоронюваних законом зазначених інтересів у правовій системі.

Цивільне право, виходячи з його функцій у механізмі правової регламентації суспільно-економічних відносин, необхідно визначити як загальний постулат домінування приватних інтересів над публічними

інтересами. Внаслідок цього цивільно-правові (галузеві) інтереси є в більшості своїй саме приватними інтересами.

Такий стан справ є закономірним, якщо враховувати, що:

- а) цивільне право регламентує відносини, засновані на рівності, автономії волі й майновій самостійності учасників (ч. 1 ст. 1 ЦК України);
- б) фізичні та юридичні особи набувають і здійснюють цивільні права своєю волею й у своєму інтересі (ст. 3 ЦК України).

Проте публічні інтереси теж знаходять відображення в нормах цивільного права. Наприклад: норма абз. 2 п. 5 ст. 216 ЦК України вказує захист публічних інтересів як основу права суду застосувати наслідки недійсності нікчемного правочину з власної ініціативи; положення п. 1 ст. 353 ЦК України дає підставу для реквізиції в інтересах суспільства; правило ст.ст. 350, 351 ЦК України дозволяє вилучення земельної ділянки шляхом викупу для державних або муніципальних потреб.

Таким чином, цивільно-правові (галузеві) інтереси можуть бути як приватними, так і публічними. Проте зовсім не всякий публічний інтерес отримує в механізмі цивільно-правового регулювання правовий режим здійснення, якщо цивільне право, за загальним правилом, не примушує нікого до здійснення і захисту цивільно-правового інтересу.

Необхідно зазначити, що під дією механізму цивільно-правового регулювання цивільно-правовий інтерес отримує такі ознаки.

По-перше, зазначений охоронюваний законом інтерес є правовим засобом реалізації юридично захищеного правового інтересу.

М. О. Гетманцев провів класифікацію цивільних інтересів залежно від засобів їх задоволення і на цій основі виділив економічні, духовні, політичні й правові інтереси [69, с. 41]. Правові інтереси в такій системі становлять собою інтереси, які виникають у сфері правових відносин і задовольняються за допомогою правових засобів. Видається, що цивільно-правову охорону мають отримати виключно інтереси, що задовольняються цим критерієм,

оскільки основною ознакою методу цивільно-правового регулювання є правова ініціатива суб'єктів цивільного права [114, с. 153]. Отже, волевиявлення зацікавленої особи визнається юридичним фактом. Правова охорона інших інтересів допустима в публічному праві, наприклад, шляхом уведення складу злочину кримінальним законом.

По-друге, цивільно-правовий інтерес належить до числа матеріально-правових інтересів. Матеріально-правовим інтересом є правовий засіб реалізації юридично захищеного інтересу, який спрямований на участь особи в матеріально-правовому відношенні. Є. О. Харитонов дійшов обґрунтованого висновку, що такий юридично захищений інтерес полягає у встановленні, зміні, припиненні, захисті суб'єктивних прав і обов'язків у правовому відношенні з використанням юридичних засобів для досягнення поставлених цілей [237, с. 220].

У цьому полягає принципова відмінність між матеріально-правовим інтересом і процесуально-правовим, якщо останній: а) задовольняється за допомогою діяльності судових або інших правоохоронних органів; б) спрямований на участь зацікавленої особи в юридичному процесі; в) юридична сутність полягає в тому, що рішення суду і іншого правозастосувача може вплинути на суб'єктивні права й обов'язки учасника юридичного процесу; г) своєю реалізацією забезпечує задоволення матеріально-правового інтересу [67, с. 41].

По-третє, цивільно-правовий інтерес здійснюється шляхом участі зацікавленої особи в цивільно-правових відносинах. Відповідно, він включає юридичну можливість реалізувати той юридично захищений інтерес, який спрямований на виникнення, зміну, припинення або захист цивільних прав і юридичних обов'язків.

Зацікавленою особою може бути лише суб'єкт цивільного права, бо його громадянська правосуб'єктність виступає передумовою виникнення цивільно-правового інтересу. Останній спрямований на об'єкти цивільних

прав (ст. 177 ЦК України) і на нематеріальні блага, що захищаються цивільним правом (ст.ст. 199, 200, 201 ЦК України).

По-четверте, цивільно-правовий інтерес виникає у сфері відносин, що складають предмет цивільно-правового регулювання. Якщо такі відносини можуть бути як майновими, так і немайновими, сам юридично захищений інтерес у структурі цивільно-правового інтересу має майновий або немайновий (організаційний або особистий) характер.

По-п'яте, цивільно-правовий інтерес як охоронюваний законом інтерес знаходить відображення в нормах цивільного права. Фрагментарно вказівка на охоронюваний законом інтерес є в окремо взятих нормах цивільного права, проте правова охорона може мати своєю підставою загальні начала і зміст цивільного чи іншого законодавства. Цивільні права й обов'язки виникають не тільки з підстав, передбачених законом і іншими правовими актами, а також з дій громадян і юридичних осіб, які хоч і не передбачені законом або такими актами, але через силу загальних начал і зміст цивільного законодавства породжують цивільні права й обов'язки (п. 1 ст. 11 ЦК України).

По-шосте, цивільно-правовий інтерес включається в загальнорегулятивне цивільно-правове відношення. У зв'язку з цим при реалізації цивільно-правового інтересу виявляються вказані вченими-цивілістами властивості зазначених правовідносин [181, с. 98], а саме:

- а) закріплення юридичної свободи зацікавленої особи у здійсненні своєї цивільної правоздатності правомірними діями;
- б) забезпечення юридичної рівності суб'єктів цивільного права.

По-сьоме, цивільно-правовий інтерес реалізується особою на засадах автономії волі. У зв'язку з цим виключно від успішного здійснення залежить визнання юридичного ефекту ініціативи зацікавленої особи. Особа на свій розсуд набуває або не набуває цивільних прав, обирає спосіб їх придбання, регулює у встановлених межах зміст правовідносини,

розпоряджається правом і вдається до його захисту [114, с. 156]. Усунення або мінімізація ризиків нездійснення цивільно-правового інтересу передбачає впровадження в механізм цивільно-правової охорони публічно-правових засобів. У застосуванні таких засобів виявляється дія тенденції проникнення публічних начал у цивільне право, що її зазначили філософи права [209, с. 178]. Наприклад, ці начала забезпечують безперешкодну реалізацію охоронюваних законом інтересів слабкою стороною.

Отже, цивільно-правовий інтерес становить собою передбачену нормами цивільного права правову можливість зацікавленого суб'єкта цивільного права, що впливає із загальних начал і змісту цивільного права і гарантована державою від посягань третіх осіб, реалізувати способами, не забороненими законом, свій майновий або немайновий інтерес в участі в цивільно-правовому відношенні.

Можемо погодитися із ствердженням О. А. Лукашевої про те, що інтереси є «доправовою» категорією, яка закріплюється не лише в конкретних правових приписах, але й у цілому в загальних принципах права. З цього випливає, що інтерес є специфічною передумовою виникнення права і, власне, метою до його реалізації, а також правовою і післяправовою категорією, яка передує правам і обов'язкам [92].

Інтерес як потреба в задоволенні потреби соціального характеру є первинним критерієм порівняно суб'єктивного права. У свою чергу суб'єктивне право виникає як похідне від інтересу, і тим самим інтерес стає способом реалізації суб'єктивних прав і юридичних обов'язків [56, с. 149]. На наш погляд, терміни «законний інтерес» і «охоронюваний законом інтерес» треба визначити як такі, що виражають одне й те саме поняття. На думку І. В. Венедиктової, поняття «законний інтерес» і «охоронюваний законом інтерес» по своїх смислових навантаженнях тотожні, оскільки саме законність обумовлює існування вказаної категорії інтересу і надання інтересу законної охорони [56, с. 149].

Таким чином, ми визначили категорію «охоронювані законом інтереси» як таку, що припускає законний захист, виражає мету і мотив для реалізації суб'єктивних прав. Аналіз наукової літератури показав існування розбіжності в науковій доктрині, що дозволяє нам стверджувати про доцільність взаємозаміни використовуваних понять ч. 2 ст. 15 ЦК України – «інтерес» і ч. 2 ст. 424 ЦК України – «законний інтерес» єдиним терміном «охоронюваний законом інтерес», оскільки він має на увазі інтереси, які захищає закон, має наочне тлумачення, висунене рішенням КСУ, коли вживані поняття «інтерес» і «законний інтерес» не мають чіткої дефініції в законодавчих актах України. Вважаємо некоректним застосування (в тому числі у ЦК України) терміну «законний інтерес», оскільки він припускає законні мотиви, які, по суті, можуть бути неправовими.

Отже, на підставі проведеного дослідження можна зробити висновок, що юридична дефініція «охоронюваний законом інтерес» є метою і передумовою до виникнення і реалізації власне суб'єктивного права, має на увазі спонукальні мотиви і прагнення до користування матеріальним або нематеріальним благом, діє як регулятор, за допомогою своїх функцій забезпечує законну охорону інтересів – гарантію розвитку суспільства і держави. Інтерес, що охороняється законом, здійснений тільки в рамках цивільних відносин, деякою мірою визначає предмет і метод цивільного права. Відзначимо значущість заміщення термінів «інтерес» і «законний інтерес» у ЦК України поняттям «охоронюваний законом інтерес», щоб уникнути розбіжностей у судовій практиці й правовій доктрині. Подальші дослідження мають послужити для більш деталізованого аналізу теоретичних і практичних боків поняття, змісту і ознак «інтересів, що охороняються законом».

Отже, «охоронюваний законом інтерес» є категорією, яка має значну важливість для юриспруденції, але на цей момент залишається недостатньо розробленою науковою доктриною.

Виконаний аналіз дозволив автору запропонувати таке визначення охоронюваного законом інтересу: охоронюваний законом інтерес – це усвідомлена та правова поведінка зацікавленої особи в цивільно-правових правовідносинах, її внутрішні переконання та прагнення на досягнення поставлених цілей щодо задоволення своїх потреб в отриманні певних благ матеріального або нематеріального характеру, що не має прямих заборон у досягненні таких благ, а також які, у разі наявності перешкод на шляху задоволення потреб особи, забезпечуються захистом у передбачених законом формах. Тобто, інакше кажучи, охоронюваний законом інтерес становить собою об'єктивно відображене в цивільному праві прагнення суб'єкта цивільних правовідносин (фізичних або юридичних осіб) до досягнення результатів, які є об'єктом захисту з боку держави.

На підставі проведеного дослідження, в рамках рекодифікації цивільного законодавства України пропонуємо внести деякі зміни та доповнення до норм ЦК України, зокрема:

внести зміни до ст. 3 ЦК України, яку викласти у такій редакції:

«Стаття 3. Загальні засади та принципи цивільного законодавства

1. Загальними засадами цивільного законодавства є:

1) верховенство права – всі учасники цивільних відносин діють в межах Конституції України і прийнятих відповідно до неї актів законодавства;

2) соціальна спрямованість регулювання економічної діяльності – спрямування і координація державної і приватної економічної діяльності забезпечуються державою в соціальних цілях;

3) пріоритет цивільних інтересів – здійснення цивільних прав не повинно суперечити суспільним інтересам та безпеці, завдавати шкоди навколишньому середовищу, історико-культурним цінностям, обмежувати права і охоронювані законом інтереси громадян;

Охоронюваний законом інтерес – це усвідомлена та правова поведінка зацікавленої особи в цивільно-правових правовідносинах, її внутрішні переконання та прагнення на досягнення поставлених цілей щодо задоволення своїх потреб в отриманні певних благ матеріального або нематеріального характеру, що не має прямих заборон у досягненні таких благ, а також які, у разі наявності перешкод на шляху задоволення потреб особи, забезпечуються захистом у передбачених законом формах.

4) рівність учасників цивільних відносин – суб'єкти цивільного права беруть участь у цивільних відносинах та рівні перед законом та мають право на рівний захист своїх прав і законних інтересів;

Законні інтереси – легітимне прагнення суб'єкта цивільних правовідносин досягти позитивного результату щодо користування матеріальними або нематеріальними благами, здійснюючи свої права на ці блага в рамках закону, за допомогою використання фактичної (соціальної) можливості досягнення мети шляхом незабороненим законом в межах встановлених меж поведінки, без вимог певних дій від інших осіб.

5) неприпустимість свавільного втручання у сферу особистого життя людини. Втручання в приватні справи не допускається, за винятком випадків, коли таке втручання здійснюється на підставі правових норм в інтересах національної безпеки, публічного порядку, захисту моральності, здоров'я населення, прав і свобод інших осіб;

6) неприпустимість позбавлення права власності, крім випадків, встановлених Конституцією України та законом. Право власності, придбаної законним способом, охороняється законом і захищається державою, її недоторканність гарантується, а примусове відчуження допускається лише з мотивів суспільної необхідності при дотриманні умов та порядку, визначених законом, зі своєчасним і повним компенсуванням вартості відчуженого майна або згідно з постановою суду;

7) свобода договору. Фізичні та юридичні особи вільні в укладенні договору. Примушування до укладення договору не допускається, за винятком випадків, коли обов'язок укласти договір передбачена законодавством або добровільно прийнятим зобов'язанням;

8) свобода підприємницької діяльності, яка не заборонена законом;

9) судовий захист цивільного права та інтересу. Фізичні та юридичні особи мають право здійснювати захист цивільних прав та охоронюваних законом інтересів в суді і іншими способами, передбаченими законодавством, а також самозахист цивільних прав та охоронюваних законом інтересів з дотриманням меж, визначених цивільно-правовими нормами;

10) справедливість, добросовісність та розумність учасників цивільних правовідносин;

2. Суб'єкти цивільних правовідносин набувають і здійснюють свої цивільні права за своєю волею у своїх законних інтересах».

Також пропонується внести зміни до ст.ст. 15, 16 ЦК України та викласти їх в такій редакції:

«Глава 3. Захист цивільних прав та інтересів

Стаття 15. Право на захист цивільних прав та інтересів

1. Кожна особа має право на захист свого цивільного права у разі його порушення, невизнання або оспорювання.

2. Кожна особа має право на захист цивільних прав та охоронюваних законом інтересів способами, що не суперечать загальним засадам цивільного законодавства».

Стаття 16. Захист цивільних прав та інтересів судом

1. Кожна особа має право звернутись до суду за захистом свого особистого немайнового або майнового права та охоронюваних законом інтересів.

2. Способами захисту цивільних прав та охоронюваних законом інтересів можуть бути:

- 1) визнання права;
- 2) визнання правочину недійсним;
- 3) припинення дії, яка порушує право;
- 4) відновлення становища, яке існувало до порушення;
- 5) примусове виконання обов'язку в натурі;
- 6) зміна правовідношення;
- 7) припинення правовідношення;
- 8) відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди;
- 9) відшкодування моральної (немайнової) шкоди;
- 10) визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб.

Суд може захистити цивільне право або охоронюваний законом інтерес іншими способами, що встановлені договором або законом чи судом у визначених законом випадках.

3. Суд може відмовити у захисті цивільного права та охоронюваного законом інтересу особи в разі порушення нею положень частини 2 – 5 статті 13 цього Кодексу».

Отже, у цьому підрозділі розглядається динаміка розвитку цивільного законодавства щодо охоронюваного законом інтересу, а також визначається поняття охоронюваного законом інтересу за цивільним правом України.

Встановлено, що охоронюваний законом інтерес: 1) має безпосередній зв'язок з нормами цивільного права, без закріплення якими він не може існувати; 2) передбачає встановлення єдиного масштабу поведінки для невизначеного кола осіб; 3) встановлює межі можливої чи належної поведінки.

На підставі визначених ознак сформульовано поняття охоронюваного законом інтересу і запропоновано закріпити зазначене поняття у частині першій ст. 15 ЦК України.

2.2. Особливості охоронюваного законом інтересу за цивільним правом України та деяких зарубіжних країн

Формою виявлення інтересу є цивільні відносини. Право в об'єктивному розумінні є результатом вольової діяльності осіб, тобто виникає на підставі свідомого регулювання цивільних відносин. Звідси інтерес і право мають загальну площину взаємодії, зокрема цивільні відносини. Право, регулюючи цивільні правовідносини, має взаємодіяти з охоронюваним законом інтересом, а отже, у суб'єктивному розумінні безпосередньо з ним пов'язано.

Щодо вирішення питання визначення ролі категорії охоронюваного законом інтересу слід провести класифікацію інтересів: за носіями інтересу, за їх суспільним значенням, за ступенем досягнення тощо. Для мети юридичного аналізу найбільш перспективним уявляється класифікація категорії охоронюваного законом інтересу за видами цивільних правовідносин, а також за суб'єктами інтересу. Класифікація за видами цивільних правовідносин пояснюється тим, що інтереси завжди додаються до певних сфер діяльності суб'єкта правовідносин. Тут можна говорити про економічні, політичні, історичні та юридичні (правові) інтереси. Проведення класифікації охоронюваного законом інтересу за суб'єктами цивільних правовідносин пояснюється наявністю в кожному випадку певного виду носія інтересу, тобто у світі не має поняття «нічий інтереси». Віднесення суб'єкта до тієї або іншої категорії дозволяє визначити інтереси суб'єкта, і, навпаки, незбіг інтересу суб'єкта з однією або іншою групою інтересів дозволяє індивідуалізувати суб'єкт. Зазначене актуально для визначення колізій інтересів учасників цивільних правовідносин.

Перейдемо безпосередньо до класифікації інтересів із зв'язків з громадськістю. Сфера дії інтересу зумовлює засоби його задоволення. Економічні інтереси задовольняються матеріальними (економічними) засобами, духовні – духовними засобами тощо. Відповідно, до юридичних належать такі інтереси, які задовольняються юридичними засобами. Тому юридично значущий інтерес у широкому сенсі постає як інтерес до досягнення різних соціально-економічних цілей у суспільних відносинах за допомогою можливостей, що надаються правовими засобами, наприклад визнанням правосуб'єктності, встановленням, зміною, припиненням суб'єктивних прав і обов'язків, діяльністю судових, правоохоронних органів тощо.

З цього випливає, що можна виділити юридично значущий матеріальний (матеріально-правовий) інтерес, тобто інтерес у досягненні цілей за допомогою встановлення, зміни, припинення суб'єктивних прав і обов'язків. Особливо виділяється юридично значущий процесуальний (процесуально-правовий) інтерес, який полягає в досягненні цілей з використанням діяльності судових, нотаріальних, правоохоронних органів.

Р. Є. Гукасян обґрунтовано характеризував юридичний процесуальний інтерес потребою, що носить соціальний характер, у порушення цивільного процесу і винесення судового рішення [81, с. 134]. Крім того, до процесуальних інтересів можна вважати належними, наприклад, інтерес у нотаріальному завіренні документа, інтерес в оформленні та отриманні документа (довідки, акти, протоколи), інтерес в отриманні тієї чи іншої ліцензії тощо. Слід зазначити, що хоч Р. Є. Гукасян заперечував проти поділу юридичного інтересу на матеріальний і процесуальний, але фактично сам користувався такою класифікацією. Наприклад, він писав, що процесуальний інтерес не є самоціллю, а служить задоволенню матеріального інтересу [81, с. 135].

Очевидно, що матеріально-правові інтереси мають свою подальшу систематизацію. Наприклад, Н. Д. Гетманцева вбачає відображення інтересу в праві у двох аспектах. По-перше, інтерес як передумова, фактор, що впливає на волю законодавця. По-друге, інтерес як мета, до досягнення якої прагнуть суб'єкти права за допомогою використання правових норм [68, с. 121; 69, с. 41].

Згідно з цим положенням, випливає, що значення категорії інтересу для цивільного права також можна розглядати у двох аспектах. По-перше, значення інтересу для цивільного права в об'єктивному сенсі, де взаємодія інтересів суб'єктів суспільних відносин з об'єктивним правом включає і процес правотворення. По-друге, значення інтересу для суб'єктивного цивільного права.

Розгляд матеріально-правового значення інтересу в об'єктивному праві слід почати з ролі соціально-економічних (фактичних) інтересів для правотворчості. Практично вся свідома діяльність суб'єктів суспільних відносин спрямована на реалізацію тих чи інших інтересів, але в той самий час об'єктивною умовою життя є неможливість реалізації інтересів усіх суб'єктів суспільства. У цьому сенсі суспільне життя становить собою сферу перманентного конфлікту інтересів. Тому для реалізації своїх інтересів суб'єкту потрібно навчитися так чи інакше зважати на інтереси інших суб'єктів суспільних відносин, знаходити взаємовигідні рішення (компроміси) з іншими суб'єктами.

Як підкреслював А. А. Козловський, основне завдання права полягає в розмежуванні різноманітних, які стикаються між собою, людських інтересів [116, с. 231]. В іншому разі суспільство становитиме собою колізію егоїстичних інтересів, що щоразу призводить до безглузлого насильства.

Л. М. Герасіна з цього приводу справедливо зазначає, що конфлікт у сфері економічних інтересів відкрито визнається за наявності правил торгівлі, купівлі-продажу, угоди [241, с. 341]. Звідси випливає висновок, що

суспільство потребує системи розмежування інтересів і механізму соціального регулювання колізій інтересів.

В основу механізму регулювання колізій інтересів закладена ідея правового регулювання суспільних відносин. Суть її полягає у встановленні визнаних об'єктивних правових норм, які додержуються всіма суб'єктами суспільства, у тому числі й державою, у вирішенні на їх основі конфліктів між суб'єктами права. Там, де схрещуються інтереси і спонукання окремих людей, особистості й держави, постає проблема узгодження цих інтересів за допомогою права і виникає необхідність правотворчості.

Як писав Г. Ф. Шершеневич, необхідно визнати, що право існує, оскільки існує боротьба інтересів [272, с. 83]. Ґрунтуючись на своїх інтересах, люди вступають у певні відносини один з одним, а тому саме з формування та усвідомлення суб'єктами своїх інтересів виникає і необхідність у правовому регулюванні.

Таким чином, існування права в об'єктивному сенсі виступає необхідною умовою сучасного суспільного життя. Впливає, що об'єктивне право покликане забезпечити реалізацію інтересів суб'єктів суспільних відносин за допомогою правових норм. Це є головною метою правотворення – за допомогою правової регламентації суспільних відносин надати їх учасникам механізм вирішення взаємних колізій і конфліктів, а отже, і можливості реалізації своїх інтересів.

За загальноприйнятою концепцією, право є вольовим явищем, право – це витвір людського мислення. Отже, виникнення права знаходиться у сфері вольової діяльності законодавця, у свідомості якого відображаються об'єктивно існуючі інтереси. Як справедливо зазначає І. А. Бірюков, право в об'єктивному сенсі теж суб'єктивно, оскільки створюється людьми, хоч їх воля об'єктивно зумовлена [44, с. 383].

Але з огляду на те, що інтереси – це об’єктивні явища, з наведеного положення випливає, що право в об’єктивному сенсі – це аж ніяк не результат довільної діяльності законодавця.

Німецький правознавець Філіп Гек слідом за Р. фон Єрингом пише, що суспільство саме визнає інтереси як основу законотворчості [279, р. 137]. Інтереси породжують, формують право і відображаються в ньому. Отже, право і правотворення мусять зважати на об’єктивні інтереси і відповідати їм.

Для розкриття механізму впливу інтересу на об’єктивне право і правотворення важливо зрозуміти, що реальні соціально-економічні інтереси суб’єктів, що виражаються в суспільних відносинах, становлять собою явища, з приводу яких і встановлюються об’єктивні правові норми. Останні надають суб’єктам суспільних відносин правові засоби (найбільш значні засоби – суб’єктивні права) для реалізації їхніх інтересів і тим самим досягнення соціально-економічних цілей у суспільних відносинах.

Випливає, що правова регламентація суспільних відносин полягає в тому, що законодавець, визначаючи пріоритет реалізації того чи іншого інтересу, тим самим закріплює, охороняє і стимулює вольову поведінку суб’єктів у цих суспільних відносинах. І навпаки, правові заборони означають обмеження реалізації відповідних інтересів. Можна відзначити, що перший прийом правового регулювання характерний для основних засад цивільного (приватного) права, другий – для публічного права.

Деякі науковці зазначають, що жодне розвинуте суспільство не надає повної єдності поглядів на належну поведінку. Але всі існуючі в суспільстві погляди теоретично можуть бути реалізовані в чинному правовому порядку. Процес правотворення враховує побажання, які становлять щось середнє між побажаннями найбільш поляризованих частин суспільства. Чинний правовий порядок урівноважує різноманітність прагнень і інтересів, висловлюючи їх середній рівень у даному суспільстві.

Ці типові інтереси в широкому сенсі дають основу не тільки для формування норм права, а й закріплюють у суспільній свідомості стереотипи поведінки, формують норми моралі й моральності, а значить, дають суспільству ціннісну орієнтацію. Ціннісні орієнтири суспільства формують уявлення про принципи справедливості. У свою чергу норми об'єктивного права, що їх сформулював законодавець, перевіряються суспільством на відповідність принципам справедливості.

Р. А. Майданик з приводу справедливості в праві говорив, що вона має лежати в основі законодавчої, а не судової та адміністративної діяльності, бо про відповідність закону справедливості потрібно думати при підготовці й прийнятті закону. Якщо чинні закони розходяться зі справедливістю, то обов'язок суб'єкта суспільства сприяти зміні недосконалих або застарілих правових норм, але не підставляти почуття справедливості на місце чинної норми права [146, с. 243–244].

Таким чином, інтереси справляють вплив і на законодавство. Щоб практично реалізувати той чи інший інтерес, використовуючи правові засоби, потрібно, по-перше, правильно усвідомити об'єктивний інтерес; по-друге, встановити належний правовий засіб (норму права), переконатися в тому, що він адекватний суті інтересу і може вказати належний спосіб його реалізації.

У зв'язку з цим українські науковці А. М. Колодій, А. Ю. Олійник, С. Л. Лисенков та інші зазначають, що в суспільстві встановлюється така залежність: об'єктивні інтереси – суспільна свідомість – право [118, с. 167; 137, с. 55]. До цього справедливого положення можна додати, що при неправильному розумінні об'єктивного інтересу і неадекватному правовому регулюванні зазначений зв'язок працює у зворотному порядку. Тому право, будучи творінням суспільної свідомості й законодавця, має відображати об'єктивні, типові інтереси.

Значення соціальної проблеми вираження інтересів у правовому регулюванні очевидно. Законодавець має розуміти, що правове регулювання, охорона і захист різних інтересів змінюються в залежності від правової ідеології суспільства. На рівні правової ідеології усвідомлення об'єктивного інтересу виражається зазвичай у намірах, мотивах. Тому як орієнтир правового регулювання законодавець мусить мати об'єктивні інтереси, а не вольові зусилля окремих соціальних суб'єктів (у тому числі держави), що використовують правові засоби для досягнення своїх політичних цілей. Інакше кажучи, щоб уникнути політико-ідеологічного впливу, правотворчість мусить мати за мету відображення і закріплення в нормах права об'єктивних інтересів.

В Україні радянського періоду право розумілося як закріплена в нормах і забезпечена механізмом державного примусу класова воля. Поняття справедливості також було класовим і трактувалося як відповідність правових настанов класовим інтересам [214, с. 104; 171, с. 285–286]. Зазначене тим більше суттєво, якщо врахувати, що воля як суб'єктивне явище може не відображати реальних інтересів, які існують об'єктивно і поза усвідомленням їх суб'єктивною волею.

Випливає, що законодавець має орієнтуватися на типові інтереси, а потім оцінювати їх за ступенем важливості. Важливість того чи іншого інтересу неминуче оцінюється за критерієм відповідності соціальному інтересу, який, будучи абстрактним, часто затуляє інтереси приватних осіб, які для них ніяк не можуть бути неважливими або другорядними. Тому, на наш погляд, типовість приватних інтересів – більш об'єктивний критерій, ніж важливість інтересу.

Сказане дозволяє погодитися з твердженням І. В. Венедиктової про те, що від відповідності вираження інтересів у нормах права реальним об'єктивним інтересам суб'єктів суспільства залежить ефективність правової регламентації суспільних відносин [55, с. 34].

Оскільки процес реалізації інтересу, на відміну від самого об'єктивного інтересу, є динамічним, постійно знаходиться в розвитку, то за певних обставин, обумовлених тими чи іншими суб'єктивними або об'єктивними факторами, можна одержати невірне уявлення про інтерес. Фактично це означає, що об'єктивний інтерес не буде усвідомлюватися суб'єктом або буде мати місце оману суб'єкта, тобто неадекватне відображення інтересу в його свідомості. За таких обставин процес реалізації інтересу приречений на провал.

Проблему усвідомлення інтересів і вироблення адекватних засобів правової регламентації для їх успішної реалізації можна вирішувати з урахуванням наведеного вище трактування інтересу як потреби, що має соціальний характер (значення). Річ у тім, що сама потреба – це свого роду залежність суб'єкта від умов, у яких він перебуває. Тому виявити цю залежність можна за допомогою соціологічних і економічних даних (аналізи, прогнози тощо), Використовують засоби інформації, у тому числі друкованої, електронної масової інформації, за допомогою нових інформаційних можливостей тощо. Існують і правові засоби – створення і діяльність представницьких органів, судова практика тощо [260, с. 431].

У найзагальнішому вигляді механізм усвідомлення і вироблення адекватних засобів правової регламентації може виглядати таким чином. На першому етапі усвідомлюється та чи інша проблема, яку можна вирішити за допомогою механізму правового регулювання суспільних відносин. Однак зовсім не всі соціальні проблеми, колізії і ситуації можуть бути вирішені за допомогою юридичних засобів. Наприклад, багато соціальних відносини не регулюються правом, підпорядковуючись лише впливу норм моралі й моральності.

На наступному етапі виявляються об'єктивні кількісні параметри наміченої проблеми, а потім на підставі наукових гіпотез вводиться в дію правова норма, що уявляється найбільш адекватною для її вирішення.

Третім етапом є зняття нових кількісних параметрів, що виникли після набрання чинності правовою нормою, і їх порівняння з первинними даними. Тут важливо виявити залежність зміни кількісних параметрів після набрання чинності правовою нормою, динаміку та вектори виявлених змін. Власне кажучи, у цих змінах має виявитися залежність суб'єкта від умов, у яких він перебуває. При незадовільній картині впливу правової регламентації, у залежності від отриманих результатів, необхідно скоригувати формулу правової норми.

З огляду на викладене, доходимо висновку, що, оскільки інтереси існують об'єктивно і не залежать від їх усвідомлення, норми об'єктивного права мають найбільш адекватно відображати об'єктивні інтереси. Метою правотворчості є закріплення в законах положень, що враховують об'єктивні суспільні відносини суб'єктів права, їхні інтереси, а не тільки прояви їхньої волі.

Потрібно відзначити, що проблема волі полягає в усвідомленні й реалізації своїх інтересів. Тому інтерес, який є об'єктивною категорією, є тим необхідним елементом, який наповнює волю певним сенсом і змістом.

Таким чином, при створенні закону важливо розуміти, що для стійкості та ефективності системи права, для її відповідності природним правам і справедливості необхідно орієнтуватися в першу чергу на об'єктивні інтереси суб'єктів суспільних відносин. Законодавець має усвідомлювати об'єктивні інтереси, щоб закріпити в правових нормах адекватні правові засоби, що регулюють суспільні відносини, а отже, і реалізацію інтересів.

Наділення правом означає забезпечену державою можливість задоволення інтересів. Отже, право не тільки породжується інтересами, висловлює їх, але також охороняє інтереси. У цьому сенсі інтерес виступає об'єктом правової охорони, а право – охоронюваним законом інтересом [55, с. 35]. Таким чином, у результаті встановлення правових норм, що

відображають найбільш типові інтереси, суб'єкти суспільних відносин для реалізації своїх інтересів набувають правових засобів у вигляді наділення їх статусом учасників правовідносин і можливістю реалізації суб'єктивних прав і обов'язків.

Залишається відкритим питання про нетипові інтереси, про інтереси, які видалися законодавцеві недостатньо важливими для їх опосередкування нормами права. Як відомо, все те, на що особа має право, дозволено; але не на все дозволене вона має право, а лише на те, можливість чого забезпечена відповідним обов'язком [138, с. 143; 139, с. 79].

З цього випливає, що зовсім не всі відносини, а отже, і інтереси знаходять відображення в правовій регламентації.

Більшість учених вважають, що поняття індивідуального інтересу як об'єкта правової охорони ширше поняття інтересу як об'єкта правового нормування. Тому за межами правової регламентації можуть бути ті чи інші інтереси, які все-таки виступають об'єктами правової охорони. У текстах правових норм вони зазвичай названі «законними інтересами», «охоронюваними законом інтересами» або просто згадуються шляхом вказівки на захист відповідного інтересу. Наприклад, у нормі ст. 3 ЦК України зазначено, що цивільні права можуть бути обмежені на підставі закону і лише тією мірою, в якій це необхідно з метою захисту основ конституційного ладу, прав і законних інтересів інших осіб. У нормі ч. 1 ст. 21 ЦК України йдеться, що ненормативний акт державного органу або органу місцевого самоврядування, а у випадках, передбачених законом, також нормативний акт, що не відповідає закону або іншим правовим актам і порушує цивільні права та охоронювані законом інтереси громадянина чи юридичної особи, може бути визнаний судом незаконним. У нормі п. 1 ст. 1 Закону України «Про акціонерні товариства» записано, що відповідно до ЦК України даний закон визначає порядок створення, діяльності, припинення,

виділу акціонерних товариств, їхній правовий статус, права та обов'язки акціонерів [6].

Як зазначає О. І. Чепис, закон ставить поруч із суб'єктивними правами поняття «охоронюваний законом інтерес» і «законний інтерес», поєднуючи їх, як правило, союзом «і». Окремо від прав вони, за рідкісним винятком, не вживаються. Однак вказані поняття слід все ж таки розрізняти [264, с. 556]. У зазначеному вище сенсі слід підтримати думку О. І. Чеписа, адже дійсно склалося так, що законодавець фактично не проводить відмінності між формулюваннями цих юридичних понять.

З приводу категорій «законний інтерес» і «охоронюваний законом інтерес» потрібно сказати, що їх необхідно розрізняти як об'єкти правового захисту. Тим самим ми маємо два об'єкти правового захисту: суб'єктивні регулятивні права та охоронювані законом інтереси.

Останню категорію, суворо кажучи, слід іменувати «захищені законом інтереси». Законні інтереси – це інтереси, що не суперечать закону. Такими є в тому числі й охоронювані законом інтереси. Але поняття «охоронюваний (захищений) законом інтерес» існує самотійно як об'єкт правового захисту.

Відповідно до концепції, що її розробив Є. О. Крашенінніков, можна відзначити, що інтереси як об'єкти правового захисту існують у декількох групах суб'єктивних прав, які мають охоронну функцію [129, с. 241].

Перша охоплює права, що дають можливість зробити односторонні дії уповноваженою особою (самозахист цивільних прав, заходи оперативного впливу). Тут об'єктом охорони є суб'єктивні права. Їхня відмінна риса полягає в тому, що право на охоронні дії реалізується без участі уповноважених державних органів.

До другої групи належать права, що створюють можливість вимоги від зобов'язаної особи вчинення відомих дій за допомогою уповноважених державних органів. У цій групі виділяються дві підгрупи.

Перша підгрупа складає систему позовних прав. З точки зору способів захисту позовні права поділяються на виконавчі (про присудження), установчі (про визнання) і перетворювальні (конститутивні) правомочності.

Об'єктом захисту в процесі реалізації виконавчих правомочностей є суб'єктивні цивільні права та охоронювані законом інтереси. Наприклад, у разі неправомірного знищення майна власника об'єкта права власності вже немає, отже, відповідно до п. 1 ст. 346 ЦК України припиняє існування суб'єктивне право власності, але власник може захистити свій інтерес у відновленні майнової сфери шляхом стягнення заподіяних збитків з винної особи.

Друга підгрупа охоронних суб'єктивних цивільних прав охоплює права, що реалізуються в порядку окремого провадження. Їхня особливість полягає у відсутності спору про право, тому суд надає правовий захист також охоронюваним (захищеним) законом інтересам.

Відповідно до критерію регламентації інтересів правом, поняття законних інтересів заведено ділити на дві великі групи.

До першої групи належать законні інтереси, реалізація яких врегульована нормами права. Досягнення цих інтересів проводиться за допомогою наданих об'єктивним правом правових засобів. Це інтереси, які реалізуються за допомогою норм об'єктивного права і виникають на основі суб'єктивних прав. Для реалізації своїх інтересів суб'єкт соціальних відносин отримує юридичний службовий інструмент, а самі інтереси набувають «правової оболонки». Реалізація (охорона, захист) інтересів має місце в рамках наданої суб'єктивним правом можливої поведінки правомочного суб'єкта.

Немає різниці, як буде названий у тексті закону засіб правового захисту – право чи законний інтерес, бо встановлення обов'язку дотримувати майнові й немайнові інтереси осіб, зображені у творах образотворчого мистецтва, свідчить про наявність у зображених осіб саме

суб'єктивного права для захисту своїх інтересів. У цьому разі ми маємо справу зі звичайним суб'єктивним правом. З юридичної точки зору немає різниці, як назвати суб'єктивне право: право чи законний інтерес. У будь-якому разі воно продовжує залишатися суб'єктивним правом, оскільки володіє всіма його відмітними ознаками.

До другої групи належать законні інтереси, що не опосередковані правовими нормами. Таким чином, йдеться про звичайні фактичні (соціально-економічні) інтереси, які не отримали «правової оболонки» у вигляді норм права і виникаючих на їхній основі суб'єктивних прав і обов'язків.

Наприклад, Д. М. Михайлович вважає, що законні інтереси – це «позаправова» категорія, оскільки інтерес передує правам і обов'язкам. Вона пояснює це тим, що інтерес втілюється не тільки в конкретних правових розпорядженнях, а й в загальних принципах права [157, с. 22]. Вказана позиція є дискусійною, з якою можна і не погодитись, бо категорія інтересу, безсумнівно, має безпосереднє юридичне значення. На це вказують такі обставини. По-перше, категорія інтересу і, звичайно, категорія законних інтересів прямо згадуються в законі. Наприклад, у ст. 11 ЦК України зазначено, що особи (фізичні та юридичні) набувають і здійснюють свої цивільні права своєї волею й у своєму інтересі. По-друге, категорія інтересу в цивільних відносинах не може не впливати на формування і розвиток об'єктивного права, а також на виникнення, динаміку та припинення суб'єктивного права.

У літературі зазначається, що визначення меж категорії законних інтересів конструюється за допомогою негативного визначення. Наприклад, О. І. Чепис про це пише: законні інтереси – це інтереси, які не суперечать нормам права, правопорядку. Щоб інтерес особистості був визнаний законним, він мусить бути непротиправним, тобто його реалізація не може

порушувати норми права, за якими стоять інтереси суспільства і держави, колективів і окремих громадян [264, с. 556].

Якщо ж визначити поняття законних інтересів за допомогою позитивних ознак, то впливе, що це інтереси, які: відповідають духу закону; забезпечуються загальними правовими законами й основними засадами відповідних галузей права.

Оскільки норми права і суб'єктивні права, що виникають на їхній основі, надають суб'єктам суспільних відносин тільки юридичні засоби для реалізації своїх інтересів, то можна стверджувати, що інтереси, які визначаються як законні інтереси, все одно залишаються тотожні самі собі й не набувають у зв'язку з цим будь-яких інших істотних якостей. З цього приводу І. В. Венедиктова відзначає, що правове відношення по своїй суті залишається тим самим фактичним [55, с. 35]. Аналогічну думку – юридичне відношення є те саме побутове відношення, тільки регульоване юридичною нормою – висловила О. М. Вінник [63, с. 332].

Не всі інтереси можуть бути опосередковані юридичними нормами. Це пояснюється різноманітністю і широтою суспільних відносин, а отже, і неможливістю охопити всі інтереси юридичною регламентацією. Тому правове опосередкування отримують найбільш істотні, суспільно значущі, типові інтереси. Якби право спробувало регламентувати всі інтереси, то перетворилося б на складну і малопридатну для практичних цілей систему. Внаслідок культурного, технічного, інформаційного розвитку суспільства багато відносин застарівають і втрачають своє значення, окремі інтереси не відображаються в правових нормах за недоглядом законодавця, а для реалізації деяких інтересів ще не створені відповідні умови (способи і засоби реалізації інтересів). Узагалі правотворення апріорі не може встигати за розвитком цивільних відносин, тому поняття «законні інтереси» пов'язане з неминучими прогалинами в праві.

Якісна підстава викликана тим, що право не в змозі «заглибитися» в деякі сфери, що не піддаються юридичному нормуванню. Вирішуючи питання про те, чи підлягають якісь суспільні відносини правовому регулюванню, законодавець мусить ураховувати природу цих відносин, їх здатність бути об'єктом правового регулювання. Наприклад, сімейне законодавство регулює не тільки майнові, але й особисті немайнові відносини між подружжям. Тим часом ясно, що за межами правового регулювання залишаються чисто інтимні стосунки, сама природа яких виключає можливість їх законодавчої регламентації.

Важко погодитися з думкою О. В. Малька, що якісна підстава пов'язана зі значимістю, важливістю інтересів для суспільства [150, с. 381]. Помилковість цього положення яскраво виявляється на прикладі приватноправового регулювання суспільних відносин. Постановка питання про першорядні важливості інтересів суспільства суперечить основним засадам приватного права, що орієнтується на юридичну рівність суб'єктів права, у тому числі й держави, що представляє інтереси суспільства.

Економічна підстава полягає в тому, що найчастіше держава, що встановлює норми права, усвідомлюючи важливість реалізації тих чи інших інтересів, своїми економічними можливостями забезпечує виконання правових норм, отже, і реалізацію врегульованих ними інтересів. Це стосується надання безкоштовної середньої освіти, безкоштовної медичної допомоги громадянам, соціального забезпечення людей похилого віку тощо. Держава діє за принципом: якщо є суспільний інтерес і економічна можливість забезпечення його реалізації за рахунок коштів державного бюджету, то цей інтерес необхідно відобразити в праві, тобто фактично надати юридичний засіб реалізації.

М. І. Матузов відзначає, що як суб'єктивні права оформляються лише найбільш важливі, істотні, суспільно значущі інтереси, однак, уважає він, було б неправильно пов'язувати існування законних інтересів з прогалинами

в законодавстві, хоч за допомогою застосування аналогії і можуть бути захищені відповідні права і законні інтереси громадян. Вирішальне значення все ж має економічна підстава [155, с. 92].

Але, на нашу думку, цю підставу можна було б назвати провідною для колишнього радянського права, коли держава, будучи монопольним господарюючим суб'єктом, брала на себе повне забезпечення реалізації інтересів у багатьох сферах життя, у тому числі й інтересів, сьогодні повернутих у сферу приватного права суб'єктів, наприклад більшості майнових інтересів.

Потрібно відзначити, що провідні мислителі, у тому числі українські цивілісти ХІХ століття, попереджали про можливість встановлення режиму тотального державного регулювання в результаті бездумного захоплення соціальними ідеями як самоціллю, без вибору засобів для їх досягнення [89, с. 88; 183, с. 47].

Сьогодні реалізація конкретного інтересу зазвичай залежить від діяльності самих суб'єктів, у тому числі від реалізації їхніх економічних можливостей. Тому економічна підстава існування другої групи законних інтересів нині не може бути основною.

Але зазначене вище не означає заперечення економічної підстави, бо державне забезпечення реалізації соціальної політики за допомогою закріплення наданих економічних можливостей реалізації інтересів суб'єктів у правових нормах сьогодні особливо важливо для соціально незахищених та малозабезпечених верств населення. Власне в цих нормах і виражається соціальна політика держави щодо своїх громадян – одна з основних функцій держави.

Можна погодитися з думкою О. В. Малька, який не виділяє будь-якої підстави існування поряд із суб'єктивними правами законних інтересів як основної або провідної. Він зауважує, що економічний критерій зовсім не виключає і не применшує двох інших – кількісного і якісного [149, с. 58].

Підстави, що зумовлюють існування законних інтересів поряд із суб'єктивними правами, є складними, часом не відразу вловимими, різноманітними і взаємозалежними, з яких іноді важко виділити якусь головну. У різних умовах головною підставою може стати будь-яка з вищезгаданих. Тому її слід виявляти в кожному конкретному разі.

Можна додати, що ті чи інші з виділених підстав обумовлюють існування законних інтересів другої групи в залежності від цілей правового регулювання суспільних відносин.

Деякі автори вважають, що до другої групи законних інтересів належать інтереси, що формально законом не охороняються [176, с. 52–53]. З такою позицією не можна погодитися, бо тоді відбувається змішання поняття «охорона законних інтересів» з поняттям «захист законних інтересів». Узагалі охорона і захист суб'єктивного права або охоронюваного законом інтересу – не одне й те саме: охороняються вони постійно, а захищаються тільки тоді, коли порушуються. Захист є момент охорони, одна з її форм, але поняття ці не збігаються.

Категорії охорони і захисту прав і законних інтересів чітко розмежував О. С. Іоффе. Він підкреслював, що цивільно-правова охорона інтересів особистості – категорія більш об'ємна, ніж одна тільки сфера боротьби з цивільними правопорушеннями, хоч вона і не тотожна всім видам і способам законодавчого регулювання майнових і особистих немайнових відносин [101, с. 4].

Дійсно, хоч інтереси другої групи не опосередковані суб'єктивними правами, але правові передумови для реалізації, у тому числі захисту, цих законних інтересів існують. Адже охорона прав і законних інтересів включає і їх правове регулювання у вигляді надання правових засобів: наділення їх носія статусом учасника юридичних відносин (правосуб'єктність), закріплення їх в основних засадах цивільного права, а

отже, надання можливості звернення за судовим захистом при порушенні цих інтересів.

Тому правове регулювання у вигляді загальних гарантій прав особистості, основних правових засад (принципів), надання права судового вирішення спорів (колізій інтересів) та інших загальних правових установлень стосується і другої групи законних інтересів. У цьому сенсі можна сказати, що вони є охоронюваними законом інтересами.

У зв'язку з цим узагалі таку неопосередкованість інтересів другої групи нормами права потрібно розуміти вельми умовно, бо навіть якщо законні інтереси конкретно і не опосередковані правовими нормами, все одно вони схильні до правового регулювання, а отже, вони є об'єктами правової охорони, а за певних умов і об'єктами правового захисту.

Можливість безпосереднього судового захисту законних інтересів другої групи обумовлена тим, що суб'єктивні цивільні права й обов'язки можуть виникати на підставі загальних засад цивільного права. Це положення закріплене в нормі п. 1 ст. 11 ЦК України, що передбачає: цивільні права й обов'язки виникають з підстав, передбачених законом і іншими правовими актами, а також з дій громадян і юридичних осіб, які хоч і не передбачені законом або такими актами, але через загальні засади цивільного законодавства породжують права й обов'язки. Ця норма відображає цивільно-правовий принцип, який гласить: що законом не заборонено, то дозволено.

Важливо підкреслити, що цей принцип органічно притаманний саме цивільному (приватному) праву, тому його поширення на інші галузі права (тим більше на сферу публічного права) може бути надзвичайно непродуктивним і навіть небезпечним.

Таким чином, унаслідок зазначеного вище принципу, при зверненні до суду за захистом інтересів, прямо не врегульованих у законі, справу може бути вирішено на підставі загальних засад цивільного законодавства; отже,

у цьому разі має місце аналогія права. Що стосується законних інтересів другої групи як об'єктів захисту, то з цього питання потрібно звернутися до думки О. І. Чеписа, який справедливо відзначає, що надання судового захисту інтересам необхідно передбачає дві умови. По-перше, особистий інтерес, що потребує захисту, не мусить бути інтересом протиправним. По-друге, протиправною має бути та дія, від якої особистий інтерес в кожному окремому випадку охороняється [264, с. 557].

Таким чином, можна зробити висновок, що під законними інтересами в широкому сенсі потрібно розуміти обидві виділені групи, а у вузькому сенсі під законними інтересами можна розуміти інтереси другої групи. Випливає, що поняття законних інтересів у широкому сенсі збігається за обсягом із соціально-економічними (фактичними) інтересами, які не суперечать нормам права, основам правопорядку і моральності. Таке розуміння законних інтересів через негативне визначення найбільш відповідає основним засадам цивільного права, заснованого на диспозитивному регулюванні відносин юридично рівних суб'єктів.

Цікаве питання про співвідношення суб'єктивних прав і законних інтересів. У літературі була поширена помилкова думка, що законні інтереси, як і суб'єктивні права, є правовими засобами [270, с. 130], юридичними можливостями [201, с. 77], способами досягнення благ, формами задоволення потреб [155, с. 123], юридичними інструментами [149, с. 58, 62], тобто фактично однопорядковими категоріями.

О. В. Малько писав про те, що законні інтереси – це своєрідне «усічене право», «усічена правова можливість». Він вважає, що суб'єктивне право і законний інтерес – різні форми правового опосередкування інтересів. Суб'єктивне право – це просто вищий рівень і більш досконала форма такого опосередкування [150, с. 243].

Як помилково зазначав М. І. Матузов, законні інтереси – це свого роду передправа, що можуть трансформуватися в права, коли для цього дозрівають необхідні умови [154, с. 86].

М. С. Малейн також уважав, що законний інтерес, по суті, є правом. Однак, на відміну від суб'єктивного права, яке виявляється в правовідносинах конкретного типу, законний інтерес є одним з елементів загальної здатності до правоволодіння, становить зміст правоздатності й виявляється в правовідносинах «загального типу» [147, с. 39].

Аналогічну спірну думку про те, що законні інтереси – це елементи правовідносин «загального типу», висловили С. С. Алексєєв і Н. А. Шайкенов [30, с. 92; 268, с. 54].

Що стосується «логічної завершеності», яка ставить знак рівності між суб'єктивним правом і законним інтересом, то цю точку зору розірвав М. В. Вітрук. Він визначив законний інтерес як можливість особистості користуватися різними благами, можливість, що виражається в правомочностях діяти певним чином, вимагати певної поведінки від зобов'язаних осіб, а також звертатися за захистом до компетентних державних органів [61, с. 36–37].

З такою позицією, яка фактично ототожнює суб'єктивне право і законні інтереси, не можна погодитися. Неможливо ототожнювати засіб реалізації (суб'єктивне право) і саме явище (інтерес), що потребує інструментів його реалізації. Подібний підхід суперечить логіці, оскільки суб'єктивне право гарантує створення необхідних соціальних (правових) умов для задоволення інтересів уповноваженої особи. Звідси випливає, що суб'єктивне право служить охороні інтересу, а інтерес, що охороняється суб'єктивним правом, і є охоронюваний законом інтерес.

Співвідношення суб'єктивного права і законних інтересів полягає в тому, що суб'єктивне право є юридичним службовим засобом реалізації цивільно-економічних інтересів, а законні інтереси – це, як і зазначено, ті

самі соціально-економічні інтереси з тією лише різницею, що вони залучені в юридичну сферу, оскільки визначаються як інтереси, що не суперечать нормам права і правопорядку. О. І. Чепис з цього приводу справедливо зазначає, що «право відноситься до потреб життя, як засіб до мети» [264, с. 553].

Якщо все-таки погодитися з думками, які ототожнювали суб'єктивне право і законні інтереси, то ми стикнемося з двома суперечностями.

По-перше, оскільки прихильники позиції, згідно з якою суб'єктивні права і законні інтереси тотожні, самі визначають законні інтереси як ті самі фактичні цивільно-економічні інтереси з тією лише різницею, що визначають їх як такі, що не суперечать нормам права і принципу верховенства права, то при визнанні законних інтересів як «форм правового опосередковування» впливає, що фактичні інтереси завдяки одному лише цьому визначенню стають тотожними правовим засобам, у тому числі суб'єктивним правам.

По-друге, оскільки законні інтереси прирівнюються до юридичних засобів, то очевидно, що для реалізації своїх інтересів, крім суб'єктивних прав, особа може скористатися і законними інтересами.

Впливає, що законні інтереси реалізують (опосередковують) самі себе. Цей помилковий висновок наочно свідчить про невірність посилки про тотожність категорії законних інтересів та категорії суб'єктивних прав.

Ототожнення законних інтересів із суб'єктивними правами призводить до спотворення картини зв'язку інтересу з правом як в об'єктивному сенсі, так і з правом у суб'єктивному сенсі. Ця помилка веде дослідників по непродуктивному шляху кількісного підрахунку спільних і відмінних ознак між суб'єктивними правами і законними інтересами.

Якщо прийняти нашу концепцію співвідношення категорій суб'єктивного права і законного інтересу, то очевидно, що всі спільні та відмінні ознаки логічно обумовлені нею і походять з неї.

Річ у тім, що співвідношення розглянутих категорій, яке ми пропонуємо, проводиться за функціональним призначенням цих категорій, тобто за ознакою, що визначає структуру розглянутих понять, тоді як інші ознаки, будучи приватними, логічно впливають з нього.

Наше розуміння суб'єктивного права як юридичного засобу реалізації законних інтересів спирається на істотні співвідношення розглянутих категорій. З цього співвідношення суб'єктивного права і законного інтересу як об'єктивного явища і засобу його реалізації випливає висновок, що об'єктом правової охорони завжди виступають законні інтереси суб'єкта.

Цікаво співвідношення законних інтересів з юридично значущим інтересом. Як показано вище, законні інтереси, які є об'єктами правового захисту, – це ті самі фактичні соціально-економічні інтереси, що не суперечать нормам права і правопорядку.

Для їх реалізації використовуються юридичні засоби: визнання правосуб'єктності носіїв інтересів, надання суб'єктивних прав і обов'язків і інші засоби. Уявляється справедливим твердження О. І. Чеписа про те, що правові засоби захисту – це весь діапазон правових феноменів різних рівнів з тією лише особливістю, що вони виділяються з урахуванням їх функціонального призначення, тих рис, які характеризують їх як інструменти вирішення економічних (матеріальних) і цивільних завдань [264, с. 557]. Тому інтерес суб'єкта цивільних відносин у тому чи іншому правовому засобі (інструменті), що виникає в процесі реалізації звичайного цивільно-економічного інтересу, і буде юридично значимим інтересом.

Отже, юридично значимі інтереси, по суті, є похідними від цивільно-економічних інтересів і базуються на них, з одного боку, і нормах об'єктивного права – з іншого. Юридичний інтерес виникає на основі цивільного інтересу і відповідної норми об'єктивного права. Норма права конкретизує цивільний інтерес, визначаючи ті суб'єктивні права й обов'язки, які може набути зацікавлена особа.

Таким чином, співвідношення законного інтересу з юридично значущим інтересом полягає в тому, що останній є інтересом в тому чи іншому правовому «інструменті», що виникає в процесі реалізації законного інтересу. Суб'єкт цивільних відносин у процесі реалізації цивільно-економічного інтересу, який не суперечить нормам права і принципу верховенства права, звертається до юридичної сфери, що надає юридичні засоби і способи реалізації інтересів. Такими виступають юридичні встановлення, форми, конструкції, можливості суб'єктивних дій, передбачені нормами об'єктивного права.

На основі зроблених висновків можна визначити юридично значущий матеріально-правовий інтерес. Оскільки в юриспруденції визнається, що зміст правовідносин завжди складають взаємні права й обов'язки сторін, то, на наш погляд, юридично значущий інтерес – це по формі цивільні відносини, що мають змістом потребу суб'єкта, що носить цивільний характер і виявляється у встановленні, зміні, припиненні, захисту суб'єктивних прав і обов'язків у правовому відношенні з використанням юридичних засобів для досягнення поставлених ланцюгів.

Таким чином, можна зробити такі основні висновки. Думка про те, що юриспруденція і цивільне право зокрема може мати у своєму розпорядженні в понятійному апараті категорію інтересу, яка за істотними ознаками відрізняється від загальнонаукової категорії інтересу, не відповідає дійсності.

Цивільне право для ефективного і коректного наукового пізнання має користуватися загальнонауковим розумінням сутності категорії охоронюваного законом інтересу. Але вказане в жодному разі не означає механічної екстраполяції ознак загальнонаукової категорії інтересу на науку цивільного права. Категорія охоронюваного законом інтересу в цивільному праві мусить використовуватися у специфічному для цивільно-правової матерії аспекті з урахуванням юридичного значення категорії інтересу,

основних засад цивільного права, але на підставі істотної загальнонаукової категорії інтересу. Саме така позиція дає підставу для розробки визначень матеріального юридично значущого інтересу і навіть визначень юридично значущих інтересів, які можна застосувати для окремих інститутів права.

Класифікація за видами цивільних правовідносин пояснюється тим, що інтереси завжди додаються до певних сфер діяльності суб'єкта правовідносин, у зв'язку з чим можна вести мову про економічні, політичні, історичні та юридичні (правові) інтереси. Проведення класифікації охоронюваного законом інтересу за критерієм суб'єктного складу цивільних правовідносин пояснюється наявністю в кожному випадку певного виду носія інтересу. Віднесення суб'єкта до тієї або іншої категорії дозволяє визначити інтереси суб'єкта, і навпаки, неспівпадання інтересу суб'єкта з однією або іншою групою інтересів, дозволяє індивідуалізувати суб'єкт.

Категорії «законний інтерес» і «охоронюваний законом інтерес» необхідно розрізняти як об'єкти правового захисту, у зв'язку з чим виникає два об'єкти правового захисту: суб'єктивні регулятивні права та охоронювані законом інтереси.

Під законними інтересами в широкому сенсі потрібно розуміти обидві виділені групи, а у вузькому сенсі під законними інтересами можна розуміти інтереси другої групи. У зв'язку з чим поняття законних інтересів в широкому сенсі збігається за обсягом з соціально-економічними (фактичними) інтересами, які не суперечать нормам права, основам правопорядку і моральним засадам суспільства. Таке розуміння законних інтересів через негативне визначення найбільш відповідає основним засадам цивільного права, заснованого на диспозитивному регулюванні правовідносин юридично рівних суб'єктів.

Аналізуючи законодавчі акти зарубіжних країн, можна дійти висновку, що зміст, який вкладає законодавець в поняття інтересу, не є однаковим. Наприклад, в Конституції Хорватії зустрічаються поняття «задоволення

потреб населення», «задоволення загальних інтересів», «загальні інтереси громадян в сфері речових прав».

Відповідно до Директиви 95/46/ЄС Європейського Парламенту і Ради «Про захист фізичних осіб при обробці персональних даних і про вільне переміщення таких даних» від 24.10.1995 року обробка персональних даних розглядається як законна, якщо вона проводиться з метою захисту інтересу, який є надзвичайно важливим для життя суспільства. У зв'язку з чим можна дійти висновку про однакове розуміння в країнах ЄС законного та охоронюваного законом інтересу.

На відміну від України, у деяких зарубіжних країнах на законодавчому рівні закріплені різні інтереси суб'єктів цивільних правовідносин. Наприклад, лише в Португалії нараховується більше, ніж 10 видів інтересів (інтереси свободи, інтереси споживача, батьків, інтереси осіб похилого віку, приватні інтереси тощо). Також на відміну від України, в зарубіжних країнах особливе значення звертається на закріплення законних та суспільних інтересів. Наприклад, ст. 49 Конституції Португалії, відповідно до якого особи можуть подавати в органи державної влади заяви та вимоги з вимогами про захист своїх інтересів, що охороняються законом. А у Конституції Турецької Республіки визначений спеціальний розділ, що присвячений законним інтересам, серед яких визначаються інтереси, пов'язані із використанням зони побережжя, власністю, земельною власністю та її захистом, конфіскацією та націоналізацією тощо.

Не зупиняючись на характеристиці зазначених видів інтересів, які закріплені на законодавчому рівні в зарубіжних країнах, можна дійти висновку, що такий великий спектр закріплених інтересів та їх широке трактування призводить до звуження статусу та зазначення такої правової категорії, як охоронюваний законом інтерес, а також ускладнює реалізацію потреб суб'єктів цивільного права.

Категорія охоронюваного законом інтересу в цивільному праві як України, так і інших зарубіжних країн, повинна використовуватися в специфічному для цивільно-правової матерії аспекті з урахуванням юридичного значення категорії інтересу, основних засад цивільного права, але на підставі істотної загальнонаукової категорії інтересу. Саме така позиція дає підставу для розробки визначень юридично значущих інтересів, які можна застосувати для окремих інститутів права.

РОЗДІЛ 3

ФОРМИ ТА СПОСОБИ ЗАХИСТУ ОХОРОНЮВАНОГО ЗАКОНОМ ІНТЕРЕСУ ЗА ЦИВІЛЬНИМ ПРАВОМ УКРАЇНИ ТА ДЕЯКИХ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

3.1. Юрисдикційні форми захисту охоронюваного законом інтересу

Захист охоронюваних законом інтересів встановлене законодавством право зацікавленої особи отримати відповідний захист порушених інтересів та прав шляхом застосування дозволених законом заходів охоронного характеру з метою відновлення порушеного або оспорюваного права та охоронюваних законом інтересів. Законодавство передбачає правові засоби і встановлює механізм захисту охоронюваних законом інтересів за аналогією захисту суб'єктивних цивільних прав від їх порушення. Виділяють 2 основні форми захисту цивільних прав: юрисдикційну і неюрисдикційну.

До юрисдикційної відносяться ті способи захисту, при яких їх реалізація можлива при зверненні в установленому порядку в уповноважені органи: до суду, до вищої інстанції тощо. Найбільш поширеним порядком захисту цивільних прав в рамках юрисдикційної форми є захист в судовому порядку. За загальним правилом, зацікавлена особа вправі в установленому порядку звертатися до суду за захистом порушеного або оспорюваного права або охоронюваного законом інтересу. Суд може зобов'язати правопорушника відновити початкове положення, компенсувати збитки або здійснити інші передбачені законодавством дії. Судовий порядок захисту цивільних прав забезпечується:

1) загальними судами (розгляд і вирішення судами цивільних, сімейних, трудових, житлових, земельних відносин, відносин по використанню природних ресурсів, а також довкілля, якщо хоча б однією з сторін у спорі виступає громадянин, за винятком спорів, коли актами

законодавства дозвіл таких суперечок віднесено до компетенції інших судів або до відання інших державних органів, а також інших організацій; у справах юридичних осіб у випадках, встановлених законодавчими актами; справ, що виникають з адміністративно-правових відносин, окремого провадження, наказного провадження;

2) господарськими судами (вирішення господарських (економічних) спорів, що виникають з цивільних, адміністративних та інших правовідносин в рамках господарського процесу);

3) вищими судами (при взаємній згоді зацікавлених осіб їх суперечка про захист порушеного або оспорюваного права в встановлених законом випадках може бути переданий ними на розгляд до вищого суду);

4) Конституційним судом (громадяни звертаються до Конституційного суду України в разі порушення їх конституційних прав і свобод та законних інтересів).

Також може бути застосований змішаний порядок захисту цивільних прав (адміністративно судовий) після досудового порядку вирішення спору при зверненні до відповідних державних органів.

Ще одна можливість досудового врегулювання спору - пред'явлення претензій. Претензійний порядок може бути передбачений законодавством або встановлений угодою сторін. За загальним правилом, не потрібно пред'явлення претензій до звернення до суду, за винятком прямо передбачених законодавством випадків.

Судовий захист здійснюється у формі представництва інтересів у суді і забезпечується можливістю отримання професійної правової допомоги кваліфікованого юриста у судовому процесі.

Як засіб судового захисту охоронюваних законом інтересів, виступає, за загальним правилом, позов, тобто звернення до суду з вимогою про правосуддя, з одного боку, і звернення до відповідача, матеріально-правова вимога про виконання ним обов'язку.

Позов учені називають найдосконалішим засобом захисту суб'єктивного права, яке порушене або оспорюване. Зацікавлена особа, що вважає себе володарем порушеного або оспорюваного права, шукає в суді захисту в установленому законом позовному провадженні [50, с. 52]. Позов – це публічно-правовий інструмент, яким приводиться в дію провадження у справі, це свого роду «стартер» змагального механізму судочинства. Значущість позовної форми полягає в її універсальності й задіюванні зацікавлених у відновленні майнових відносин і правопорядку суб'єктів суду [117, с. 29]. Позов є: засіб захисту права; початкова процесуальна дія із захисту суб'єктивних прав; вольова вимога до суду [59, с. 56]. Проте при цьому в чинному законодавстві відсутнє само поняття позову. Як відзначають учені, зміст цього терміну мовчазно визнається, нібито це само собою зрозуміло, що зовсім не так [80, с. 44]. У теорії цивільного права і процесу поняття «позов» залишається дискусійним уже багато десятиліть.

Для використання терміну «позов» характерна багатоваріантність, відсутність єдиного підходу як у спеціальній літературі, так і в нормах чинного законодавства. Під цим терміном слід розуміти:

або оформлені відповідно до правил процесуального законодавства: документ (позовна заява); вимога до суду про захист (визнання тощо) права і законного інтересу;

або в цілому вимога, заснована на суб'єктивному праві особи.

У теорії позову в юридичній науці з питання про суть і поняття позову існують достатньо серйозні розбіжності. «Тривалий час у правовій доктрині панувала думка, що позов – це звернення суб'єкта, який уважав своє право порушеним або оспореним, до суду за захистом цього права. Логічно закономірним результатом такого підходу до поняття позову з'явилося і відповідне його визначення, яке зводилося до звернення до суду з вимогою про захист спірного права або інтересу, що охоронявся законом» [169, с. 28]. Так, наприклад, позов визначається як вимога позивача до відповідача,

звернена через суд про захист порушеного або оспорюваного суб'єктивного права або інтересу, що охороняється законом, здійснена у визначеній законом процесуальній формі [75, с. 146].

Р. Ю. Банніков під позовом розуміє засновану на передбачуваному суб'єктивному праві й (або) інтересі, що охороняється законом, вимогу однієї особи до іншої, заявлену до суду для розгляду в процесуальному порядку [38, с. 8]. «Разом із цим була висунута теорія двох понять позову – у процесуальному і матеріально-правовому сенсах. На думку її прихильників, позов у процесуальному сенсі – це звернення до суду зацікавленої особи з вимогою про захист прав, а позов у матеріально-правовому сенсі – це звернення до суду, матеріально-правова вимога позивача до відповідача, само право, що захищається судом» [169, с. 28]. Наприклад, В. А. Кройтор позов у матеріально-правовому сенсі визначає як вимогу позивача до відповідача, а під позовом у процесуальному сенсі – звернення позивача до суду [131, с. 96]. Нарешті, існує ще одна концепція – теорія єдиного поняття позову, що має два боки – матеріально-правовий і процесуальний. Відповідно до цієї конструкції, позов – єдине поняття, в якому органічно поєднані вимоги позивача до відповідача (матеріально-правовий бік) і вимога позивача до суду про захист прав (процесуальний бік) [169, с. 29].

На думку Ю. В. Білоусова, позовом слід уважати спірну матеріально-правову вимогу однієї особи до іншої, яку необхідно розглянути в певному процесуальному порядку [261, с. 187]. Як відзначає дослідник, коли позивач відмовляється від позову, то він відмовляється не від звернення до суду, а саме від своєї вимоги до відповідача. Якщо йдеться про забезпечення позову, то мається на увазі забезпечення в майбутньому реалізації матеріально-правової вимоги однієї особи до іншої. Будь-яке звернення до суду з позовом має супроводжуватися вимогою до відповідача, тобто до конкретної особи, що порушила право. У поєднанні двох вимог:

матеріально-правової (вимога позивача до відповідача) і процесуально-правової (вимога позивача до суду) і полягає позов. Без однієї з цих сторін позову не існує [261, с. 189].

Слід погодитися, що концепція єдиного поняття позову з його матеріально-правовим і процесуальним боками є найбільш правильною і науково обґрунтованою [169, с. 29].

Єдність матеріально-правового змісту позову і його процесуальної форми реалізації визначається тим, що можливості матеріально-правового характеру, подані уповноваженою особою нормою матеріального права, припускають і можливість їх здійснення у визначеній, встановленій законом процесуальній формі, у передбаченому порядку [169, с. 30].

Будь-яку позовну вимогу можна розглядати як домагання, хоч не всяке домагання виражається в позові. Право на позов, зазвичай, не уявляється як щось відмінне від суб'єктивного права, яке захищається, а лише як його модифікація, «момент життя». Позов виступає тут засобом захисту порушеного або оспорюваного права [154, с. 110].

Класифікація позовів проводиться за різними критеріями. Наприклад, процесуальна класифікація враховує зміст (цілі) позову і сторін. Разом із процесуальною використовується матеріально-правова класифікація позовів і рішень залежно від галузевої та інституційної приналежності матеріально-правових відносин, їхнього об'єкта і суб'єкта, підстави і предмета позову [277, с. 159].

У той самий час багато вчених вважають, що матеріально-правова класифікація не може бути визнана науковою, оскільки це перелік позовів, у якому немає ділення позовів на групи за якою-небудь ознакою, що характеризує об'єкт класифікації з того або іншого боку його суті [160, с. 14].

Щодо процесуальної класифікації в науці також немає єдиної думки. Як підставу класифікації за процесуальною метою позову виділяють

характер дій, які вимагає позивач від суду із захисту порушеного або оспорюваного права чи інтересу, що охороняється законом.

Залежно від форми судового захисту, яка потрібна позивачеві, тобто залежно від того, якого роду рішення бажає отримати від суду позивач, позови діляться на три види:

- а) про присудження (виконавчі);
- б) про визнання (установчі);
- в) про зміну або припинення правовідносин (перетворювальні позови) [277, с. 160].

Процесуальною є також класифікація позовів залежно від юрисдикційних органів, які їх розглядають. Зокрема, позови подаються до судів загальної юрисдикції, господарських судів, адміністративних судів, третейських судів. Проте основною процесуальною класифікацією позовів вважається розмежування позовів за метою або змістом: на позови про визнання, присудження або перетворення. Це дозволяє «висвітити» разом із процесуальними матеріально-правові особливості реалізації способів захисту прав у суді [277, с. 161].

Окрім процесуальної і матеріально-правової класифікацій, у літературі є також інші, що не отримали якоїсь особливої назви, але мають велике значення. Поширеним є розмежування позовів за суб'єктами, що пред'являють їх [160, с. 15]. У чинному законодавстві розмежовують також майнові й немайнові позови. Виходячи з характеру зв'язку, між суб'єктами можна виділити позови прямі й регресні.

Праву на судовий захист відповідає обов'язок держави створити ефективну й доступну систему правосуддя. Складність, різноманітність і численність спорів виправдовують необхідність спеціалізації судових органів, розмежування їхньої компетенції за родом справ і території з тією метою, щоб забезпечити кваліфіковане судочинство, найбільш доступне, зручне або найменш обтяжливе для осіб, що беруть участь у ньому.

Враховуючи те, що підвідомчість є передумовою права на звернення суб'єкта підприємництва до суду, необхідно в першу чергу зупинитися на аналізі теоретичних і нормативних положень, присвячених проблемі підвідомчості.

У цей час в Україні функціонують формально незалежні один від одного гілки судової влади. У цих умовах при вирішенні питання про захист прав і законних інтересів фізичних або юридичних осіб виникає проблема вибору як між позасудовим і судовим варіантами захисту, так і проблема вибору судового органу, компетентного розглядати наявний спір.

Захист інтересів у судовому порядку можна умовно розділити на два етапи: «перший етап – підготовка до судового розгляду, другий етап – безпосередньо представництво інтересів у суді».

Представництво в суді може бути покладено на суб'єкт, який має право захищати охоронювані законом інтереси іншої особи. Розрізняють представництво охоронюваних законом інтересів в суді договірне і законне. Представництво належить до правовідносин, які дозволяють діяти в інтересах осіб для вирішення питань щодо поновлення їх прав та законних інтересів.

Законодавство розділяє такі види правовідносин щодо представництва у суді: представництво юридичних осіб; представництво недієздатних осіб або обмежено дієздатних осіб; представництво фізичних осіб; офіційне представництво.

Представництво охороняємих законом інтересів осіб у суді передбачає дотримання захисником юрисдикції, професійної етики і обов'язків. В межах судових проваджень розглядаються обґрунтованість ситуації, претензії, а також можливість відшкодування завданої шкоди. Участь у судовому процесі можуть брати як захисники, представники осіб чиї інтереси порушені, особи, чиї охоронювані законом інтереси були порушені,

а також треті особи, які можуть посприяти вирішенню спорів та поновлення порушених інтересів.

На підставі викладеного можна зробити висновок про те, що поняття «способи судового захисту», що міститься в цивільному процесуальному законодавстві похідні від поняття «способи захисту» як категорії цивільного права. У зв'язку з чим під способом судового захисту охоронюваних законом інтересів в теорії цивільного процесуального права слід розуміти спосіб захисту цивільних прав та охоронюваних законом інтересів, застосовуваний в рамках юрисдикційної форми захисту судами загальної юрисдикції та судами вищої юрисдикції.

Правовий захист, окрім самозахисту, неможливий поза діяльністю суду або іншого уповноваженого органу. Якщо відновлення порушеного права здійснив сам порушник, воно є добровільною компенсацією збитку і не може вважатися правовим захистом [203, с. 480].

Терміни «захист», «правовий захист», «захист прав і інтересів», «судовий захист» неодноразово зустрічаються в нормах чинного законодавства і Конституції України (ст.ст. 13, 24, 32, 36, 44, 46, 55, 59 і низка інших) [1].

Згідно із ст. 7 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» кожному гарантується захист його прав, свобод і законних інтересів незалежним і неупередженим судом, створеним відповідно до закону [7]. Стаття 8 зазначеного Закону гарантує, що ніхто не може бути позбавлений права на розгляд його справи в суді, до підсудності якого вона вважається належною процесуальним законом.

Правовий захист, як одна із спеціальних юридичних гарантій здійснення суб'єктивних прав, їх відновлення в разі порушення, є складним, багатоплановим явищем. Як наукова проблема, вона складає предмет дослідження багатьох юридичних галузевих наук, а також загальної теорії

права. І цілком природно, що з приводу суті правового захисту порушених суб'єктивних прав, а отже, і її поняття ведеться жвава дискусія.

Одна з визначальних складових принципу захисту охоронюваних законом інтересів судом полягає в забезпеченні гарантій права кожної фізичної або юридичної особи на ефективний судовий захист.

Конституція України (ст. 55) гарантує кожному громадянину право на судовий захист його законних прав та інтересів. Право на судовий захист не може бути обмежене згідно зі ст. 64 Конституції України [121, с. 76]. Рішення КСУ від 25.12.1997 р. №9-зп тлумачить це положення Конституції України як таке, що «означає гарантування кожному захист прав і свобод у судовому порядку» [196].

У чинному ЦК України широко використовуються поняття «добросовісність» і «розумність» (ст. 3 ЦК України). Однак, їх чіткі визначення в законодавстві відсутні.

Для обґрунтування доцільності введення в українське законодавство понять «добросовісність» і «розумність» недостатньо одних лише закликів до моральності в майнових відносинах. Ці поняття, коли вони включені в велике число статей ЦК України, вимагають детального аналізу з метою встановлення їх природи і сутності, без чого неможливо дати їх тлумачення і виробити методику їх застосування.

У деяких випадках закон ставить захист цивільних прав в пряму залежність від того, чи здійснювалися ці права добросовісно і розумно. Оцінка поведінки володаря суб'єктивного права з позицій добросовісності і розумності передбачає високу ступінь судового розсуду. Принцип добросовісності та розумності поведінки учасників цивільних правовідносин, має принципове значення для всього цивільно-правового регулювання і застосування цивільно-правових норм.

Визначення добросовісності збігається, по суті, з визначенням невинності. Тоді поняття «недобросовісність», що є негативним по

відношенню до поняття «добросовісність», має збігатися з поняттям «винність».

Принципи добросовісності і розумності виступають виразником відправних ідей – ідей чесності і порядності, які визначають зміст цивільного права як приватного права.

Категорії «добросовісність» і «розумність» взаємопов'язані. Коли в законі йдеться «міг і повинен був знати» або «міг і повинен був передбачити», мається на увазі, що розумна особа в даній ситуації була здатна на це. Висновок про те, що особа «повинна була знати», робиться на підставі того, що особа, приймаючи рішення, опинившись в конкретній ситуації, знала б про певні обставини. При цьому розумність є критерієм як недбалості, так і винності в цілому, тому що межею між винуватістю і невинуватістю є межа між невинуватістю і недбалістю.

У цьому зв'язку в літературі, зокрема в наукових працях А. С. Довгерта, зазначається, що «принципи добросовісності і розумності виконують в українському цивільному праві щодо позитивного права, договорів, звичаїв тощо інтерпретаційну, доповнюючу та виправляючу функції» [84, с. 123; 85, с. 244; 158, с. 201; 259, с. 147].

Однак «інтерпретувати», «доповнювати» та «виправляти» правові норми можливо тільки там, де це дозволено, де норми мають диспозитивний характер.

Зазначений принцип виступає через систему оцінних понять, які в цивільному праві завжди використовуються щодо таких об'єктів оцінки, як дія або діяльність («добросовісно», «розумно», «регулярно», «економно», «доцільно» тощо), речі («індивідуального користування», «безгосподарні»), стани та обставини («справедлива», «явна», «груба» тощо).

Добросовісність у науці цивільного права також розглядається в суб'єктивному і об'єктивному значеннях, в залежності від місця в механізмі реалізації права.

Добросовісність у суб'єктивному сенсі визначається як невинне оману - незнання суб'єкта щодо протиправності своєї поведінки.

Добросовісність у об'єктивному сенсі є принцип цивільного права, спрямований на досягнення рівноваги інтересів між суб'єктами відносин. У зміст принципу добросовісності цивільного права включається обов'язок суб'єкта, який набуває і реалізує свої права і обов'язки, проявляти належну дбайливість про права та інтереси інших учасників цивільних відносин.

Засади добросовісності, справедливості та розумності, в цивільному праві України передбачає правомірність поведінки учасників цивільних правовідносин, в теорії їх правильніше називати презумпцією. У п. 6 ч. 1 ст. 3 ЦК України закріплено засади добросовісності та розумності. Відповідно до ЦК України нерозумність і недобросовісність, допущені при здійсненні права, повинен доводити той, хто це стверджує. Ще не доведено зворотне, суд вважає суб'єкта права сумлінним, а його дії розумними (ч. 3 ст. 12 ЦК України).

У випадках, спеціально зазначених у законі, повинна застосовуватися презумпція розумності і добросовісності дій учасників цивільних правовідносин. Керуватися ж принципами розумності та добросовісності суб'єкти повинні завжди.

Співвідношення морально-правових принципів добросовісності та розумності, а також соціальної справедливості цивільного права вказує але те, що дані принципи, з одного боку, тісно пов'язані між собою, і це обумовлено моральним характером позначених принципів, їх загальною спрямованістю на досягнення цілей цивільного права, забезпечення балансу в інтересах учасників цивільних правовідносин, і інше, проте, з іншого, - неідентичні.

Проаналізувавши законодавство ряду зарубіжних країн, можна зробити висновок про те, що не у всіх державах закріплені принципи добросовісності, розумності та справедливості учасників цивільних

правовідносин (наприклад, їх немає в Німеччині, Франції, Нідерландах, Італії, Голландії, а є лише презумпції), а якщо і закріплені (Україна), то їх легальні визначення відсутні. Так в приватному праві окремих країн ЄС засади добросовісності, справедливості та розумності традиційно визнаються не сукупністю трьох засад, а єдиною презумпцією (німецьке *Treu und Glauben*; французьке *Bona Fideas*, голландське *Redelijkheid en billijkheid* тощо), у зв'язку з єдністю взаємопов'язаних складових.

Отже, закріплені законодавцем засади добросовісності, справедливості та розумності мають визнаватися не сукупністю трьох засад, а єдиною засадою, яка виявляється в єдності взаємопов'язаних складових, що сприятиме наближенню українського права до традиції права країн ЄС.

Неухильне і послідовне дотримання принципів цивільного права в правотворчості створить в суспільстві і в цивільних відносинах атмосферу впевненості, а також дозволить вирішити задачу досягнення стабільності цивільного законодавства при його відносній динамічності.

Правові засади повинні мати самостійне закріплення в системі українського права, в тому числі в ЦК України, що більш чітко зорієнтує правозастосувачу практику на необхідність їх дотримання, а не ігнорування. При цьому закріплення правових засад в ЦК України та в інших актах законодавства обумовлено перетворенням засад, властивих цивільному праву, і є однойменними для всього права або ряду його підрозділів в системі приватного права.

Сучасне українське цивільне право має міцні моральні і духовні основи. Правові засади утворюють соціально-цілісну основу цивільно-правових відносин, є свідченням зв'язку морального і правового в цивільному праві. Їх наявність дозволяє сформулювати позитивне ставлення до реалізації норм цивільного права в масовій правовій свідомості. Лише з дотриманням названих засад цивільно-правова система може бути

перетворена в потужний інструмент захисту законних прав та інтересів громадян.

Засади справедливості, добросовісності та розумності, в цивільних правовідносинах мають субсидіарне значення в цивільному праві, знаходять своє відображення не тільки у випадках, прямо передбачених в ЦК України (ч. 3 ст. 550, ст. 659 ЦК України), а й у всіх інших випадках, коли цивільно-правова норма допускає свободу розсуду учасників зазначених правовідносин [259, с. 156].

Засади справедливості, добросовісності та розумності в цивільному праві взаємопов'язані і взаємозумовлені. Вони являють собою єдину систему правових засад, і в процесі їх реалізації застосування однієї з них не повинно виключати і зменшувати значення інших.

Справедливість є конкретною та універсальною за сферами використання категорією, що адекватно може бути реалізована та захищена судом.

Заслугує підтримки ідея Ю. А. Тобота про те, що «справедливості в цивільному праві притаманний суб'єктивно-об'єктивний характер. З одного боку, справедливість відображає намір учасника цивільних відносин зіставляти свої інтереси з інтересами інших учасників, з іншого – вона становить собою певну об'єктивну умову людського існування, без якої є неможливі цивільні відносини» [230, с. 54].

У Рішенні Конституційного Суду України від 02.11.2004 року №15-рп-2004 у справі №1-33/2004 (справа про призначення судом більш м'якого покарання) зазначено, що «справедливість – одна з основних засад права – є вирішальною у визначенні права як регулятора суспільних відносин, одним із загальнолюдських вимірів права. Як правило, справедливість розглядається як властивість права, виражена, зокрема, в однаковому юридичному масштабі поведінки й у пропорційності юридичної відповідальності вчиненому правопорушенню» [197].

Принцип справедливості органічно пов'язаний із принципом добросовісності оскільки, діючи лише добросовісно, учасник правовідносин чинить справедливо щодо третіх осіб.

Окремі автори, зокрема М. І. Шаркова, пропонують розглядати добросовісність у двох аспектах: а) як принцип самостійний, незалежний від інших правовідносин; б) як сукупність принципів допоміжних до основних правовідносин [253, с. 372].

Заслуговує на увагу розуміння поняття добросовісності в широкому і вузькому значенні, яке запропонував Д. Г. Павленко: - «у широкому значенні добросовісність – це багатоаспектна цивільно-правова категорія, яка становить собою систему різнопорядкових юридично значущих проявів, які справляють самостійний регулюючий вплив на цивільні правовідносини і тісно пов'язані між собою. Багатоаспектність цієї категорії полягає в тому, що добросовісність одночасно є: а) нормою прямої дії; б) імперативом; в) принципом; г) презумпцією цивільного права. У вузькому значенні добросовісність визначається як кожен окремий із наведених вище проявів, що справляє самостійний вплив на цивільні правовідносини» [253, с. 401].

Принцип добросовісності відповідає уявленням сучасної правової доктрини цивільного права. Він передбачений в законодавстві переважної більшості держав з розвиненими правопорядками.

Світовий досвід показує, що ефективний розвиток права неможливий без зміцнення засад волевиявлення і свободи договору учасників відносин. У той же час необмежена свобода в досягненні охоронюваних законом інтересів тягне ризик дестабілізації відносин.

Правила про добросовісність є природною протиположністю правилам, що стверджують свободу договору і волевиявлення сторін. Тому нормативне закріплення принципу добросовісності дозволить не тільки встановити найважливіші орієнтири поведінки суб'єктів права, а й більш широко

застосовувати заходи цивільно-правового захисту у випадках недобросовісних дій учасників відносин.

Поняття принципу добросовісності визначається як одна з основних засад цивільного законодавства, вказує на обов'язок учасників цивільних правовідносин діяти добросовісно при встановленні, здійсненні і захисту цивільних прав і охоронюваних законом інтересів та при виконанні цивільних обов'язків.

З метою впровадження принципу справедливості суди більшості країн наділені загальною компетенцією визнавати недійсними умови договорів, які є «недобросовісними», або «невідповідними», або «всупереч презумпції добросовісності призводять до встановлення істотної нерівності прав та обов'язків сторін» [244, с. 119].

Заслуговує на увагу ідея Ю. А. Тобота «про визнання трьох видів обов'язку – добросовісності, турботливості та обачності – визначальними складовими змісту добросовісності» [230, с. 53].

Сучасна нормотворча практика виходить з правила про те, що принцип добросовісності має поширюватися на дії (поведінку) учасників цивільних відносин при: а) встановленні прав і обов'язків (ведення переговорів про укладення договорів тощо); б) набутті прав і обов'язків; в) здійсненні прав та виконанні обов'язків; г) захисті прав. Принципу добросовісності має підпорядковуватися й оцінка змісту прав і обов'язків сторін.

Зміст принципу добросовісності виражається через поняття «розумність і справедливість», що виконує три функції: 1) договори мають тлумачитися відповідно до принципу добросовісності; 2) добросовісність має «доповнюючу функцію»; між сторонами можуть виникати додаткові права й обов'язки, які прямо не встановлені договором чи законодавством; 3) добросовісність має «обмежувальну» функцію.

У разі неврегульованості правовідносин добросовісність виконує функцію регулятора прав і обов'язків сторін зобов'язань.

Суди приймають рішення «contra legem» (усупереч закону), якщо дотримання норм закону призведе до явно несправедливого результату.

Отже, концепція добросовісності може використовуватися в будь-якій ситуації, щоб виправити несправедливість, яка настала при застосуванні традиційних правил.

Принцип справедливості потребує встановлення такого співвідношення прав і обов'язків сторін, щоб вони ні в жодному разі не були перевищенням прав і обов'язків. Принципи добросовісності та розумності допомагають ствердити принцип справедливості у відносинах між особами. В такому випадку вказані принципи виступають як ціль і вказівка, спосіб і метод.

Наприклад, покупець продав джинси в Іспанії в порушення договірної обов'язку з їх продажу в Північній Америці та Африці. Продавець відмовився поставляти продукцію, і покупець подав позов до суду. Проте суд визнав, що продавець суттєво порушив умови договору відповідно до ст. 25 Віденської конвенції тим, що не повідомив пункт призначення товару, відправляючи його до Іспанії замість країн, передбачених у договорі, і наклав на покупця штраф. Поведінка покупця, коли він подав позов до суду, будучи стороною, яка і порушила договір, була визнана такою, що не відповідає принципу добросовісності в міжнародній торгівлі, як передбачено ст. 7 (I).

З метою захисту споживачів від зловживань з боку продавців і постачальників, зокрема в разі застосування ними підготовлених в односторонньому порядку стандартних договорів, у країнах європейського права нормативно визначаються правила захисту споживачів від несправедливих договорів.

В європейському законодавстві існує поняття «несправедливі умови договору» на умовах, визначених Директивою 93/13/ЄС «Про несправедливі умови в споживчих договорах» виключно.

Згідно зі ст. 3 Директиви умова договору, яка не була окремо погоджена, вважається несправедливою (нечесною), якщо на противагу вимоги про добросовісність вона створює значний дисбаланс у правах і обов'язках сторін договору, причому на шкоду споживачеві. Несправедливою умова може бути визнана лише в тому разі, якщо вона не була окремо погоджена сторонами, причому не внаслідок того, що сторони не бажали цього, а з огляду на те, що споживач з об'єктивних причин не міг виразити свою волю щодо такої умови договору. Головною серед таких причин Директива називає саме наявність заздалегідь підготовленого контрагентом споживача проекту договору, у результаті чого останній був практично позбавлений можливості запропонувати внесення будь-яких змін у нього.

Відповідно до ст. 6 Директиви, несправедливі умови договору, укладеного між споживачем і продавцем, постачальником, не створюють прав і обов'язків для споживача, і договір продовжує діяти в цілому, якщо це можливо без несправедливих умов. Це означає, що суд зобов'язаний установити можливість реалізації такого договору як угоди за відсутності несправедливих умов. Споживачеві надається право виразити бажання залишити таку умову в силі, добровільно відмовившись від визначених прав на користь свого контрагента [241, с. 273].

Порівнюючи наведений вид дефектних правочинів з прийнятим в українському цивільному праві вченням про дійсність правочинів, найбільш близьким до таких правочинів аналогом можуть бути визнані так звані відносно дійсні угоди, особливість яких полягає у визнанні їх юридично дійсними, але із скасувальною умовою такої дійсності на підставі позову про їх недійсність, пред'явленого лише однією із сторін правочину (споживачів у цьому разі). Наприклад, укладення договору купівлі-продажу цінної речі 15-річним підлітком не за його власні кошти, вважається дійсним

правочином, якщо суд не визнає такий правочин недійсним за позовом опікуна.

Добросовісність є визначальним поняттям для тлумачення договору, коли спільний намір сторін неможливо встановити. У Принципах УНІДРУА [22] закріплено похідне від принципу добросовісності правило *contra proferentem*, згідно з яким двозначні умови мають тлумачитись так, щоб перевага надавалась розумінню, протилежному інтересам сторони, яка запропонувала таку умову.

Принципами УНІДРУА встановлюється загальний обов'язок для суб'єктів комерційних відносин діяти відповідно до прийнятих у практиці міжнародної торгівлі стандартів добросовісності й чесної ділової практики та обумовлюється імперативний, фундаментальний характер норми, згідно з якою сторони за договором не можуть обмежити або виключити її дію. Проте ніщо не заважає сторонам передбачити в договорі зобов'язання дотримуватися більш суворих стандартів, ніж ті, які встановлені практикою міжнародної торгівлі.

Принципи УНІДРУА закріплюють елементи пріоритету і субсидіарності застосування їхніх положень перед національними законодавствами окремих правових систем.

Логічним продовженням справедливості й добросовісності є розумність дій учасників правовідносин. Розумність можна розглядати як принцип права (зокрема, як загальну засаду цивільного законодавства) і як мірило відповідності суб'єктивних дій особи нормам права.

Як складова принципу права, розумність становить собою зважене вирішення питання регулювання цивільних відносин з урахуванням усіх учасників, а також інтересів громадян (публічного інтересу), з урахуванням накопичених у суспільстві уявлень за даних історичних умов інтелектуальних можливостей, знань, досвіду з метою забезпечення справедливості, балансу інтересів у суспільстві.

Окремі автори розглядають розумність як пов'язану з добросовісністю і справедливістю властивість поведінки учасників цивільних відносин з точки зору правомірності, обґрунтованості, доцільності такої поведінки, а також можливості передбачення обставин, які можуть вплинути на права й обов'язки учасників цивільних відносин.

Заслуговує на увагу ідея Ю. А. Тобота щодо взаємозв'язку розумності з дієздатністю, при якому розумність є передумовою дієздатності фізичної особи [230, с. 55].

Окремі автори обґрунтовують більш широкий перелік критеріїв розумності в цивільному праві, до яких, зокрема, «вважають належними: 1) правомірність, дій учасників цивільних відносин приписам цивільно-правових норм; 2) обґрунтованість, яка передбачає наявність певної підстави для вчинення особою дій, які не порушують права й інтереси інших осіб; 3) доцільність дій учасників цивільних відносин правам та інтересам інших осіб; 4) пропорційність; 5) передбачення учасниками цивільних відносин певних обставин, які можуть мати наслідком виникнення, зміну чи припинення цивільних прав і обов'язків» [230, с. 55–56].

Невідповідність зазначеним вище вимогам свідчить про нерозумність дій особи. У зв'язку з цим під нерозумними умовами розуміється положення договору, що є несумісними з цілями юридичної норми, зміненою умовою, або ті, що не відповідають загальним принципам права, змінюють природу всього договору; несумісні із принципами договору [251, с. 347].

Окремі вчені обґрунтовують вузьке розуміння нерозумних умов договору як «несумісних зі змістом та сутністю конкретного підприємницького комерційного договору, до якого вони включені» [252, с. 323; 253, с. 411].

Категорія розумності набуває безпосередньо регулюючого значення при виникненні необхідності визначення правомірності або неправомірності поведінки особи.

Вважається, що в разі відсутності в законодавстві прописаних обов'язків діяти або утримуватися від дій, правомірність поведінки особи має ґрунтуватися на розумності дій особи [173, с. 119].

Пряма вказівка про застосування принципу розумності міститься у ст. 23 ЦК України, в якій йдеться про визначення розміру відшкодування моральної шкоди. У цьому разі, приймаючи рішення про розмір компенсації, суд має виходити з того, яка грошова винагорода буде необхідною особі для відшкодування моральної шкоди.

Правозастосовна практика пов'язує застосування принципу розумності при прийнятті судом рішення про зменшення розміру відшкодування заподіяної шкоди, виходячи з матеріального стану фізичної особи – заподіювача шкоди (ч. 4 ст. 1193 ЦК України). Оскільки в законодавстві не міститься вказівок щодо меж можливого розміру відшкодування, у доктрині зазначається, що такі межі мусить установлювати суд у кожному конкретному випадку на підставі принципу розумності і справедливості [173, с. 380].

Розвиток міжнародного економічного співробітництва в умовах глобалізації обумовлює необхідність зближення законодавства. З іншого боку, зближення законодавства сприяє розвитку економічного співробітництва. Об'єктивною передумовою зближення законодавства є зближення економічних систем, яке реально відбувається вже більш за півстоліття.

Необхідність підвищення рівня судового захисту охоронюваних законом інтересів фізичних та юридичних осіб, що є обов'язковою складовою повноправного входження України в число розвинених європейських держав, обумовлює потребу звернення до зарубіжного досвіду

захисту охоронюваних законом інтересів суб'єктів цивільних правовідносин.

Об'єктивно існуюча специфіка розгляду спорів за участю суб'єктів цивільних правовідносин історично зумовила появу в зарубіжних країнах спеціальних органів, що розглядають такі спори, і законодавства, яке регламентує порядок їх розгляду.

В законодавстві деяких зарубіжних країни (зокрема, Португалії, Швейцарії, США) саме на судові органи покладено захист охоронюваних законом інтересів, оскільки при здійсненні правосуддя суду повинні захищати охоронювані законом права та інтереси осіб, не допускати порушення демократичної законності, усувати конфлікти між суспільними та приватними інтересами.

У багатьох країнах основні правові засади відправлення правосуддя закріплені в Конституції. Наприклад, у ст.ст. 29-30 Конституції Швейцарської конфедерації указується, що кожна особа в провадженні перед судовими й адміністративними інстанціями має право на рівне і справедливе звернення, а також на винесення ухвали протягом відповідного терміну. Сторони мають право бути заслуханими в суді. Кожна особа, що не має у своєму розпорядженні необхідних засобів, має право на безкоштовне правосуддя, якщо її правові вимоги не виглядають безперспективними. Кожна особа, чия справа підлягає вирішенню в судочинстві, має право на установлений законом компетентний, незалежний і неупереджений суд, у тому числі у ст. 30 безпосередньо зачіпається питання підсудності й указується, що кожна особа, якій пред'явлений цивільний позов, має право на вирішення справи судом за місцем свого проживання. Закон може передбачити іншу підсудність [232, с. 170].

США можна вважати належними до децентралізованого типу організації судових систем, оскільки більшість справ розглядаються в судах штатів. Формально в дуалістичній американській судовій системі

презюмується юрисдикція судів штатів: усі справи, не віднесені спеціально до федеральних судів конституцією, статутами, загальним правом і звичаєм, підсудні судам штатів. Кожен штат і федерація в цілому мають власні правові системи. В якихось сферах, як, наприклад, статутне право, ця особливість менш помітна багато в чому завдяки ухваленню уніфікованих актів. Штат може відкинути частково або повністю будь-який із них, прийнятий же стає частиною статутного права штату [267, с. 82].

Основна ланка федеральної судової системи – це окружні суди. Вони розглядають за першою інстанцією цивільні справи, що входять у компетенцію федеральної юстиції, а також скарги на дії адміністративних відомств. Цивільні справи із сумою позову понад 20 доларів слухаються за участю присяжних, якщо позивач на цьому наполягає. За загальним правилом, кожну справу розглядає один суддя. 1978 року при кожному з окружних судів були створені суди у справах про банкрутство. Скарги на рішення таких судів у справах про банкрутство можуть бути передані до окружного суду. В окружних судах є судові посадові особи, відомі під назвою федеральних мирових суддів.

Крім того, Конгрес має право, згідно із ст. 1 Конституції, створювати й інші види судів. Що стосується штатної системи, то, як правило, вони схожі, але можуть відрізнятися. Найчастіше у штатах використовуються двоступінчата і триступінчата системи загальних судів, а також різні суди спеціальної юрисдикції. Двоступінчата система включає суд першої інстанції і найвищий судовий орган, а триступінчата – суд першої інстанції, апеляційний і Вищий (Верховний) суди.

Суд, що очолює судову систему в штаті, називається верховним судом. Проте в деяких штатах він може називатися апеляційним. Верховні й відповідні їм суди штатів займаються головним чином розглядом апеляційних скарг на рішення нижчестоящих судів. Велика роль верховних судів штатів у тлумаченні конституцій і оцінці законодавства штатів у

зв'язку із судовими справами, які вони розглядають, або скаргами на рішення адміністративних органів.

Основна ланка судової системи штатів – це суди загальної юрисдикції, низова ланка, які виступають під різними назвами. Наприклад, у штаті Нью-Йорк їх називають верховними судами, хоч це суди першої інстанції, у штаті Каліфорнія – вищими судами, але найчастіше вони іменуються окружними судами. Ці суди розглядають цивільні й комерційні справи з будь-якою сумою позову, окрім тих категорій справ, які розглядаються в даному штаті спеціалізованими судами. У багатьох штатах діють також суди спеціальної юрисдикції або самотійно, або при окружних судах. Це суди з податків, із земельних спорів, суди по претензіях до влади штатів і різні інші спеціальні суди, що мають обмежену юрисдикцію [49, с. 229–230].

Згідно з Арбітражним процесуальним кодексом Російської Федерації, що його прийняла Державна Дума РФ 14 червня 2002 року, правосуддя у сфері підприємницької й іншої економічної діяльності здійснюють арбітражні суди, утворені відповідно до Конституції Російської Федерації і федерального конституційного закону, шляхом вирішення економічних спорів і розгляду інших справ, що вважаються належними до їхньої компетенції [35].

Згідно з Господарським процесуальним кодексом Республіки Білорусь правосуддя у сфері підприємницької та іншої господарської (економічної) діяльності здійснюється господарськими судами за правилами, встановленими законодавством про судочинство у господарських судах, шляхом вирішення господарських (економічних) спорів, що виникають з цивільних, адміністративних, земельних, фінансових та інших публічних правовідносин, і розгляду інших справ, що вважаються належними до їхньої компетенції цим Кодексом і іншими законодавчими актами (ст. 2. Право на звернення до господарського суду) [241, с. 326].

У зарубіжних країнах проблема звернення до судових засобів захисту, як і у вітчизняному праві, безпосередньо пов'язана з вирішенням питання про підсудність. Це питання вирішується як залежно від відповідних розпоряджень законодавства, так і виходячи з економічних, юридичних та інших інтересів сторін у досягненні оптимальних умов захисту в разі, якщо допускається вибір місця суду.

«Правові норми, регулюючи судову компетенцію в зарубіжних країнах, різноманітні й нерідко складніші, ніж відповідні розпорядження вітчизняного права. Як правило, основна їх частина міститься в законах про судоустрій і цивільних процесуальних кодексах, іноді їм присвячуються окремі акти, наприклад Закон про юрисдикцію 1895 р. Австрії або Ухвала про юрисдикцію Високого суду і суду Графств Англії 1991 р. Нерідко розпорядження про підсудність включаються в закони, регулюючи матеріальні правовідносини. Наприклад, важливі положення про юрисдикцію французьких судів відносно спорів за участю іноземців встановлює Цивільний кодекс» [90, с. 148].

Основний принцип територіальної підсудності закріплений у ст. 42 ЦПК Франції [168, с. 98–99].

Територіальна підсудність справ визначається, якщо не передбачено інше, за місцем, у якому відповідач перебуває. Якщо ні місце проживання, ані місце постійного перебування відповідача не відомі, позивач має право звернутися до суду за місцем свого мешкання або, якщо він проживає за кордоном, до суду на власний вибір. Місце мешкання відповідача включає:

якщо йдеться про фізичну особу – місце проживання або, за його відсутності, місце постійного перебування;

якщо йдеться про юридичну особу – місце її установи (ст. 43).

Окрім суду за місцем мешкання відповідача, позивач має право звернутися на власний вибір:

за договірними справами – до суду за місцем фактичної передачі речі або за місцем виконання зобов’язання про надання послуг;

у справах про спричинення шкоди – до суду за місцем учинення дії, що заподіяла шкоду, або до суду, в окрузі якого мали місце наслідки заподіяної шкоди;

у справах про змішані позови – до суду за місцем знаходження нерухомого майна (ст. 46).

Згідно зі ст. 48 ЦПК Франції будь-яка договірна умова, яка прямо або побічно порушує вимогу територіальної підсудності, вважається неіснуючою, якщо тільки вона не була прийнята виключно між особами, що уклали угоду як комерсанти, і якщо вона не була досконало ясно обумовлена в зобов’язанні сторони, проти якої висувається [168, с. 100].

Територіальна підсудність в Австрії в основному регулюється розділом другим частини другої Закону про юрисдикцію 1995 року, який виділяє загальну, спеціальну, виняткову, альтернативну, договірну підсудність. За загальним правилом, позов до юридичної особи або іншої організації, що володіє процесуальною правоздатністю, пред’являється до суду за місцем знаходження цієї особи або організації. У той самий час застосовується й альтернативна підсудність. До осіб, що мають за межами судового округу свого місця проживання або звичайного місця перебування будь-яке підприємство (виробниче, торгове, сільськогосподарське або іншого характеру), позови з приводу їхньої ділової активності або професійної діяльності можуть пред’являтися за місцем знаходження їхнього підприємства. Альтернативна підсудність застосовується також до позовів про визнання наявності або відсутності договору та ін. [90, с. 149].

Цивільний процесуальний кодекс Китайської Народної Республіки прямо указує на наявність родової (ст.ст. 18-21) і територіальної (ст.ст. 22-35) підсудності. Також допускається договірна підсудність. Сторони договору можуть у письмовому договорі за погодженням вибрати

підсудність народного суду за місцем перебування відповідача, місцем виконання договору, місцем підписання договору, місцем перебування позивача, місцем знаходження речі, проте при цьому не мусять порушуватися положення кодексу, що стосуються родової і виняткової підсудності (ст. 24). Позови, що пред'являються до юридичних осіб або інших організацій, підсудні народному суду за місцем перебування відповідача (ст. 22) [76].

Таким чином, можна дійти висновку про те, що в більшості розвинених країн існують або спеціалізовані суди, які розглядають спори між підприємцями, або спеціальні правила щодо розгляду таких спорів загальними судами. У разі відсутності спеціалізованого процесуального законодавства цивільні кодекси містять, проте, статті, присвячені особливостям розгляду комерційних спорів (як, наприклад, Титул 3 «Спеціальні положення, що стосуються комерційного суду» в ЦПК Франції) [168, с. 231].

Однією з проблем реалізації судового захисту прав і законних інтересів суб'єктів цивільних правовідносин є регламентація термінів розгляду цивільних спорів і здійснення інших процесуальних дій у рамках цивільного процесу. У той самий час уявляється, що в цьому разі має йтися не просто про скорочення термінів, а про підвищення якості розгляду справ шляхом мінімізації можливості їх затягування як сторонами процесу, так і судом.

Одна з найважливіших змін у цій сфері пов'язана з ухваленням Закону України «Про судоустрій та статус суддів». Цим Законом зменшені терміни здійснення процесуальних дій господарськими судами, а саме:

термін подачі позовної заяви за наявності заяви про застосування забезпечувальних заходів зменшений з десяти до п'яти днів (з моменту винесення постанови про застосування забезпечувальних заходів);

встановлено, що постанова про відмову в прийнятті позовної заяви має висилатися сторонам протягом трьох (а не п'яти, як раніше) днів з моменту надходження заяви;

до трьох днів скорочений термін повернення позовної заяви;

до трьох днів скорочений термін відправлення постанови про порушення справи;

продовження терміну розгляду справи стало можливим тільки на 15 днів;

до трьох днів скорочений термін, протягом якого має бути відправлений повний текст рішення або постанови особам, які брали участь у процесі, але не були присутні на судовому засіданні;

до трьох днів скорочений термін відправлення апеляційної скарги і матеріалів справи апеляційному господарському суду;

встановлений термін у 15 днів для розгляду скарги на постанову про прийняття апеляційної скарги до провадження. У той самий час термін розгляду апеляційної скарги на рішення господарського суду фактично збільшений, оскільки тепер він обчислюється не з моменту надходження справи в апеляційну інстанцію, а з дня винесення постанови про прийняття апеляційної скарги до провадження;

встановлений триденний термін для відправлення сторонам ухвали апеляційної і касаційної інстанції [251, с. 374–375].

Передбачається, що таке скорочення термінів має сприяти досягненню мети підвищення рівня захисту охоронюваних законом інтересів суб'єктів цивільних правовідносин. Проте уявляється, що для цього воно має в обов'язковому порядку супроводжуватися комплексом заходів, що дозволяють суддям вирішувати спори не тільки швидко, але і якісно (технічне забезпечення, зменшення навантажень на суддю і т. д.).

Одним із важливих заходів у даному аспекті може стати активніше застосування цивільним судом примирливих процедур [182, с. 23].

Використання таких процедур дозволяє швидше розглянути справу, а значить, зменшує навантаження на суди, дозволяє зберегти ділові партнерські відносини між контрагентами, стабільність цивільних правовідносин. Як справедливо зазначає В. Москаленко, «абсолютно прийнятним і доцільним для цивільної юрисдикції в Україні може стати включення у процесуальний закон норм щодо посередництва (медіації), яке ефективно застосовується у міжнародній практиці разом з іншими альтернативними методами вирішення спорів, наприклад примирення і арбітраж. Юридичними формами закріплення результатів відповідної процедури можуть бути, зокрема, відмова від позову, визнання позову, відзив скарги, укладення мирової угоди. Для впровадження посередництва у процесуальний закон необхідно, щонайменше, включити норми щодо обов'язку судді після прийняття позовної заяви запропонувати сторонам врегулювати спір за допомогою посередника, визначити терміни такого врегулювання і, зокрема, виключити можливість опиту посередника про обставини, які стали йому відомі у зв'язку з виконанням обов'язків посередника» [159, с. 16].

Слід зазначити, що це повністю відповідає світовим тенденціям у сфері розвитку процесуального законодавства. Наприклад, з 2002 року діє типовий закон ЮНСІТРАЛ «Про міжнародну комерційну погоджувальну процедуру». У ЦПК Франції наявні титули «Примирення» і «Посередництво». Щодо особливостей розгляду комерційних спорів у ст. 863 додатково обумовлюється обов'язок судді-доповідача встановлювати примирення сторін, у тому числі часткове [168, с. 304].

Уявляється, що активнішому використанню цивільним судом примирливих процедур, швидкому розгляду цивільних спорів сприятиме внесення змін до чинного законодавства України.

Незважаючи на явну позитивну спрямованість змін, внесених Законом України «Про судоустрій та статус суддів» відносно оптимізації

процесуальних термінів, необхідно відзначити, що поза увагою законодавця залишилося питання про відповідальність за порушення термінів розгляду справи. Йдеться не стільки про дисциплінарну відповідальність суддів, скільки про компенсацію сторонам у разі порушення термінів судового розгляду і термінів виконання судових актів.

Слід зазначити також, що в міжнародній практиці, наприклад, широкого поширення набув так званий «розумний термін», і у рамках використання такого інституту сторона зможе звернутися до голови суду, щоб той сам установив термін судового засідання або вжив інших заходів, спрямованих на прискорення судового розгляду. Розумний термін може не збігатися з нормативним терміном розгляду справ, а залежати від обставин конкретної справи. У цьому разі можливі ситуації, коли нормативний термін у справі порушений, але при подальшому розгляді визнаний судом розумним.

Аналіз проблем реалізації судового захисту охоронюваних законом інтересів суб'єктів цивільних правовідносин буде не повним, якщо не зупинитися на окремих положеннях Закону «Про судоустрій і статус суддів», які потребують подальшого розвитку, уточнення і доопрацювання.

Наприклад, до таких положень можна вважати належною норму, відповідно до якої питання про відведення судді вирішується в дорадчій кімнаті судом у тому складі, який розглядає справу. Така процедура, з одного боку, скорочує час розгляду справи, з іншого – збільшується ступінь суб'єктивізму в цьому питанні. Уявляється, що захисту інтересів сторін у даному разі сприятиме доповнення переліку ухвал суду, які можуть бути оскаржені окремо від рішення (ст. 106 ЦПК України) вказівкою на ухвалу про відведення судді (складу суду) [240, с. 110–111]. Наприклад, згідно з ЦПК Франції суддя самостійно розглядає питання про своє відведення. Але, як встановлено ст. 349, у разі, якщо суддя проти відведення заперечує або не

дає відповіді, клопотання про відведення негайно розглядає апеляційний суд.

Для захисту охоронюваних законом інтересів, не опосередкованих цивільними правами, можуть бути використані такі способи захисту цивільних прав, як визнання недійсним акту державного органу або органу місцевого самоврядування, відшкодування збитків, самозахист.

Під судовим захистом охоронюваних законом інтересів суб'єктів цивільних правовідносин запропоновано розуміти здійснювану відповідно до встановленої підвідомчості й підсудності діяльність судових органів, спрямовану на відновлення (визнання) порушених (оспорюваних) прав і законних інтересів суб'єктів цивільних відносин, а також на запобігання правопорушенням шляхом справедливого і своєчасного розгляду цієї категорії спорів.

Законодавство України надає суб'єктам цивільних відносин можливість захистити свої охоронювані законом інтереси за допомогою такого правового інструменту, як звернення в судові органи. Праву на судовий захист відповідає обов'язок держави створити ефективну й доступну систему правосуддя. Складність, різноманітність і численність спорів виправдовують необхідність спеціалізації судових органів, розмежування їхньої компетенції за родом справ і території з тією метою, щоб забезпечити кваліфіковане судочинство, найбільш доступне, зручне або найменш обтяжливе для осіб, що беруть участь у ньому. Необхідність правил, що визначають повноваження кожного органу правосуддя, не викликає сумнівів, і дотримання цих правил дійсно є гарантією повноцінного судового захисту.

15. На підставі розгляду правових норм, які регулюють судову компетенцію в зарубіжних країнах, зроблено висновок, що в більшості розвинених країн існують або спеціалізовані суди, що розглядають спори між особами цивільних правовідносин, або спеціальні правила щодо

розгляду таких спорів загальними судами. У разі відсутності спеціалізованого процесуального законодавства цивільні кодекси містять статті, присвячені особливостям розгляду цивільних спорів.

У зарубіжних країнах проблема звернення до судових засобів захисту, як і у вітчизняному праві, безпосередньо пов'язана з вирішенням питання про підсудність. Це питання вирішується як залежно від відповідних розпоряджень законодавства, так і виходячи з економічних, юридичних та інших інтересів сторін у досягненні оптимальних умов захисту охоронюваних законом інтересів у разі, якщо допускається вибір місця суду.

Проаналізовані проблеми, які мають місце в процесі розгляду спорів про захист охоронюваних законом інтересів суб'єктів цивільних правовідносин. На основі проведеного аналізу пропонується під модернізацією законодавства про судовий захист охоронюваних законом інтересів суб'єктів цивільних правовідносин розуміти сукупність заходів, спрямованих на підвищення ефективності норм права про судовий захист охоронюваних законом інтересів фізичних і юридичних осіб з урахуванням нових умов соціального, економічного та культурного розвитку держави. Метою модернізації законодавства про судовий захист охоронюваних законом інтересів суб'єктів цивільних відносин є підвищення ефективності матеріальних і процесуальних норм права в цій сфері. Для забезпечення ефективності норм права необхідний взаємозв'язок процесу правотворчості та правореалізації.

Отже, проведений аналіз проблем діючої системи захисту охоронюваних законом інтересів фізичних і юридичних осіб у цивільному процесі дає можливість запропонувати напрями для подальшої модернізації законодавства України.

Отже, у вказаному підрозділі зазначається, що захист суб'єктивних цивільних прав і охоронюваних законом інтересів здійснюється в

передбаченому законом порядку, тобто за допомогою застосування належної форми, засобів і способів захисту.

Юрисдикційна форма захисту охоронюваного законом інтересу полягає у здійсненні відповідних дій у межах визначеної законодавством компетенції судом, органом державної влади, органом влади Автономної Республіки Крим, органом місцевого самоврядування, а також нотаріусом. У межах юрисдикційної форми захисту виділяються загальний і спеціальний порядок захисту охоронюваного законом інтересу. За загальним правилом захист цивільних прав і охоронюваних законом інтересів здійснюється в судовому порядку. Так, у законодавстві деяких зарубіжних країн (зокрема, Португалії, Швейцарії) саме на судові органи покладено захист охоронюваних законом інтересів, оскільки при здійсненні правосуддя суди повинні захищати охоронювані законом права та інтереси осіб, не допускати порушення законності, усувати конфлікти між суспільними та приватними інтересами.

Спеціальним порядком захисту цивільних прав і охоронюваних законом інтересів вважається адміністративний порядок, який здійснюється шляхом звернення до вищого органу чи посадової особи лише у випадках, передбачених законом, і є нетиповим для цивільного права. Адміністративний порядок захисту може виражатися в оскарженні дій і актів державних органів у вищестоящий стосовно них орган виконавчої влади або ж у прийнятті державними органами, наділеними відповідними повноваженнями, рішень із використанням способів захисту цивільних прав, передбачених ст. 16 ЦК України, при дотриманні процедури, встановленої нормативно-правовими актами.

Проведений аналіз проблем чинної системи захисту охоронюваних законом інтересів фізичних і юридичних осіб у цивільному процесі дає можливість запропонувати напрями для подальшої модернізації законодавства України.

3.2. Неюрисдикційні форми захисту охоронюваного законом інтересу.

При неюрисдикційній формі захисту цивільних прав та охоронюваних законом інтересів здійснюється зацікавленими особами самостійно без звернення до уповноваженим на те органам. До таких заходів захисту можна віднести застосування оперативно-господарських санкцій (відмова контрагента від прийняття простроченої по порівняно з умовами договору продукції, одностороння зміна умов договору при порушення з боку контрагента тощо), дії особи в стані необхідної оборони, дії особи в стані крайньої необхідності та ін. Можливості неюрисдикційної форми захисту можна поділити на самозахист цивільних прав і застосування дозволених законом заходів оперативного впливу в односторонньому порядку. Застосування заходів оперативного впливу характерно для зобов'язальних відносин.

Особа, права або законні інтереси якого порушені, має право вибрати будь-який з способів захисту, але в деяких випадках конкретні способи захисту встановлюються законодавством. Вибір способу захисту багато в чому залежить від характеру порушення і наслідків такого порушення. Один із засобів захисту цивільних прав - цивільно відповідальність, зокрема, відповідальність за порушення зобов'язань, при якій застосовуються такі найбільш поширені способи захисту цивільних прав, як відшкодування збитків і відшкодування неустойки. Однак застосування відповідальності можливо при дотриманні вимог законодавства, в разі порушення яких особа втрачає право не тільки на можливість використання цивільно-правової відповідальності, але і на захист взагалі.

Неюрисдикційна форма захисту цивільних прав передбачає виключно діяльність самих зацікавлених осіб, без звернення в суд або інші органи. Найчастіше такі дії слідує з договірних зобов'язань і засновані на законодавстві і /або договорі. Так, порушення орендодавцем обов'язки з

виробництва капітального ремонту орендованого майна, дає орендарю право провести капітальний ремонт, передбачений договором або викликаний невідкладною необхідністю, і стягнути з орендодавця вартість ремонту чи зарахувати її в рахунок орендної плати.

Чинний ЦК України містить поняття «самозахист цивільних прав». Дана правова категорія вбирає в себе безліч інших понять, які вказують на вчинення дій щодо захисту цивільних прав. Саме ж поняття «самозахист» є новелою виключно сучасного цивільного права, але не громадянського права XIX століття, якому таке поняття як «самозахист» була добре відомо.

В юридичній літературі вказано, що тільки по виключенню, коли допомога з боку держави може з'явитися занадто пізно, допускається захист права самим його власником. Відповідно до цього говорять про самозахист ..., що стосується самозахисту, то вона може виразитися або у вигляді самооборони, тобто особисто відображення посягань на право, або у вигляді самоуправства, тобто особисто відновлення вже порушували права. Під самозахистом інтересів, що охороняються законом слід розуміти вчинення не заборонених законом дій особою, спрямованих на захист її прав і законних інтересів.

Також існує думка окремих вчених про те, що дії громадян і організацій із захисту цивільних прав і охоронюваних законом інтересів, що здійснюються ними самостійно об'єднані в поняття «самозахист цивільних прав» і розглядаються в якості одного із способів захисту цивільних прав. Але з даної їх кваліфікацією, погодитися неможливо, так як тут змішані близькі, але аж ніяк не збігаються поняття - спосіб і форма захисту цивільних прав.

Слід вважати, що самозахист цивільних прав за своєю юридичною природою є формою, а не способом захисту права; є тубінститутом цивільного права, має розглядатися як самостійне суб'єктивне цивільне право. Місце ж самозахисту в системі цивільно-правових засобів захисту представляється в

такий спосіб: заходи захисту включають в себе заходи самозахисту, так як всі її способи є способами захисту, але не всі є способами самозахисту. Заходи самозахисту складаються з організаційно-превентивних заходів захисту свого права і частини цивільно-правових санкцій, які в свою чергу включають в себе частину заходів відповідальності і частину санкцій, які не є заходами відповідальності.

Законодавство не містить достатньої кількості ознак самозахисту цивільних прав для виділення її в системі форм і способів захисту цивільних прав. У науковій літературі існує досить широкий плюралізм думок щодо місця самозахисту в системі форм і способів захисту цивільних прав.

Існує декілька підходів щодо визначення поняття «самозахист цивільних прав та охоронюваних законом інтересів». Відповідно до одного з них, самозахистом називають дії, спрямовані на захист від порушення своїх цивільних охоронюваних законом інтересів та прав лише в позадоговірних відносинах. Такої думки дотримується, наприклад, В. П. Грибанов [77, с. 25]. Із ним погоджується В. О. Рясенцев [74, с. 328]. Г. Стоякін вважає, що це дії, спрямовані на захист прав та інтересів тільки в договірних відносинах [261, с. 117]. Третій підхід є об'єднуючим. Відповідно до цього підходу, самозахистом є дії, спрямовані на захист порушеного цивільного права та інтересів як в позадоговірних, так і в договірних відносинах. Такої позиції дотримуються М. І. Брагінський та О. П. Сергєєв [74, с. 382].

Отже, думки вітчизняних вчених можна поділити на дві основні концепції.

Прихильники першої концепції розуміють самозахист цивільних прав виключно як дії фактичного (фізичного) характеру, де суб'єктом, як правило, є тільки фізичні особи. Ці дії спрямовані на попередження або припинення порушення права без звернення до уповноважених державних органів.

Згідно другої концепції самозахист цивільних прав розуміється як будь-які самостійні (тобто без звернення до державних органів) дії одностороннього характеру, здійснені особою (особами), чиї права були порушені (або є реальна або потенційна загроза порушення права), спрямовані на попередження, припинення або усунення наслідків порушення права, а також не пов'язані з порушенням законодавства або договору.

Відсутня єдність думок і в питанні про характер дій, які є способами самозахисту. Одні автори самозахистом вважають здійснення уповноваженою особою дозволених законом дій фактичного порядку, що спрямовані на захист її особистих чи майнових прав та інтересів. Згідно з іншою точкою зору, це не тільки фактичні дії правомочної особи із захисту права, а й будь-які інші не заборонені законом односторонні дії для забезпечення недоторканності права, тобто і дії юридичного характеру. Однак при такому визначенні самозахист підпадає під характеристику заходів оперативного впливу, які, на відміну від них, мають не фактичний, а юридичний характер.

До самозахисту, наприклад, належать фактичні дії власника чи іншого законного власника, спрямовані на охорону майна, а також аналогічні дії, вчинені у стані необхідної оборони або в умовах крайньої необхідності.

Враховуючи викладене, звернемо увагу на внутрішні суперечності формулювання самозахисту. По-перше, способи захисту мусять відповідати змісту порушеного права і не суперечити закону, тобто особа, чиє право та інтереси порушується і яка застосовує спосіб захисту та/чи відновлення порушеного права і інтересів, не передбачений законом, все одно вийде за межі закону. По-друге, на що варто звернути увагу: минулий час порушення і перспектива можливості його захисту після учинення правопорушення. З цією позицією можна не погодитись, бо при самозахисті момент порушення прав і інтересів та момент застосування способу самозахисту мають

збігатися в часі, інакше застосування самозахисту після припинення протиправних дій буде прирівнюватися до самосуду.

Увага до самозахисту охоронюваного законом інтересу підвищилася у зв'язку з тим, що однією з новел Конституції України [1] стала загальна норма щодо права на самостійний захист, відповідно до якої особа має право на захист своїх прав та законних інтересів будь-якими засобами, які не заборонені законом.

Отже, право особи на самозахист на рівні Основного Закону було визнано самостійною та рівноцінною можливістю правового захисту. Це конституційне положення знайшло відображення в ЦК України [258, с. 274], відповідно до чого захист цивільних прав здійснюється шляхом: визнання права; визнання правочину недійсним; припинення дії, що порушує право або створюють загрозу його порушення; відновлення становища, яке існувало до порушення; примусове виконання обов'язку в натурі; зміни правовідношення; припинення правовідношення; відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди; відшкодування моральної (немайнової шкоди); визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб; застосування інших способів, що встановлені законом або договором. Вперше на законодавчому рівні було закріплено право на самозахист як правова категорія, що й набуло широкого використання у літературі, рішеннях суду, нормативно-правових актах тощо.

У цивільному праві України висвітлюються характерні риси самозахисту, такі, як: «1) самозахист використовується, коли порушення права особи вже відбулося і продовжується, або в разі протидії посяганням на права й законні інтереси особи (необхідна оборона). Зазначене направлено на відновлення становища, яке існувало до порушення права. Даний спосіб захисту використовується у випадках порушення права, яке

може бути відновлено лише за допомогою усунення наслідків, викликаних діями, що призвели до порушення права. В разі протидії посяганню, передбачається припинення дій, що порушують право або створюють загрозу його порушення. Один з найпоширеніших способів захисту цивільних прав. До цього способу захисту вдаються в тих випадках, коли будь-якими діями порушено право або з достатньою впевненістю можна припускати, що право буде порушено; 2) обставини (місце і час) виключають можливість звернення особи за захистом до відповідних державних органів та установ, або особа, права якої були порушені, діючи у своїх законних інтересах за своєю волею, вибирає примусові заходи реагування на порушення права з метою захисту своїх законних інтересів; 3) самозахист використовується, самим потерпілим, тобто самою особою чиї права та законні інтереси було порушено, однак зазначене не виключає можливості взаємодопомоги та сприяння у здійсненні відповідного захисту законних інтересів від протиправних посягань з боку інших осіб; 4) самозахист не повинен виходити за межі дій, необхідних для поновлення порушених прав особи та її законних інтересів, та має бути співмірним порушенню, тобто поновлення своїх прав та законних інтересів повинно здійснюватися примусовим заходом, який завдасть шкоду правопорушнику що не перевищує завдану потерпілому шкоду» [250, с. 384].

Отже, самозахист охоронюваних законом інтересів можна вважати неюрисдикційною формою захисту бо допускається захист цивільних прав та законних інтересів діями самої особи, права та інтереси якої порушуються, якщо тільки такі дії не пов'язані з порушенням законодавства. Чи не є порушенням законодавства самозахист цивільних прав та законних інтересів, здійснений з заподіянням шкоди в стані крайньої необхідності або необхідної оборони, якщо дії захисту були співмірні з характером і небезпекою порушення і не вийшли за межі його попередження або припинення.

Згідно із ст. 36 КК України: «необхідна оборона – це дії, вчинені з метою захисту охоронюваних законом прав та інтересів особи, яка захищається, або іншої особи, а також суспільних інтересів та інтересів держави від суспільно небезпечного посягання шляхом заподіяння тому, хто посягає, шкоди, необхідної і достатньої в цій обстановці для негайного відвернення чи припинення посягання, якщо при цьому не було допущено перевищення меж необхідної оборони». Відповідно до ст. 1169 ЦК України: - «шкода, заподіяна при самозахисті своїх законних інтересів та прав у стані «необхідної оборони» без перевищення меж необхідної оборони, відшкодуванню не підлягає. Дії особи направлені на захист своїх прав та інтересів не визнаються протиправними, у разі якщо вони вчинені у стані «необхідної оборони»» [259, с. 576–577].

З точки зору захисту цивільних прав «необхідна оборона» становить собою один із засобів захисту прав особи, а також охоронюваних законом інтересів.

Ще одним способом самозахисту охоронюваних законом інтересів є дії особи в умовах «крайньої необхідності», тобто при загрозі набувачу прав або іншим особам, коли інші способи не можуть забезпечити усунення цієї загрози (ст. 1171 ЦК України) [259, с. 578]. Разом з тим, шкода завдана у стані «крайньої необхідності» відшкодовується.

На відміну від «необхідної оборони» «крайня необхідність» має в цивільному законодавстві цілу низку схожих з нею правових явищ. Наприклад, ст. 230 ЦК України передбачає «визнання недійсним правочин, вчинений внаслідок введення однією особою іншу особу в оману щодо обставин, які мають істотне значення», ст. 240 ЦК України допускає «передоручення однією особою іншій особі своїх зобов'язань, коли вона змушена до цього силою обставин» [259, с. 579].

За своїм характером правовідносини, що виникають у зв'язку із заподіянням шкоди у стані «крайньої необхідності», можуть бути двох

видів. В одних випадках, коли особа, що діє у стані «крайньої необхідності», заподіює шкоду, захищаючи свої власні права та інтереси, ми маємо справу лише з двома учасниками правовідносин: заподіювачем шкоди і потерпілим. Тут діє норма законодавства, яка зобов'язує заподіювача шкоди відшкодувати її. Однак, оскільки заподіяння шкоди у стані «крайньої необхідності» розглядається законом як дія правомірна, суд має право при визначенні розміру відшкодування шкоди врахувати майнове становище особи, яка заподіяла шкоду, і зменшити розмір відшкодування шкоди.

Говорячи про неюрисдикційні способи захисту охоронюваних законом інтересів, не можна забувати, що, надаючи численні й різноманітні засоби захисту охоронюваних законом інтересів цивільне законодавство, передбачає й певні межі захисту.

Враховуючи викладене вище, визначимо загальні критерії самозахисту охоронюваних законом інтересів, якими є такі:

а) заходи самозахисту не мають бути заборонені законом і суперечити моральним засадам суспільства;

б) заходи самозахисту мають відповідати змісту охоронюваного законом інтересу, який порушено або існує загроза порушення; характеру порушення; наслідкам порушення.

Отже, право фізичних або юридичних осіб на самозахист охоронюваних законом інтересів – це можливість зазначених осіб в разі порушення охоронюваних законом інтересів, виникнення реальної загрози зазначеного порушення, застосувати відповідну адекватну протидію незаборонену законом, яка не суперечить моральним засадам суспільства і спрямована на запобігання порушенню або його припинення.

Зважаючи на вищевикладене, можна дійти висновку, що неюрисдикційна форма захисту охоронюваних законом інтересів охоплює собою дії фізичних і юридичних осіб із захисту цивільних прав і

охоронюваних законом інтересів, які здійснюються ними самостійно, без звернення за допомогою до державних та інших компетентних органів.

Самозахист цивільних прав і охоронюваних законом інтересів з позицій теорії – це форма їх захисту, що допускається тоді, коли потерпілий має в своєму розпорядженні можливості правомірного впливу на порушника, не вдаючись до допомоги судових чи інших правоохоронних органів. В рамках цієї форми захисту власник порушеного або оспорюваного права може використовувати різні способи самозахисту охоронюваних законом інтересів, які повинні бути відповідні до порушення і не виходити за межі дій, необхідних для його припинення.

До дозволених заходів самозахисту охоронюваних законом інтересів відносяться, зокрема, дії особи в стані необхідної оборони і крайньої необхідності, застосування до порушника так званих оперативних санкцій.

Захист цивільних прав та охоронюваних законом інтересів забезпечується застосуванням передбачених законом способів захисту.

Однією з неюрисдикційних форм захисту охоронюваних законом інтересів фізичних осіб уповноваженою особою є самозахист охоронюваних законом інтересів осіб.

Отже, у вказаному підрозділі розглянуто такі неюрисдикційні форми захисту, як: 1) застосування дозволених законом заходів оперативного впливу в односторонньому порядку щодо порушника охоронюваного законом інтересу (наприклад, припинення, зміна правовідносин, переведення на попередню форму оплати); 2) самозахист охоронюваного законом інтересу.

Під самозахистом охоронюваного законом інтересу розуміється вчинення особою не заборонених законом дій фактичного порядку, спрямованих на захист її особистих або майнових прав і охоронюваних законом інтересів. До таких заходів захисту можна віднести застосування санкцій за порушення договірних зобов'язань (відмова контрагента від прийняття простроченої порівняно з умовами договору продукції, одностороння зміна умов договору

при порушенні з боку контрагента тощо), дії особи в стані необхідної оборони, дії особи в стані крайньої необхідності тощо.

Враховуючи вищезазначене, можна дійти висновку, що право учасників цивільних правовідносин на самозахист охоронюваних законом інтересів – це їх можливість у разі порушення цих інтересів або інтересу іншої особи, виникнення реальної загрози такого порушення застосувати доцільну та адекватну протидію, яка не заборонена законом і не суперечить моральним засадам суспільства та спрямована на попередження або припинення цього порушення чи ліквідацію його наслідків. Ця можливість є одним із елементів права на захист охоронюваних законом інтересів.

Визначаються загальні критерії правомірності самозахисту охоронюваних законом інтересів, якими є такі: а) заходи самозахисту не повинні бути заборонені законом і суперечити моральним засадам суспільства; б) заходи самозахисту мають відповідати змісту інтересу, який порушено, чи відносно якого існує реальна загроза порушення; характеру дій, якими він порушений, чи якими створена загроза порушення (бути необхідними та достатніми), наслідкам порушення, які наступили або могли реально наступити.

Зроблено висновок, що право учасників цивільних правовідносин на самозахист охоронюваних законом інтересів – це їх можливість у разі порушення цих інтересів або інтересу іншої особи, виникнення реальної загрози такого порушення застосувати доцільну та адекватну протидію, яка не заборонена законом і не суперечить моральним засадам суспільства та спрямована на попередження або припинення цього порушення чи ліквідацію його наслідків. Ця можливість є одним з елементів права на захист охоронюваних законом інтересів.

3.3. Способи захисту охоронюваного законом інтересу в цивільному праві України та деяких зарубіжних країнах

Під способами захисту цивільних прав розуміються закріплені законом матеріально-правові заходи примусового характеру, за допомогою яких проводиться відновлення (визнання) порушених (оспорюваних) прав і вплив на правопорушника (ч. 1 ст. 15 ЦК України).

Обґрунтування системи способів захисту необхідно для їх належного наукового і практичного використання. Багатогранність поняття «способи захисту» дозволяє виділити в якості підстав їх класифікації широкий спектр різних ознак. Критеріями класифікації можуть служити ті властивості способів, які надають найбільш помітний вплив на характер їх використання та правового застосування.

Однією з найбільш поширених є класифікація способів захисту за сферою їх застосування: на загальні (універсальні) і спеціальні.

Сутність загальних способів захисту полягає в їх універсальний характер. Як зазначається в науковій літературі, загальні способи застосовуються «для захисту, як правило, будь-якого порушеного права», «коли для цього містяться підстави в самому характері скоєного дії» без особливого, адресованого даним видом правовідносин, вказівки закону. Застосування загальних способів захисту може бути обмежено законом або іншим нормативним актом [47, с. 111].

Реалізація норм права щодо громадян України, інших фізичних осіб, а також юридичних осіб відбувається найчастіше при здійсненні їх учасниками правовідносин. У разі порушення прав та охоронюваних законом інтересів фізичних осіб та юридичних осіб, а у визначених законом випадках і при відсутності правопорушень необхідна правозастосовна діяльність уповноважених органів. При цьому застосовуються встановлені законодавством способи захисту права і охоронюваних законом інтересів по

відношенню до осіб, зобов'язаним у правовідносинах, а також владно підтверджуються права і їх охоронювані законом інтереси. Існують такі форми захисту: судова; цивільні; адміністративні.

Цивільний захист здійснюється громадськими організаціями або об'єднаннями громадян.

Адміністративна захист здійснюється в передбачених законом випадках адміністративними органами. Зокрема, захист або охорону цивільних прав та охоронюваних законом інтересів виконують нотаріальні органи при посвідченні правочинів, вчиненні виконавчих написів та інших дій, а також органи, що здійснюють реєстрацію нерухомого майна, президент України, органи державної влади, органи влади Автономної Республіки Крим, органи місцевого самоврядування, тощо. Засобом захисту цивільних прав в адміністративному порядку є скарга, що подається до відповідного органу.

Цивільна і адміністративна форми захисту ефективна в певній сфері і має свої переваги, а також деякі недоліки. Так, перевага адміністративної форми – швидкість захисту, а як недолік – непристосованість до вирішення складних суперечок і схильність відомчого впливу.

Перевагою цивільної форми є здатність оперативно, з урахуванням угоди сторін і при мінімальному сприянні державних органів надати захист приватноправовим інтересам. Основним недоліком її застосування в даний час є відсутність традиції її використання фізичними і юридичними особами для захисту своїх цивільних прав, за винятком захисту прав у сфері зовнішньої торгівлі, де така практика вкоренилася.

Загальновизнано, що найбільш досконалою формою захисту права є судовий захист. Засобом судового захисту виступає позов (звернена до суду та до відповідача). В окремих випадках засобом судового захисту виступає заява, чи скарга при зверненні до Конституційного Суду України.

Відповідно до ст. 16 ЦК України, передбачені наступні способи судового захисту: «1) визнання права; 2) визнання правочину недійсним; 3) припинення дії, яка порушує право; 4) відновлення становища, яке існувало до порушення; 5) примусове виконання обов'язку в натурі; 6) зміна правовідносин; 7) припинення правовідносин; 8) відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди; 9) відшкодування моральної (немайнової) шкоди; 10) визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб» [12].

Можливість мати і здійснювати цивільні права та нести цивільні обов'язки нерозривно пов'язана з наявністю способів захисту прав і охоронюваних законом інтересів та дієвою процедурою їх застосування.

У юридичній літературі існує безліч різних точок зору щодо визначення поняття способу захисту цивільних прав. Авторами піднімалися також питання співвідношення таких правових категорій як «спосіб захисту», «засіб захисту», «міра захисту», «міра відповідальності». Однак до теперішнього часу теоретики і практики до єдиної думки не дійшли і дані питання залишаються дискусійними.

Під способом захисту суб'єктивних цивільних прав і охоронюваних законом інтересів в різні періоди розвитку інституту захисту прав та законних інтересів авторами розумілися: 1) закріплені законом матеріально-правові заходи примусового характеру, за допомогою яких проводиться відновлення (визнання) порушених (оспорюваних) прав і вплив на порушника [250, с. 384]; 2) передбачені законодавством засоби, за допомогою яких можуть бути досягнуті припинення, запобігання, усунення порушень права, його відновлення і (або) компенсація втрат, викликаних порушенням права [35] та ін. Однак з даних визначень відразу вбачається змішання раніше зазначених нами правових категорій.

Законодавче закріплення поняття способу захисту охоронюваних законом інтересів дозволить уникнути плутанини в юридичній термінології, а також буде сприяти більш аргументованій реалізації суб'єктивного цивільного права на захист. При цьому слід звернути увагу на те, що І.В. Венедіктова у своєму дослідженні «Захист охоронюваних законом інтересів у цивільному праві» проводила комплексне дослідження щодо теоретичного визначення та розробки загальної концепції реалізації захисту охоронюваних законом інтересів. Своє дослідження вчена акцентувала увагу на вивченні функції інтересу як регулятора для визначення низки принципів реалізації охоронюваних законом інтересів за цивільним законодавством України. Дослідження також присвячено аналізу моделі механізму захисту охоронюваних законом інтересів. Не дивлячись на комплексність дослідження захисту охоронюваних законом інтересів І.В. Венедіктова розглядала окремі види захисту охоронюваних законом інтересів, зокрема «особливості захисту охоронюваних законом інтересів в абсолютних правовідносинах» (розділ 4) та «Особливості захисту охоронюваних законом інтересів у відносних (зобов'язальних) правовідносинах» (розділ 5). Дослідженню форм і способів захисту охоронюваних законом інтересів І.В. Венедіктова приділила увагу у підрозділі 3.3, однак визначення та законодавче закріплення поняття способу захисту охоронюваних законом інтересів не надавала. На відміну від І.В. Венедіктової, яка проводила комплексне дослідження саме захисту охоронюваного законом інтересу за цивільним законодавством України, у цьому дослідженні здійснюється комплексне дослідження охоронюваного законом інтересом як категорії цивільного права України та зарубіжних країн.

Для того, щоб визначити поняття способу захисту цивільних прав, необхідно в першу чергу визначитися з методологією дослідження, що проводиться, і в другу – позначити основні ознаки і специфічні риси, які притаманні способу захисту цивільних прав:

Що стосується методології, то за основу пропонується взяти визначення, дане в словнику, де спосіб визначається як дія або система дій, що застосовуються при виконанні якої-небудь роботи, при здійсненні чого-небудь [234]. Однак дане визначення слід розглядати з суто юридичної точки зору через призму специфічних рис, властивих способу захисту цивільних прав. На нашу думку, більш правильно загальна особливість способу захисту охоронюваних законом інтересів при реалізації цивільного права на судовий захист відзначена Д. М. Чечот, яким вказується, що: «Способи захисту визначають характер, напрямок і зміст дій суду по здійсненню захисту права або охоронюваного законом інтересу» [74, с. 117–118].

Відмінні риси способу захисту охоронюваного законом інтересу зводяться до наступних.

По-перше, спосіб є там, де є мета. Так метою застосування того чи іншого способу є захист цивільних прав та охоронюваних законом інтересів. При цьому захист цивільних прав може мати: 1) припинення, запобігання порушень права; 2) усунення порушень права; 3) відновлення (визнання) порушених (оспорюваних) прав; 4) компенсацію втрат, викликаних порушенням права та ін.

По-друге, вибір способу захисту охоронюваних законом інтересів здійснюється безпосередньо самою зацікавленою особою. У випадках прямо передбачених законодавством право на захист прав і охоронюваних законом інтересів може бути реалізовано однією особою на користь іншої. Відсутність правових норм, що закріплюють конкретний спосіб захисту охоронюваних законом інтересів, або наявність можливості застосувати різні способи означає, що вибір залишений на розсуд сторін або зацікавленої особи. При цьому можливе поєднання (одночасне використання) декількох способів захисту.

По-третє, вибір способу захисту порушеного права не повинен обмежуватися переліком, запропонованим законодавцем. Цілком припустимо, що спосіб захисту охоронюваних законом інтересів може бути обраний за угодою сторін, або зацікавленою особою самостійно, керуючись принципом - «дозволено все, що не заборонено».

По-четверте, вибір конкретного способу захисту охоронюваного законом інтересу повинен визначатися специфікою охоронюваного законом інтересу і характером порушення. Зокрема, на наш погляд, для конкретної форми захисту охоронюваних законом інтересів притаманні тільки їй характерні способи захисту.

Проблематикою вибору ефективного способу захисту цивільних прав та охоронюваних законом інтересів розглядали багато вчених. Існують різноманітні випадки виникнення потреби в захисті охоронюваних законом інтересів. Прикладом такої потреби І. В. Венедиктова називає ст. 726 ЦК України [54, с. 102]. Відповідно до цієї статті «дарувальник має право вимагати розірвання договору і повернення дарунка в разі порушення обдаровуваним обов'язку на користь третьої особи». Зазначені положення є прикладом захисту охоронюваного законом інтересу не лише сторін договору, а й третіх осіб.

Вчені-цивілісти Республіки Білорусь поділяють способи захисту на припиняючі, відновлювальні, компенсаційні та забезпечувальні. Підставою для виділення групи запобіжних заходів є, на думку вченого, єдиний прийом, яким визначено їхні загальний зміст, - позбавлення дії сили юридичного факту. Група забезпечувальних заходів будується за єдиною моделлю — як додаткова гарантія здійснення своїх прав уповноваженою особою. Характеристика компенсаційних заходів при цьому супроводжується застереженням про їх відносну самостійність, і подальший їх аналіз проводиться спільно з відновними заходами. Однак такий підхід має недоліки. Компенсаційний спосіб захисту виділяється в окрему групу і

одночасно визнається несаможітнім, що викликає утруднення при виборі способу захисту. Крім того, поза межами класифікації залишаються такі способи захисту, як визнання права, заборона діяльності, що містить загрозу заподіяння шкоди в майбутньому, і тощо.

Вчені-цивілісти Російської Федерації пропонують розділити всі способи захисту на дві групи. Перша група - це способи захисту універсального характеру (визнання права; відновлення становища, яке існувало до порушення права; припинення дій, що порушують право або загрозу його порушення; самозахист). До другої групи вона відносить способи захисту, що впливають з однорідних правовідносин (визнання угоди недійсною, присудження до виконання обов'язку в натурі).

Найбільш повне обґрунтування і аналіз даної диференціації представлені в роботах українського вченого А. П. Вершиніна [51, с. 37-38]. Він розмежовує способи захисту на матеріально-правові та юрисдикційні (процесуальні). Зазначена класифікація заснована на сформульованому автором принциповому виведення про те, що незважаючи на перерахування способів захисту цивільних прав у Цивільному кодексі України, природа деяких з них є не матеріально-правовий, а процесуальної. Ми бачимо, що в даному випадку класифікаційною критерієм виступає правова природа (сутність) того чи іншого способу захисту.

Під матеріально-правовими способами захисту А.П. Вершинін розуміє дії суб'єктів матеріально-правових відносин, спрямовані на захист порушених прав [51, с. 13-18]. Основним класифікаційною ознакою даних способів захисту є те, що вони здійснюються самостійно суб'єктами матеріально-правових відносин, без звернення в юрисдикційний орган [51, с. 16]. До таких дій відносяться відшкодування збитків, відновлення становища, яке існувало до порушення права, скасування органом державного управління свого акту, розірвання договору сторонами, сплата неустойки і ряд інших способів захисту. Процесуальні способи є діями

юрисдикційних органів, спрямованими на захист порушених чи оскаржених цивільних прав. До них А. П. Вершинін відносить визнання права, визнання недійсною угоди або акту державного органу, присудження до виконання обов'язку в натурі.

Необхідно відзначити виявлені А. П. Вершиніним взаємозв'язку і відмінності в характері і формах застосування окремих способів захисту. Разом з тим запропонована ним концепція існування матеріально-правових і процесуально-правових способів захисту в останні роки викликає безліч суперечок в праві. Справедливо доводиться існування двох взаємопов'язаних інститутів захисту: захисту в матеріальному сенсі і захисту в процесуальному сенсі, а також необхідність їх чіткого розмежування. Незважаючи на тісний взаємозв'язок і загальну кінцеву мету, два відповідних права не об'єднуються в єдине ціле. Форма реалізації не визначає галузеву приналежність заходи захисту, не підмінює її зміст.

Всі способи захисту, згідно з критерієм класифікації «форма реалізації способу захисту», можна розділити на три групи:

- 1) неюрисдикційний або способи самозахисту (способи, реалізація яких може здійснюватися самим уповноваженою суб'єктом без звернення до відповідних юрисдикційних органів);
- 2) змішані (способи, реалізація яких може бути здійснена як за допомогою юрисдикційних органів, так і самим уповноваженою суб'єктом);
- 3) юрисдикційні (способи, реалізація яких може бути здійснена тільки юрисдикційними органами).

Російський вчений-цивіліст А. А. Павлов вважає, що система способів захисту цивільних прав являє собою об'єднану спільною метою і внутрішньо скоординовану виконуваними функціями структурну сукупність окремих взаємопов'язаних елементів – засобів захисту. Він вважає, що при розподілі способів захисту за таким основи, як їх цільова спрямованість, необхідно виходити з аналізу самого поняття захисту суб'єктивного права.

Захист цивільних прав можна визначити як сукупність заходів, спрямованих на усунення перешкод на шляху здійснення суб'єктами своїх прав і припинення правопорушення, відновлення становища, яке існувало до правопорушення.

Необхідність в захисті виникає при наявності певної «напруженості в здійсненні суб'єктивного права». А. А. Павлов зводить подібні випадки «напруженості» до трьох різновидів: 1) суб'єктивне право порушено, і потрібно його відновлення; 2) право порушується (не може бути здійснено), і необхідно припинення даного порушення (усунення перешкод в здійсненні права); 3) суб'єктивне право знаходиться під загрозою порушення, що носить реальний характер. Відповідно можна сконструювати конкретні цілі по можливості їх реалізації при застосуванні того чи іншого способу захисту: або відновлення, або припинення, або попередження [179, с. 39]. Виходячи з цього, всі способи захисту за цільовою спрямованістю можуть бути диференційовані на відновлювальні, присічні та превентивні.

Кожен із зазначених вище способів захисту може застосовуватися окремо або в сукупності з іншими способами при судовому захисті охоронюваних законом інтересів. Вибір способу захисту охоронюваного законом інтересу належить виключно позивачу. Перелік способів захисту цивільних не є вичерпним. Допускається можливість використовувати і інші, крім названих вище.

Особливості захисту охоронюваних законом інтересів надають безпосередній вплив на конструкції охоронних відносин, у зв'язку з чим практично в кожному інституті цивільного права передбачені спеціальні норми про захист відповідних прав та інтересів. Безумовно, охоронювані законом інтереси охороняються і загальними способами захисту цивільних прав, але сенс виділення спеціальних заходів обумовлений рядом особливостей, що характеризують і відрізняють охоронювані законом інтереси від масиву цивільних прав [41, с. 261].

Зазначене тлумачення підстав та способів захисту цивільних прав призводить до ототожнення цивільних прав та охоронюваних законом інтересів, при цьому між категоріями «право» та «інтерес» існують певні відмінності.

Визнання охоронюваного законом інтересу об'єктом цивільно-правового захисту вимагає визначення стану, при якому охоронювані законом інтереси фізичних і юридичних осіб належно не реалізуються. Деякі вчені за аналогією з цивільними правами використовують терміни «порушення», «оспорювання» та «невизнання» [174, с. 181].

Обсяг відмінностей між правом та охоронюваним законом інтересом залежить від обраного підходу до розгляду охоронюваних законом інтересів. У широкому сенсі охоронювані законом інтереси відображені в нормах об'єктивного права та формально визначені у суб'єктивному праві, у вузькому – це можливість, що не віднайшла свого опосередкування в суб'єктивному праві, однак користуються законним захистом [58, с. 208; 231, с. 498].

При іншому підході, суб'єктивні права та охоронювані законом інтереси перебувають у взаємозв'язку, вираження якого, на думку В. К. Попова [185, с. 87] «полягає у визнанні суб'єктивних прав формою, а охоронюваних законом інтересів – змістом». Разом з тим, Р. Є. Гукасян виказує свою позицію щодо використання терміну «захист охоронюваних законом інтересів» у випадках захисту суб'єктивних прав [81, с. 41], так-як передумовою виникнення суб'єктивного права є певний інтерес, який визначає подальший його розвиток.

Слід погодитись з І. В. Венедиктовою, яка визначає «охоронюваний законом інтерес передумовою виникнення права і мети його реалізації» [58, с. 215]. Така позиція вченої відображає специфіку впливу охоронюваного законом інтересу на формування і розвиток суб'єктивного права, так як охоронюваний законом інтерес є рушійною силою настання юридичних

фактів у фізичних і юридичних осіб, з метою розвитку цивільних відносин [57, с. 102].

Визнання права дозволяє усунути правову невизначеність в інтересах особи, яка має суб'єктивне право, але яке не визнається, ставиться під сумнів або взагалі ніяк не враховується. Визнання права відноситься до таких, що найбільш використовуються способів захисту. У більшості випадків вимога про визнання права є необхідною передумовою застосування інших передбачених ЦК України способів захисту.

Наступний спосіб захисту, такий як відновлення становища, яке існувало до порушення права, використовується у випадках порушення права, яке може бути відновлено лише за допомогою усунення наслідків, викликаних діями, що призвели до порушення права. Найбільш типовим прикладом є вимога про повернення власнику майна з чужого незаконного володіння (ст. 387 ЦК України).

Разом з тим, особа в разі відновлення свого права у зв'язку із знищенням належної йому речі, може звернутись із відповідним позовом. У випадку задоволення цього позову, не відбувається відновлення права власності через знищення речі, що є підставою для припинення такого права (п. 4 ч. 1 ст. 346 ЦК України), а отже, відповідно, у особи виникає інтерес у відновленні становища, що існувало до порушення. Певною мірою відрізняється думка А. Л. Ткачука, який вважає, що у разі припинення права власності на речі у зв'язку з їх знищенням закон надає захист права, якого вже немає, тобто створює можливості для захисту охоронюваного законом інтересу, який залишається в особі, яка мала це право [229, с. 119]. Слід погодитися з А. В. Кострубою, який визнав, що «правоприпиняючі юридичні факти (знищення речі) не можуть припиняти існування охоронюваного законом інтересу» [125, с. 127].

Отже, на думку окремих вчених, порушення права є підставою для захисту охоронюваного законом інтересу, так-як право перестає існувати, а

отже не захищене. До такої позиції приєднується Л. О. Чеговадзе, яка визнає, що захист припиненого права не може бути здійснений. Також на її думку: - «неможливість відновлення пошкоджених чи знищених речей спричиняє неможливість відновлення цивільного права, об'єктом якого раніше виступали втрачені речі, а отже відбувається поновлення майнового становища особи і захист її інтересів» [263, с. 166]. Погоджуємося з вченою частково, так-як не лише у відновленні порушеного права може виявлятися його захист. У разі односторонньої відмови від договору відбувається припинення правовідносин, які визнаються універсальним способом захисту охоронюваних законом інтересів [37, с. 151].

Одним з найпоширеніших способів захисту цивільних прав є припинення дій, що порушують право або створюють загрозу його порушення, до якого вдаються в тих випадках, коли будь-якими діями порушено право або з достатньою впевненістю можна припускати, що право буде порушено (п.п. 6, 7 ч. 2 ст. 16 ЦК України). Так, стосовно відносин будівельного підряду при виявленні неякісно виконаних робіт замовник у разі потреби має право призупинити виконання робіт підрядником.

Визнання заперечного правочину недійсним і застосування наслідків його недійсності, встановлення факту нікчемності угоди і застосування наслідків його недійсності. Усуває наслідки порушення прав. Застосування ж наслідків недійсності правочину будується на правилах, що містяться у ст.ст. 216, 217, 998, 1057¹ ЦК України.

Визнання недійсним акту державного органу або органу місцевого управління та самоврядування. Цивільні права можуть бути порушені дією ненормативного акту державного органу або органу місцевого управління та самоврядування, так само як і в результаті дії акту законодавства, яке не відповідає іншому законодавчому акту. У таких випадках за захистом порушеного права громадяни і юридичні особи звертаються до суду.

Наступним способом захисту є присудження до виконання обов'язку в натурі. Мається на увазі реальне виконання, тобто виконання того, що передбачалося виконати спочатку, але не було виконано. При цьому презюмується збереження інтересу до виконання обов'язку в натурі. Наприклад, за договором поставки (ст. 712 ЦК України) постачальник, який допустив недоставку товарів у окремому періоді поставки, зобов'язаний заповнити недоставлену кількість товарів у наступному періоді у межах терміну дії договору поставки, якщо інше не передбачено договором.

Самозахист права, вважається неюрисдикційною формою захисту бо допускає захист цивільних прав діями самої особи, права якої порушуються, якщо тільки ці дії не пов'язані з порушенням законодавства. Не є порушенням законодавства самозахист цивільних прав, здійснений з заподіянням шкоди в стані крайньої необхідності або необхідної оборони, якщо дії захисту були сумірні з характером і небезпекою порушення і не вийшли за межі його попередження або припинення.

Наступним способом захисту є відшкодування збитків. Поряд зі стягненням неустойки є найбільш поширеним способом захисту цивільних прав. Поняття збитків розкривається в п. 1 ч. 2 ст. 22 ЦК України відповідно до чого під збитками розуміються витрати, які особа, чиє право порушене, зробила або зробить для відновлення порушеного права, втрати або пошкодження майна, а також неодержані доходи, які ця особа одержала б при звичайних умовах цивільних відносин, якби його право не було порушене. При цьому презюмується право на повне відшкодування завданих особі збитків, якщо тільки законодавством або відповідним законодавством договором не передбачено інше [136, с. 67].

Стягнення неустойки здійснюється у випадках, встановлених законодавством або договором. Неустойкою (штрафом, пенею) визнається визначена законодавством або договором грошова сума, яку боржник зобов'язаний сплатити кредитору, якщо інше не передбачено законодавчими

актами, у випадку невиконання чи неналежного виконання зобов'язання, зокрема в разі прострочення виконання (ст. 549 ЦК України).

Компенсація моральної шкоди. Передбачає виплату грошової компенсації. Має обмежену стосовно суб'єктам громадянського права сферу дії, оскільки подібні грошові компенсації можуть бути виплачені лише фізичним, але не юридичним особам. Проявляється в фізичних чи моральних стражданнях моральну шкоду наноситься виключно громадянам, здатним відчувати такі страждання. Здійснювані дії порушують особисті немайнові права громадянина або зазіхають на інші нематеріальні блага. Громадянин має право вимагати від порушника грошову компенсацію моральної шкоди і в інших випадках, передбачених законодавством.

Застосування вказаного способу захисту обмежується двома основними обставинами: по-перше, вимоги щодо компенсації моральної шкоди можуть бути заявлені тільки конкретними фізичними особами; по-друге, порушені права мають носити особистий немайновий характер.

Припинення або зміна правовідносин. Вказаний спосіб захисту цивільних прав часто реалізується за допомогою вибору будь-якої дії серед інших можливих дій

Незастосування судом актів державного органу або органу місцевого самоврядування, який суперечить законодавству. Саме по собі попереджає можливість порушення цивільних прав і лише з подібним застереженням може сприйматися як спосіб захисту цивільних прав.

Один з вчених, Ю. В. Белоусов пов'язує порушення цивільних прав з позбавленням їх носіїв можливості реалізувати свої права повністю або частково, внаслідок протиправного впливу з боку правопорушника [258, с. 15]. Інша вчена, О. Є. Богданова вважає, що «порушення слід вважати однією з форм непередбачуваних законом або договором несприятливих впливів на суб'єктивне право або охоронюваний законом інтерес, що виражається у втраті фізичною або юридичною особою можливості

здійснювати свої права і охоронювані законом інтереси в наслідок як протиправної, так і правомірної поведінки» [45, с. 88].

Охоронюваний законом інтерес, на відміну від суб'єктивного права, не включає певних правомочностей, у зв'язку з чим внаслідок поведінки порушника охоронюваний законом інтерес не може зазнати зменшення або втрати. Інтерес є внутрішньою ознакою суб'єкта, який змінюється з часом залежно від обставин [58, с. 264].

Невизнання та оспорування цивільного права, на відміну від його порушення, не передбачає позбавлення потерпілої особи певних можливостей [82, с. 66], оскільки всі підстави для захисту мають існувати окремо і самостійно створювати підґрунтя для правового захисту прав і охоронюваних законом інтересів [258, с. 15].

У зв'язку із закріпленням положення про те, що Конституція має найвищу юридичну силу, а її норми є нормами прямої дії, суди зобов'язані при розгляді справ керуватись нормами Конституції. З урахуванням положення про те, що правосуддя в Україні здійснюється виключно судами (ст. 124 Конституції України), судам підвідомчі всі спори про захист прав, свобод і охоронюваних законом інтересів громадян. Суд не має права відмовляти особі у прийнятті позовної заяви чи скарги лише на тій підставі, що її вимоги можуть бути розглянуті в передбаченому законом досудовому порядку (п. 8 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя»).

У міжнародних документах під терміном «права людини» варто розуміти права особистості. Правова держава означає не просто формальну законність, але і справедливість, засновану на визнанні й повному прийнятті вищої цінності людської особистості. Саме захисту прав особистості присвячена і ст. 7 Декларації: «Усі люди рівні перед законом і мають право без усякого розрізнення на рівний захист законом. Усі люди мають право на

захист від будь-якої дискримінації і від будь-якого підбурювання до такої дискримінації» [32, с. 12].

Право на захист можливо розглядати з позиції матеріального та процесуального права, однак уявляється, що правильною є точка зору, яка синтезує ці два підходи й означає, що можливості матеріально-правового характеру, які надаються уповноваженій особі, можуть бути реалізовані шляхом їх здійснення у встановленому законом процесуальному порядку. В. Ф. Яковлев, даючи характеристику методу цивільно-правового регулювання, відмічав його вплив на формування цивільно-процесуального методу регулювання та його змістовні характеристики [276, с. 151]. М. К. Юков виділяв генетичні функціональні зв'язки між цивільним і цивільним процесуальним правом [275, с. 66].

В деяких зарубіжних країнах гарантією забезпечення інтересів суб'єктів цивільних правовідносин можуть виступати не лише результати діяльності державних та суспільних органів, але й визначений законом порядок такої діяльності. При цьому межа між приватним та публічним правом може бути чітко не виражена. Так, наприклад, виокремлення у Конституції Румунії такої категорії, як «особистий інтерес» зобов'язує владу у відповідності до своєї компетенції забезпечувати громадян правильною інформацією про публічні справи та проблеми, що представляють такий інтерес.

Способи самозахисту можуть обиратися самою особою чи встановлюватися договором або актами цивільного законодавства.

На думку Г. П. Тимченка, форми захисту – це за певних умов інструмент реалізації права на захист. При цьому в тих або інших формах захисту розглядаються юридичні справи, що, у свою чергу, припускає певну процедуру (порядок) реалізації зацікавленими особами права на захист і юрисдикційних повноважень органів юрисдикції [226, с. 52]. Питання форм захисту цивільних прав пов'язане з розумінням співвідношення

матеріального та процесуального права, а також із розмежуванням специфічних категорій цивільно-процесуального та цивільного права. Галузі матеріального права безпосередньо регулюють суспільні відносини, встановлюють і охороняють правопорядок, права й обов'язки учасників суспільного життя. Галузі процесуального права встановлюють процесуальну форму судового захисту врегульованих матеріальним правом суспільних відносин [261, с. 159]. Н. А. Чечина вбачає взаємозалежність процесуального та матеріального права в тому, що процесуальне право є засобом реалізації норм матеріального права в певних конфліктних ситуаціях [265, с. 73]. На тісний зв'язок матеріального та процесуального права вказують також М. М. Ясинка та інші автори [223, с. 271–272].

Г. П. Тимченко зазначає, що було б спрощенням подавати залежність і похідний характер процесуальних галузей тільки в плані причин їх появи і функціонального призначення, обмежуючись вказівкою на те, що ці галузі виникають і існують лише остільки, оскільки є відповідні галузі матеріального права, без яких вони стали б безпредметними. Зв'язок матеріальних і процесуальних галузей значно глибше. Процесуальне право має забезпечити здійснення будь-якого суб'єктивного права або інтересу, що охороняється законом, впливаючи з цих галузей матеріального права, будь-яких суб'єктів цих галузей. Стосовно цивільного процесуального права це означає, що воно мусить забезпечити захист будь-якого суб'єктивного права або інтересу, що охороняється цивільним законодавством.

Суб'єкти цивільного права мають дістати можливість брати участь у цивільному процесі, щоб захистити свої права та інтереси, і вони мусять бути наділені комплексом прав, які давали б можливість здійснити такий захист. Звідси ті риси процесуального права, які найбільш гарантують установлення прав і обов'язків сторін, охорону прав зацікавлених осіб, у максимальному ступені пристосовані для забезпечення правового примушення і тому виражаються у складній процедурі, детальній і

ретельній регламентації здійснення юридичних дій. Процесуальне право закріплює, з одного боку, повноваження судових органів з розгляду юридичних справ, а з іншого – право зацікавлених осіб на захист своїх прав і інтересів.

Таким чином, цивільне процесуальне право в механізмі правового регулювання, сприяючи здійсненню матеріального права, мусить містити в собі систему гарантій захисту прав і інтересів суб'єктів матеріального права, що охороняються законом. А для цього потрібно, щоб процесуальне право враховувало властивості цих матеріальних прав, їхній характер і природу. При цьому вплив матеріально-правової природи прав на формування окремих специфічних особливостей судової процедури виявляється по-різному. Іноді цей вплив виявляється сильніше і викликає необхідність формування окремих видів судочинства [226, с. 58–59].

Саме суд покликаний забезпечити захист соціально-економічних, політичних, особистих прав і свобод громадян.

Судова форма захисту посідає пріоритетне місце серед форм захисту, існує постійно і носить універсальний характер [208, с. 90]. Саме суд є тим органом, який гарантує особі дотримання та відновлення її прав у разі їх порушення, невизнання чи оспорювання. Судовий контроль і судовий нагляд є юридичними гарантіями забезпечення прав і законних інтересів громадян.

Фінальним актом і результатом судової діяльності вирішення цивільного спору є рішення суду, яким вирішується спір по суті, захищаються цивільні права та інтереси осіб, які звернулися до судових інстанцій за захистом. Рішення суду є тим кінцевим актом правосуддя, на який спрямована діяльність суду і осіб, що беруть участь у розгляді справи [222, с. 307].

Судове рішення завершує провадження по справі в суді першої інстанції. Завершуючи провадження в суді першої інстанції, судове рішення

припиняє також і правовідносини суду з третіми особами, прокурором, іншими учасниками цивільного процесу.

Право на захист для кожної особи, яка його потребує, забезпечується державою, її компетентними судовими, адміністративними або законодавчими органами. Тому судова діяльність має бути спрямована на захист цих прав і свобод від будь-яких посягань шляхом забезпечення своєчасного та якісного розгляду конкретних справ [191, с. 49].

Сутність правосуддя в цивільних справах полягає в застосуванні судом у порядку і формах, установлених цивільним процесуальним правом, норм цивільного, сімейного, трудового та інших галузей матеріального права з метою вирішення правових спорів чи встановлення обставин, що мають юридичне значення [132, с. 32].

Сучасні погляди на судові рішення синтезують у собі різні теорії та погляди, що раніше висловлювались у літературі. І. В. Андронов вважає, що рішення суду в цивільному процесі становить собою одночасно й акт підтвердження наявності чи відсутності між сторонами спору певних правовідносин, і наказ суду діяти відповідно до встановлених судом прав та обов'язків, і акт застосування норм права, і процесуальний документ встановленої форми, і юридичний факт, який породжує, змінює чи припиняє правовідносини. Всі ці аспекти рішення суду органічно поєднані між собою і взаємообумовлені. Таким чином, можна дійти висновку, що сутність рішення суду становить собою сукупність властивостей і проявів, а всі вони доповнюють один одного та разом відбивають сутність цього багатогранного акту правосуддя [33, с. 12–13].

Судовий процес, судочинство необхідно розглядати як форму існування закону, тобто форму здійснення і застосування матеріального права, форму реалізації вимог норм матеріального права, чи, інакше кажучи, форму реалізації матеріальних правовідносин [188, с. 306].

Особа, права або законні інтереси якої порушені, має право вибрати будь-який із способів захисту, але в деяких випадках конкретні способи захисту встановлюються законодавством. Вибір способу захисту багато в чому залежить від характеру порушення і наслідків такого порушення.

Проведене дослідження дозволяє зробити висновки, що захист охоронюваних законом інтересів встановлене законодавством право зацікавленої особи отримати відповідний захист порушених інтересів та прав шляхом застосування дозволених законом заходів охоронного характеру з метою відновлення порушеного або оспорюваного права та охоронюваних законом інтересів. Законодавство передбачає правові засоби і встановлює механізм захисту охоронюваних законом інтересів за аналогією захисту суб'єктивних цивільних прав від їх порушення. Виділяють дві основні форми захисту цивільних прав: юрисдикційну і неюрисдикційну.

До юрисдикційної форми захисту відносяться ті способи захисту, за яких їх реалізація можлива при зверненні в установленому порядку до уповноважених органів: суду, вищої інстанції тощо. Найбільш поширеним порядком захисту цивільних прав у рамках юрисдикційної форми є захист в судовому порядку.

При неюрисдикційній формі захист цивільних прав та охоронюваних законом інтересів здійснюється зацікавленими особами самостійно без звернення до уповноважених на те органів.

У зарубіжних країнах проблема звернення до судових засобів захисту, як і у вітчизняному праві, безпосередньо пов'язана з рішенням питання про підсудність. Дане питання вирішується як залежно від відповідних розпоряджень законодавства, так і виходячи з економічних, юридичних та інших інтересів сторін у досягненні оптимальних умов захисту у випадку, якщо допускається вибір місця суду.

На підставі викладеного можна дати наступне визначення: спосіб захисту охоронюваного законом інтересу являє собою сукупність дій, які не

суперечать законодавству, що здійснюються за ініціативою зацікавленої особи або іншою особою в його законних інтересах з метою припинення, запобігання, усунення порушень права зацікавленої особи, відновлення (визнання) порушених (оспорюваних) прав, компенсації втрат, викликаних порушенням права.

Отже, у вказаному підрозділі проаналізовано сучасні підходи до визначення способів захисту охоронюваного законом інтересу.

Загальні положення цивільного законодавства відсилають до трьох основних підстав захисту цивільних прав: порушення, невизнання та оспорювання (ч. 1 ст. 15 ЦК України). У ч. 2 ст. 15 ЦК України, коли йдеться про захист охоронюваного законом інтересу, законодавець не виокремлює аналогічних підстав для його захисту, а лише висуває вимогу, щоб цей інтерес не суперечив загальним засадам цивільного законодавства. Таке визначення конструкції інтересу створює можливість універсального її застосування щодо різних сфер цивільних відносин. Абстрактний характер інтересу зумовлює потребу у визначенні меж захисту охоронюваних законом інтересів, у тому числі у виокремленні підстав для такого захисту.

Можливість мати і здійснювати цивільні права і нести цивільні обов'язки нерозривно пов'язана з наявністю способів захисту цих прав та інтересів і дієвою процедурою їх застосування.

Способи захисту охоронюваного законом інтересу можна визначити як сукупність дій, що не суперечать чинному законодавству України і здійснюються за ініціативою зацікавленої сторони або іншої особи в їх законних інтересах з метою припинення, запобігання, усунення порушень права зацікавленої особи, відновлення (визнання) порушених (оспорюваних) прав та охоронюваних законом інтересів, а також компенсації шкоди, що викликана порушенням права та охоронюваного законом інтересу.

Характерними рисами способів захисту охоронюваного законом інтересу є: 1) метою їх застосування є захист цивільних прав та охоронюваного

законом інтересу; 2) вибір способу захисту охоронюваних законом інтересів здійснюється безпосередньо самою зацікавленою особою; 3) вибір способу захисту порушеного права та охоронюваного законом інтересу не повинен обмежуватися переліком, визначеним законодавством; 4) вибір конкретного способу захисту охоронюваного законом інтересу повинен визначатися специфікою інтересу, що захищається, та характером порушення.

Потрібно звернути увагу на те, що: 1) в ЦК України зазначено, що суд може захистити цивільне право або охоронюваний законом інтерес іншим способом, ніж той, який встановлений договором або законом, тобто перелік зазначених засобів не є вичерпним; 2) всі способи, перелічені в ст. 16 ЦК України, є способами захисту суб'єктивних цивільних прав та охоронюваних законом інтересів, але деякі з них пов'язані з цивільно-правовою відповідальністю, а інші – не пов'язані з нею.

У деяких зарубіжних країнах гарантією забезпечення інтересів суб'єктів цивільних правовідносин можуть виступати не лише результати діяльності державних та суспільних органів, але й визначений законом порядок такої діяльності. При цьому межа між приватним та публічним правом може бути чітко не виражена. Так, наприклад, виокремлення у Конституції Румунії такої категорії, як «особистий інтерес» зобов'язує владу відповідно до своєї компетенції забезпечувати громадян правильною інформацією про публічні справи та проблеми, що представляють такий інтерес.

Захист суб'єктивних цивільних прав, свобод та інтересів, що охороняються законом, здійснюється в передбаченому законом порядку, тобто за допомогою застосування належної форми, засобів і способів захисту. Під формою захисту розуміється комплекс внутрішньо узгоджених організаційних заходів щодо захисту суб'єктивних прав і інтересів, які охороняються законом.

В рамках неюрисдикційної форми захисту, особа, право якої порушене чи оспорюється, також може використати різноманітні способи самозахисту, якщо

вони відповідають змісту права, що порушене, характеру дій, якими воно порушене, а також наслідкам, що спричинені цим порушенням.

У зарубіжних країнах проблема звернення до судових засобів захисту, як і у вітчизняному праві, безпосередньо пов'язана з рішенням питання про підсудність. Дане питання вирішується як залежно від відповідних розпоряджень законодавства, так і виходячи з економічних, юридичних та інших інтересів сторін у досягненні оптимальних умов захисту у випадку, якщо допускається вибір місця суду.

ВИСНОВКИ

У **Висновках** викладено найбільш вагомі наукові результати дисертаційного дослідження, до яких належать такі:

1. Інтерес – багатоаспектна категорія, яка містить у собі складний характер зв'язків, джерело яких пов'язане як із внутрішньою природою індивіда, так і з соціальними закономірностями. Дослідження категорії охоронюваного законом інтересу зачіпає не лише правові аспекти реалізації прагнень суб'єктів до задоволення своїх потреб, але й безпосередньо стосується сутності права і діалектики його взаємодії з інтересами осіб.

Доцільною є заміна понять, що використовуються у ч. 2 ст. 15 ЦК України – «інтерес» і ч. 2 ст. 424 ЦК України – «законний інтерес», єдиним терміном «охоронюваний законом інтерес», оскільки зазначені поняття не мають чіткої дефініції в законодавчих актах України. Слід визнати некоректність застосування (в тому числі у ЦК України) терміну «законний інтерес», оскільки він припускає законні мотиви, які, по суті, можуть бути неправовими.

2. Охоронюваний законом інтерес – це усвідомлена правова поведінка зацікавленої особи в цивільно-правових відносинах, зумовлена її внутрішніми переконаннями та прагненням до досягнення поставлених цілей щодо задоволення своїх потреб в отриманні певних благ матеріального або нематеріального характеру, що не має прямих заборон у досягненні таких благ, а також які, у разі наявності перешкод на шляху задоволення потреб особи, забезпечуються захистом у передбачених законом формах.

3. Категорії «законний інтерес» і «охоронюваний законом інтерес» необхідно розрізняти як об'єкти правового захисту, у зв'язку з чим виникає два об'єкти правового захисту: суб'єктивні регулятивні права та охоронювані законом інтереси. Під законними інтересами в широкому сенсі потрібно розуміти обидві виділені групи, а у вузькому сенсі під законними інтересами

можна розуміти інтереси другої групи. У зв'язку з чим поняття законних інтересів у широкому сенсі збігається за обсягом із соціально-економічними (фактичними) інтересами, які не суперечать нормам права, основам правопорядку і моральним засадам суспільства. Таке розуміння законних інтересів через негативне визначення найбільше відповідає основним засадам цивільного права, що ґрунтується на диспозитивному регулюванні відносин юридично рівних суб'єктів.

4. Категорія охоронюваного законом інтересу в цивільному праві України повинна використовуватися в специфічному для цивільно-правової матерії аспекті з урахуванням юридичного значення категорії інтересу та основних засад цивільного права. Саме така позиція дає підставу для розробки визначень юридично значущих інтересів, які можна застосувати для окремих інститутів права.

5. У деяких країнах ЄС (Австрія, Німеччина, Франція, Італія, Швеція тощо) умови публічного порядку і охоронюваного законом інтересу (законного інтересу) часто використовуються, хоча їх розуміння та застосування не є однозначними. Одна з причин неузгодженості в розмежуванні термінів «публічна політика» (*ordre public*) та «законний інтерес, що охороняється» – це розбіжності у сфері значення публічної політики у цивільному праві зокрема та у праві взагалі. Охоронюваний законом інтерес і державна політика є категоріями, які набагато ближче одна до одної в країнах ЄС системи загального права, ніж у цивільному праві України.

7. Юрисдикційна форма захисту охоронюваного законом інтересу полягає у здійсненні відповідних дій у межах визначеної законодавством компетенції судом, органом державної влади, органом влади Автономної Республіки Крим, органом місцевого самоврядування, а також нотаріусом. У межах юрисдикційної форми захисту виділяються загальний і спеціальний порядок захисту охоронюваного законом інтересу.

8. В рамках неюрисдикційної форми захисту особа, права та охоронювані законом інтереси якої порушені, може використати різноманітні способи самозахисту, якщо вони відповідають змісту права, що порушене, характеру дій, якими воно порушене, а також наслідкам, що спричинені цим порушенням.

9. Право учасників цивільних правовідносин на самозахист охоронюваних законом інтересів – це їх можливість у разі порушення цих інтересів або інтересу іншої особи, виникнення реальної загрози такого порушення застосувати доцільну та адекватну протидію, яка не заборонена законом і не суперечить моральним засадам суспільства та спрямована на запобігання або припинення цього порушення чи ліквідацію його наслідків. Ця можливість є одним з елементів права на захист охоронюваних законом інтересів.

Самозахист є неюрисдикційною формою захисту охоронюваних законом інтересів фізичних осіб, характерними рисами якого є: 1) самозахист здійснюється, коли порушення охоронюваного законом інтересу вже відбулося і продовжується, або (у деяких випадках) проти наявного посягання на права та інтереси уповноваженої особи (наприклад, необхідна оборона); 2) обстановка (обставини місця і часу) виключає зараз можливість звернення за захистом до компетентних державних органів, або особа, права якої були порушені, діючи своєю волею і у своєму інтересі, вибирає оперативні заходи і засоби реагування, які є більш швидкими та чутливими для порушника; 3) самозахист здійснюється, перш за все, силами самого потерпілого (суб'єкта, чиє право було порушене), що не виключає взаємодопомоги та сприяння у здійсненні захисту проти посягання з боку інших громадян і юридичних осіб; 4) самозахист не повинен виходити за межі дій, необхідних для припинення порушення і повинна бути спів розмірною порушенню за своїм способів (інакше вона може перетворитися на самоуправство або вилитися в перевищення меж необхідної оборони).

Загальними критеріями правомірності самозахисту охоронюваних законом інтересів є: а) заходи самозахисту не повинні бути заборонені законом і суперечити моральним засадам суспільства; б) заходи самозахисту мають відповідати змісту інтересу, який порушено, чи відносно якого існує реальна загроза порушення, характеру дій, якими він порушений чи якими створена загроза порушення (бути необхідними та достатніми), наслідкам порушення, які наступили або могли реально наступити.

10. Загальні положення цивільного законодавства відсилають до трьох основних підстав захисту цивільних прав: порушення, невизнання та оспорювання (ч. 1 ст. 15 ЦК України). У ч. 2 ст. 15 ЦК України, коли йдеться про захист охоронюваного законом інтересу, законодавець не виокремлює аналогічних підстав для його захисту, а лише висуває вимогу, щоб цей інтерес не суперечив загальним засадам цивільного законодавства. Таке визначення конструкції інтересу «створює можливість універсального її застосування щодо різних сфер цивільних відносин». Абстрактний характер інтересу зумовлює потребу у визначенні меж захисту охоронюваного законом інтересу, у тому числі у виокремленні підстав для такого захисту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України від 28.06.1996 р. №254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. №30. Ст. 141.
2. Про господарські товариства: Закон України від 19.09.1991 р. №1576-XIII (із змін. та допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 1991. №49. Ст. 682. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1576-12> (дата звернення: 18.11.2017).
3. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 05.07.2012 р. №5076-VI (із змін. та допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 27. Ст. 282 (дата звернення: 09.01.2017).
4. Про нотаріат: Закон України від 02.09.1993 р. №3425-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. №39. Ст. 383.
5. Про захист від недобросовісної конкуренції: Закон України від 07.06.1996 р. №236/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. №36. Ст. 164.
6. Про акціонерні товариства: Закон України від 17.09.2008 р. №514-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2008. №50-51. Ст. 384.
7. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 р. №1402-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. №31. Ст. 545.
8. Про виконавче провадження: Закон України від 02.06.2016 р. №1404-VIII. *Офіційний вісник України*. 2016. №30. Ст. 542.
9. Про прокуратуру: Закон України від 14.10.2014 р. №1697-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. №2-3. Ст. 12.
10. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 р. (із змін. і допов.). URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=322-08> (дата звернення: 10.08.2017).
11. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 р. №2947-III. (із змін. та допов.) *Відомості Верховної Ради України*. 2002. №21-22. Ст. 135.
12. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. №435-IV (із змін. та допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №40-44. Ст. 356.

13. Кодекс України про адміністративні правопорушення: *офіц. вид.* Київ: Правнича студія, 2008. 278 с.
14. Цивільний процесуальний кодекс України (у ред. Закону №2147-VIII від 03.10.2017). *Відомості Верховної Ради України*. 2017. №48. Ст. 436.
15. Про затвердження Національної стратегії у сфері прав людини: Указ Президента України від 25.08.2015 р. №501/2015. *Україна. Президент. Орієнтир*. 2015. №31. С. 10–12.
16. Про затвердження переліку документів, за якими стягнення заборгованості провадиться у безспірному порядку на підставі виконавчих написів нотаріусів: Постанова Кабінету Міністрів України від 29.06.1999 р. №1172. *Офіційний вісник України*. 1999. №26. Ст. 69.
17. Про затвердження плану дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.11.2015 р. №1393. *Голос України*. 2015. №21. С. 3.
18. Всезагальна декларація прав людини: прийнята на третій сесії Генеральної Асамблеї ООН резолюцією 217 А (III) від 10.12.1948 р. (Конвенція про право, що застосовується до режимів власності подружжя (Гаага, 14.10.1978 р.). *Голос України* від 10.12.2008. № 236.
19. Конвенція про захист прав людини і основних свобод: міжнародний документ від 04.11.1950 р. (ратифікована Законом України №475/97-ВР від 17.07.1997 р.). *Офіційний вісник України*. 1998. №13 (№32 від 23.08.2006 р.). Ст. 270.
20. Європейська конвенція з прав людини, з поправками, внесеними відповідно до положень Протоколів №1, 4, 6, 7, 11, 12, 13 та Протоколом №14 (CETS no. 194), з дати набрання ним чинності 01.06.2010 р. URL: http://www.echr.coe.int/documents/convention_ukr.pdf (дата звернення: 14.08.2017).
21. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: прийнятий і відкритий для підписання, ратифікації і приєднання резолюцією 2200 А (XXI) Генеральної Асамблеї ООН 16.12.1966 р. https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactpol.shtml (дата звернення: 14.08.2017).

https://studme.org/68088/pravo/printsipy_mezhdunarodnyh_kommercheskih_dogovorov_unidrua (дата звернення: 17.02. 2018).

23. Авер'янов В. Б. Органи виконавчої влади в Україні. Київ: Ін Юре, 1997. 148 с.

24. Агарков М. М. Обязательство по советскому гражданскому праву. Избранные труды по гражданскому праву: в 2 т. /сост. В. А. Белов. М., 2002. Т. 1. 385 с.

25. Агарков М. М. Ценность частного права. Избранные труды по гражданскому праву: в 2 т. /сост. В. А. Белов. М.: Статут, 2012. Т. 1: Социальная ценность частного права и отдельных институтов общей части гражданского права. 428 с.

26. Адміністративне право України /ред. М. І. Бандурка. Київ: Юрінком Інтер, 2005. 540 с.

27. Адміністративне право України: підручник /ред. Ю. П. Битяк. Київ: Юрінком Інтер, 2005. 544 с.

28. Алексашина Ю. Реалізація принципів добросовісності, справедливості, розумності при договірному регулюванні цивільних відносин. *Юридична Україна*. 2012. №11. С. 88–91.

29. Алексеев В. Б. Научная организация труда в аппарате судов и учреждений юстиции: учебник. М.: Юрид. лит., 1984. 160 с.

30. Алексеев С. С. Частное право: науч.-публ. очерк. Москва: Норма, 1999. 160 с.

31. Алексі Р. Розумність права. *Філософія права і загальна теорія права*. 2013. №2. С. 229–239.

32. Андрійцьо В. Д. Примусове виконання обов'язку в натурі як спосіб захисту цивільних прав: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2004. 22 с.

33. Андронов І. В. Рішення суду першої інстанції в цивільному процесі України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2008. 21 с.

34. Андрущенко В. П., Горлач Н. И. Социология: наука об обществе. Харьков, 1996. 686 с.

35. *Арбитражный процессуальный кодекс Российской Федерации от 24.07.2002 г. №95-ФЗ* (принят Государственной Думой ФС РФ 14.06.2002 г.). *Российская газета*. 2002. 27 июля (№137).
36. Афанасьев В. Г. *Человек в управлении обществом*. М.: Политиздат, 1997. 102 с.
37. Базилевич А. И. *Формы защиты субъективных гражданских прав: дис. ... канд. юрид. наук*. Ульяновск, 2001. 234 с.
38. Банников Р. Ю. *Досудебный порядок урегулирования споров в системе предпосылок и условий реализации (осуществления) права на предъявление иска в суд: автореф. дис. ... канд. юрид. наук*. Воронеж, 2010. 28 с.
39. Баринов Н. А. *Имущественные потребности и гражданское право. Избранные труды*. М., 2012. С. 129–136.
40. Беленчук І. А. *Адміністративне право України: навч. посіб.* Київ: А.С.К., 2004. 176 с.
41. Бервено С. М. *Проблеми договірного права України: монографія*. Київ: Юрінком Інтер, 2006. 306 с.
42. Беседин А. Н., Липатов И. И., Тимченко А. В. *Книга практического психолога*. Харьков: РИП «Оригинал»; фирма «Фортуна-пресс», 1996. Ч. 1. 302 с.
43. Бірюков І., Заїка Ю., Співак В. *Цивільне право України: Загальна частина: посіб. для юрид. спец. вузів*. Київ: Наук. думка, 2000. 304 с.
44. Бірюков І. А., Заїка Ю. О. *Цивільне право України: Загальна частина: навч. посіб.* Київ: КНТ, 2006. 480 с.
45. Богданова Е. Е. *Защита прав и интересов в договорных отношениях: монография*. М.: ЮНИТИ-ДАНА; Закон и право, 2008. С. 71–88.
46. Боднар В. В. *Питання здійснення права на захист переважних прав. Юридична Україна*. 2011. №7. С. 13–17.
47. Боднар Т. В. *Одностороння відмова від зобов'язання (договору) у контексті самозахисту цивільного права та інтересу. Право України*. 2012. №9. С. 111–115.

48. Бурак В. Охоронювані законом інтереси працівників як об'єкт правового захисту. *Вісник Львівського університету*. Серія юридична. 2014. Вип. 59. С. 237–242.
49. Бушев А. В., Макарова О. А., Попондопуло В. Ф. Коммерческое право зарубежных стран: учеб. пособие /под общ. ред. В. Ф. Попондопуло. Санкт-Петербург: Питер, 2003. 288 с.
50. Варфоломеев В. В. О некоторых процессуальных моментах искового производства по гражданским делам. *Юрист*. 2005. №9. С. 51–54.
51. Вершинин А.П. Способы защиты гражданских прав в суде: дис. в виде научн. докл. ... д-ра юрид. наук. СПб., 1998. 56 с.
52. Ведерніков Ю. А. Адміністративне право України: навч. посіб. Київ: ЦНЛ, 2005. 335 с.
53. Венедиктова І. В. Цивільно-правові способи захисту охоронюваних законом інтересів. *Форум права*. 2011. №2. С. 121–126.
54. Венедиктова І. В. Ознаки охоронюваного законом інтересу в цивільному праві: монографія. Харків: Точка, 2012. 295 с.
55. Венедиктова І. В. Захист охоронюваних законом інтересів у цивільному праві: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2013. 44 с.
56. Венедиктова І. В. Категорія охоронюваного законом інтересу в цивільному праві України. *Приватне право*. 2013. №1. С. 146–158. URL: http://pravoua.com.ua/ua/store/private/chastnoe_1_13/Venediktova-chas_1_13/ (дата звернення: 04.08. 2018).
57. Венедиктова І. В. Інтерес як складовий елемент цивільних правовідносин. *Актуальні проблеми цивільного, сімейного та міжнародного приватного права* (Матвеевські цивілістичні читання): матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 19 жовт. 2012 р.). Київ: ТОВ «Білоцерківдрук», 2013. Т. 1. С. 102–105.
58. Венедиктова І. В. Захист охоронюваних законом інтересів у цивільному праві: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2014. 288 с.
59. Вершинин А. П. Выбор способа защиты гражданских прав. Санкт-Петербург: Изд-во СПбГУ, 2000. 384 с.

60. Викут М. А. Категории «материального» и «процессуального» в теории гражданского процессуального права. Понятийный аппарат науки советского гражданского права и процесса и терминология законодательных актов. Тверь: Изд-во Тверск. гос. ун-та, 1991. С. 96–101.
61. Витрук Н. В. Основы теории правового положения личности в социалистическом обществе. М.: Просвещение, 1979. 217 с.
62. Витрук Н. В. Актуальные проблемы теории личности в свете решений XXVI съезда КПСС. *XXVI съезд КПСС и проблемы теории государства и права*. М., 1982. С. 168–176.
63. Вінник О. М. Теоретичні аспекти правового забезпечення реалізації публічних і приватних інтересів в господарських товариствах: дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2004. 631 с.
64. Власова А. В. Структура субъективного гражданского права. Ярославль: Изд-во ЯрГУ, 1998. 116 с.
65. Гамбаров Ю. С. *Курс гражданского права. Часть общая*. Санкт-Петербург: Типография М. М. Стасюлевича, 1911. Т. 1. 793 с.
66. Ганенко Р. Подання доказів за новим Цивільним процесуальним кодексом. 2017. URL: <http://advokatganenko.com.ua/?p=1199> (дата звернення: 18.03. 2018),
67. Гетманцев М. О. Категория «интересу» у цивільному процесуальному праві. *Цивільне право та цивільний процес: Актуальні питання*. Київ, 2018. С. 38–42.
68. Гетьманцева Н. Д. Тенденції та пріоритети реформування трудового законодавства України. *Науковий вісник Чернівецького університету*: зб. наук. пр. Чернівці: Чернівець. нац. ун-т, 2011. Вип. 578: Правознавство. С. 118–124.
69. Гетьманцева Н. Д. Інтерес в правовому регулюванні трудових відносин. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2012. Вип. 618: Правознавство. С. 38–42.
70. Глиняний В. Історія держави і права зарубіжних країн: навч. посіб. 5-е вид., перероб. і допов. Київ: Істина, 2005. 767 с.
71. Господарське право України: навч. посіб. /ред.: Н. О. Саніахметова. Київ: А.С.К., 2006. 388 с.

72. Гражданский процесс: учебник /отв. ред.: Н. А. Чечина, Д. М. Чечот. М.: Юрид. лит., 1968. 564 с.
73. Гражданский процесс: учебник /под ред. М. Г. Авдюкова. М.: Юрид. лит., 1970. 200 с.
74. Гражданский процесс: учебник /под ред. М. К. Треушникова. Москва: Городец-издат, 2003. 720 с.
75. Гражданский процесс Украины: учеб. пособие /под общ. ред. Ю. С. Червоного. Харьков: Одиссей, 2003. 352 с.
76. Гражданский процессуальный кодекс Китайской Народной Республики: Принят на 22-м заседании Постоянного комитета Всекитайского собрания народных представителей пятого созыва 8 марта 1982 г. URL: <http://chupanov.narod.ru/Chinalaw/05/01.htm> (дата звернення: 10.11.2017).
77. Грибанов В. П. Пределы осуществления и защиты гражданских прав. Осуществление и защита гражданских прав. М., 2000. С. 22–28.
78. Грицак О. В. Принцип розумності особливості застосування. *Адвокат*. 2009. №12. С. 14–19.
79. Грінько П. Теорії секундарних прав у доктрині цивільного права. *Вісник академії правових наук України*. 2010. №2. С. 207–216.
80. Губанов В. А. Встречный иск в арбитражной практике. Процедурные вопросы. *Арбитражный и гражданский процесс*. 2000. №1. С. 41–45.
81. Гукасян Р. Е. Избранные труды по гражданскому процессу. М.: Проспект, 2009. 274 с.
82. Гурвич М. А. Пресекательные сроки в советском гражданском праве. М.: Всесоюз. юрид. заоч. ин-т, 1961. 211 с.
83. Даньков А. Баланс частного и публичного интересов и его значение в правоприменительной деятельности. *Проблемы местного самоуправления*. 2005. №4. С. 9–16.
84. Довгерт А. С. Правовое регулирование международных трудовых отношений: учеб. пособие. Киев, 1992. 248 с.

85. Довгерт А. С. Принцип верховенства права в приватноправовій сфері. *Гражданское право для адвокатов: учеб. пособие*. Київ, 2006. С. 243–253.
86. Доліненко Л. О., Доліненко В. О., Сарновська С. О. Цивільне право України: навч. посіб. Київ: Кондор, 2006. 356 с.
87. Дрішлюк А. І. Деякі новели цивільного процесуального законодавства України: на шляху впровадження. *Новели цивільного процесуального кодексу України: матеріали круглого столу* (Одеса, 26 берез. 2018 р.) /за заг. ред. Н. Ю. Голубевої. Одеса: Фенікс, 2018. С. 27–31.
88. Дунас Т. О. Прокурор у цивільному процесі України: Сутність, завдання, повноваження: навч. та наук.-практ. посіб. Харків: Харків юрид., 2006. 340 с.
89. Дурденевский В. Н. Субъективное право и его основное разделение. *Правоведение*. 1994. №3. С. 88–89.
90. Елисеев Н. Г. Разрешение коллизий подведомственности. *Законы России: опыт, анализ, практика*. 2007. №8. С. 148–154.
91. Ем В. С. К вопросу о понятии, содержании и сущности правовых обязанностей. *Проблемы развития частного права: сб. ст. к юбилею В. С. Ема* /отв. ред. Е. А. Суханов, Н. В. Козлова. Москва, 2011. С. 15–20.
92. Жаровська І. Публічні та приватні інтереси у механізмі сучасної державної влади. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2010. Вип. 525. URL: <http://lawreview.chnu.edu.ua/visnuk.php?lang=ua> (дата звернення: 14.05.2018).
93. Завальна Ж. Об'єкт цивільних правовідносин. *Юридична Україна*. 2006. №7. С. 36–39.
94. Загородній Ю. Дослідження громадянського суспільства: модель нормативних досягнень. *Політичний менеджмент*. 2004. №3(6). С. 10–19. URL: <http://www.poПtik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=26&c=352> (дата звернення: 18.05.2018).
95. Заїка Ю.О. Українське цивільне право: навч. посіб. Київ: Істина, 2005. 312 с.

96. Зейдер Н. Б. Судебные решения по гражданскому делу. М.: Юрид. лит., 1966. 128 с.
97. Законные интересы: общетеоретический аспект. *Вестник Волжского университета им. В. Н. Татищева*. Серия «Юриспруденция». Тольятти, 1998. Вып. 1. С. 18–21.
98. Золимер М. Європейська соціальна модель та вдосконалення прав найманих працівників за умов глобалізації. *Профспілки України*. 2007. №10. С. 35–38.
99. Иконников С. В. Интерес в публичном и частном праве. *Интерес в публичном и частном праве: материалы науч. конф.* (Москва, 21 нояб. 2002 г.) /ред. кол.: Ю. А. Тихомиров, Г. В. Мальцев, Б. В. Россинский. М.: Проспект, 2002. 165 с.
100. Иоффе О. С. Советское гражданское право (курс лекций). Ленинград, 1958. Т. 1. 544 с.
101. Иоффе О. С. Гражданско-правовая охрана интересов личности. М., 1969. 276 с.
102. Катренко А.А. Концептуальні засади щодо визначення категорії «інтерес» у цивільному праві. *Visegrad journal on human rights*. 2019. No 1 (volume 3). С. 100-105.
103. Катренко А. А. Суб'єктивна та об'єктивна природа інтересу як категорії цивільного та сімейного права України. *Речові права в праві та законодавстві: розвиток і сьогодення: матеріали інтернет-конф.* Одеса: Міжнар. гуманітар. ун-т; Ін-т нац. та міжнар. права, 2015. С. 113–117.
104. Катренко А. А. Інтерес у зобов'язаннях, що виникають у зв'язку зі створенням загрози життю, здоров'ю, майну юридичної особи. *Юридичний вісник*. 2018. Вип. 2. С. 104–110.
105. Катренко А. А. Категорія «інтерес» у договірних правовідносинах. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*: зб. наук. ст. Чернівці, 2018. №2. С. 75–84.
106. Катренко А. А. Інтерес як елемент змісту суб'єктивного права та охоронюваного законом інтересу (нематеріальний і матеріальний інтерес). *Юридичний вісник*. 2018. Вип. 4. С. 89–95.

107. Катренко А. А. Забезпечення приватних та публічних інтересів у шлюбному договорі. *Часопис цивілістики*. 2018. Вип. 28. С. 97–101. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chac_2018_28_22 (дата звернення: 11.02.2018).

108. Катренко А. А. Інтерес як категорія цивільного права. *Часопис цивілістики*. 2018. Вип. 29. С. 97–101.

109. Катренко А. А. Категорія «інтерес» у шлюбному договорі. *Від римського права до ІТ права. Римське право та сучасність*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. Одеса, 2018. С. 170–173.

110. Катренко А. А. Структура охороняемого законом інтересу як правовий аспект. *Юридичний вісник*. 2019. Вип. №3. С. 202–206.

111. Катренко А. А. Особливості спорів щодо захисту прав та законних інтересів батьків на виховання дитини. *Сучасні правові системи світу: тенденції та фактори розвитку: матеріали міжнар. наук.-практ. конф.* (Запоріжжя, 23-24 серп. 2019 р.). Запоріжжя: Запорізь. міська громад. орган. «Істина», 2019. С. 69–74.

112. Катренко А. А. Визначення юридичної природи інтересу у цивільному праві України. *Пріоритет розвитку юридичних наук у XXI столітті*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 12-13 квіт. 2019 р.). Одеса: ГО «Причорноморська фундація права», 2019. С. 96–98.

113. Катренко А. А. Інтерес у договірних правовідносинах. *Розвиток державності та права в Україні: реалії та перспективи*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 20-21 верес. 2019 р.). Львів: Західноукр. орган. «Центр правничих ініціатив», 2019. С. 65–67.

114. Ківалова Т. С. Особливості правового регулювання цивільних відносин відшкодування шкоди. *Актуальні проблеми держави і права*: зб. наук. ст. Одеса, 2003. Вип. 8. С. 154–159.

115. Клеандров М. И. Арбитражный процесс: учебник. 2-е изд., перераб. и доп. Москва: Юристъ, 2003. 381 с.

116. Козловський А. А. Право як пізнання: Вступ до гносеології права. Чернівці: Рута, 1999. 295 с.

117. Колесов П. П. Процессуальные средства защиты права: монография. Великий Новгород: Изд-во НовГУ им. Ярослава Мудрого, 2004. 220 с.

118. Колодій А. М., Олійник А. Ю. Права людини і громадянина в Україні: навч. посіб. Київ: Юрінком Інтер, 2004. 246 с.
119. Конституційний процес в Україні: спец. вип. *Стратегічні пріоритети*. 2008. №2. 220 с.
120. Конституція України. Про посилення судового захисту прав і свобод людини й громадянина. Рішення Конституційного Суду України. *Право і практика*. 2006. №18. 121 с.
121. Конституція України: Науково-практичний коментар /редкол.: В. Я. Тацій (гол. редкол.), О. В. Петришин (відп. секретар), Ю. Г. Барабаш та ін. 2-е вид., перероб. і допов. Харків: Право, 2011. 410 с.
122. Конституція Французької Республіки /передм. В. М. Шаповала. Київ: Москаленко О. М., 2018. 56 с.
123. Конфліктологія: підручник /Л. М. Герасіна, М. І. Панов, Н. П. Осіпова та ін.; за ред. Л. М. Герасіної, М. І. Панова. Харків: Право, 2002. 256 с.
124. Коркунов Н. М. Лекции по общей теории права /предисл. И. Ю. Козлихина. Санкт-Петербург: Юрид. центр Пресс, 2003. 430 с.
125. Коструба А. В. Деякі особливості припинення права як наслідку правоприпиняючого юридичного факту. *Актуальні проблеми цивільного, сімейного та міжнародного приватного права (Матвеевські цивілістичні читання)*: матер. міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 19 жовт. 2012 р.). Київ: ТОВ «Білоцерківдрук», 2013. Т. 1. С. 127–130.
126. Кравченко В. В. Конституційне право України: навч. посіб. Київ: Атіка, 2000. 320 с.
127. Красавчиков О. А. Гражданское правоотношение – юридическая форма общественного отношения. Категории науки гражданского права: избр. тр.: в 2 т. Москва, 2005. Т. 2. С. 19–52.
128. Красіліч Н. Д., Іваненко Л. М. Цивільне право України: навч. посіб. Київ: Вид-во КНТЕУ, 2009. 395 с.
129. Крашенинников Е. А. Охраняемые законом интересы. *Методология права: Общие проблемы и отраслевые особенности*: учен. зап. Тартус. гос. ун-та. Труды по правоведению. Тарту, 1988. Вып. 806. С. 236–251.

130. Крашенинников Е. А. Защита охраняемых законом интересов путем преобразования прав и обязанностей. *Вестник Высшего арбитражного суда РФ*. 2013. №2. С. 7–15.
131. Кройтор В. А. Защита прав и интересов в суде: науч.-практ. пособие. 3-е изд., изм. и доп. Харьков: Эспада, 2002. 528 с.
132. Кузьменко С. Г. Особливості судового розгляду та вирішення справ за позовами про звільнення майна з-під арешту: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2001. 222 с.
133. Курбатов А. Я. Сочетание частных и публичных интересов при правовом регулировании предпринимательской деятельности. М.: Сканрус, 2001. 212 с.
134. Курило Т. В. Українське цивільне право: навч. посіб. Львів: Новий Світ-2000, 2011. 238 с.
135. Курс советского гражданского процессуального права. М., 1981. Т. 1. 463 с.
136. Ламм Т. В. Защита охраняемых законом интересов. *Защита частных прав: проблемы теории и практики*: материалы 2-й ежегод. междунар. науч.-практ. конф. (Иркутск, 20-21 июня 2013 г.) /под ред. Н. П. Асланян, Ю.В. Виниченко. Иркутск: Изд-во БГУЭП, 2013. С. 66–69.
137. Лисенков С. Л. Конституція України: Матеріали до вивчення. Київ: Либідь, 1997. 178 с.
138. Литовченко Л. А. Окремі підходи щодо дослідження проблеми розсуду в цивільному праві. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія «Право». Харків, 2012. Вип. №12. С. 142–146.
139. Литовченко Л. А. Взаємозв'язок і співвідношення категорій розсуду і волі в цивільному праві. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2013. №3. С. 76–86.
140. Личенко І. О. До питання про сутність законних інтересів у сфері власності. *Університетські наукові записки*. Львів, 2010. №4 (36). С. 30-35
141. Логвинова М. В., Кафарський В. К. Основи правознавства: навч. посібник. Київ: Центр навч. літ., 2005. 568 с.

142. Лубшев Ю. Ф. Адвокат в уголовном деле: учеб.-практ. пособие. Москва: Юристъ, 1997. 408 с.
143. Лушникова В. А. Соотношение интереса и субъективного гражданского права. *Молодой ученый*. 2016. №22. С. 73–75. URL: <https://moluch.ru/archive/126/34987/> (дата звернення: 08.10.2018).
144. Магазинер Я. М. Общая теория права на основе советского законодательства. Глава IV. Субъективное право. *Правоведение*. 1999. №2. С. 38–44.
145. Мазур О. С. Цивільне право України: навч. посіб. Київ: ЦУЛ, 2006. 384 с.
146. Майданик Р. А. Цивільне право. Загальна частина: підручник. Київ: Алерта, 2012. Т. 1: Вступ у цивільне право. 2012. 471 с. URL: http://pidruchniki.ws/1924070146535/pravo/interes_tsivilnomu_pravi#623 (дата звернення: 14.06.2018).
147. Малеин Н. С. Охраняемый законом интерес. *Советское государство и право*. 1980. №1. С. 33–51.
148. Малеин Н. С. Охрана прав личности советским законодательством. М.: Наука, 1985. 166 с.
149. Малько А. В. Субъективное право и законный интерес. *Правоведение*. 1998. №4. С. 57–71.
150. Малько А. В. Проблемы законных интересов. *Проблемы теории государства и права* /под ред. М. Н. Марченко. Москва: Проспект, 2001. С. 211–276.
151. Малько А. В., Субочев В. В. Законные интересы как правовая категория. Санкт-Петербург: Изд-во Р. Асанова «Юридический центр Пресс», 2004. 359 с.
152. Малько А. В., Субочев В. В. Законный интерес и юридическая обязанность. *Государство и право*. 2007. №2. С. 95–120.
153. Мальцев Г. В. О субъективных публичных правах. *Интерес в публичном и частном праве*: сб. ст. Москва: ГУ-ВШЭ, 2002. С. 11–18.

154. Матузов Н. И. Личность. Права. Демократия. Теоретические проблемы субъективного права. Саратов: Изд-во Саратов. гос. ун-та, 1972. 292 с.
155. Матузов Н. И. Правовая система и личность. Саратов: Юрист, 1987. 297 с.
156. Михайлов С. В. Категория интереса в российском гражданском праве. М.: Статут, 2002. 205 с.
157. Михайлович Д. М. Закониний інтерес як елемент правового статусу посадової особи. *Право і Безпека*. 2005. №4. С. 21–23.
158. Міжнародне приватне право: Науково-практичний коментар закону /за ред. А. С. Довгєрта. Харків: ТОВ «Одісей», 2008. 352 с.
159. Москаленко В. Не варто сліпо копіювати досвід зарубіжних країн. *Юридична газета*. 2007. №18. С. 14–19.
160. Мясникова Н. К. Виды исков в гражданском судопроизводстве: учеб. пособие. Саратов: Изд-во Саратов. гос. акад. права, 2002. 92 с.
161. Науково-практичний коментар до цивільного законодавства України: в 4 т. /А. Г. Ярема, В. Я. Карабань, В. В. Кривенко, В. Г. Ротань. Київ: А.С.К., 2004. Т. 1. 927 с. (Сер.: «Нормативні документи та коментарі»).
162. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України /за ред. В. М. Коссака. Київ: Істина, 2004. 694 с.
163. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: у 2 т. /за відп. ред. О. В. Дзєри (кер. авт. кол.), Н. С. Кузнєцової, В. В. Луця. Київ: Юрінком Інтер, 2005. Т. II. 746 с.
164. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: у 2 т. Т. 1. /за ред. О. В. Дзєри. 4-е вид., перероб. і допов. Київ: Юрінком Інтер, 2011. 808 с.
165. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: у 2 т. Т. 2 /за ред. О. В. Дзєри. 4-е вид., перероб. і допов. Київ: Юрінком Інтер, 2011. 1056 с.
166. Науково-практичний коментар Цивільного процесуального кодексу України /за заг. ред. С. О. Корєєда. Київ: Видав. Дім «Профєсїонал», 2018. 496 с.

167. Научные воззрения профессора Г. Ф. Шершеневича в современных условиях конвергенции частного и публичного права (к 150-летию со дня рождения): материалы междунар. науч.-практ. конф. (Казань, 1-2 марта 2013 г.) /под ред. Д. Х. Валеева, К. Рончки, З. Ф. Сафина, М. Ю. Чельшева. М.: Статут, 2014. 942 с.

168. Новый Гражданский процессуальный кодекс Франции /пер. с фр. В. Захватаева. Киев: Истина, 2004. 554 с.

169. Нор В. Т. Защита имущественных прав в уголовном судопроизводстве. Киев: Вища шк., 1989. 273 с.

170. Оніщук М. В. Багатоманітність України як потенціал подальшого розвитку національності держави. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2008. №11/12. С. 17–19.

171. Орач Є. М. Історія політичних і правових вчень. Львів, 2005. 456 с.

172. Основи правознавства: навч. посіб. /за ред. В. П. Пастухова. Київ: Алерта, 2005. 377 с.

173. Отрадна О.А. О добросовестности в недоговорных обязательствах, возникающих из нанесения вреда, в гражданском праве Украины. *Альманах цивилистики*: сб. ст. /под ред. Р. А. Майданик. Киев: Всеукр. асоц. видавців «Правова єдність»; Алерта, 2009. Вып. 2. С. 370–383.

174. Охорона і захист прав та інтересів фізичних та юридичних осіб в цивільних правовідносинах /за заг. ред. Я. М. Шевченко. Харків: Харків юрид., 2011. С. 173–185.

175. Панченко М. І. Цивільне право України: навч. посіб. Київ: Знання, 2005. 583 с.

176. Патюлин В. А. Государство и личность в СССР. Правовые аспекты взаимоотношений /отв. ред. Н. П. Фарберов. М.: Наука, 1974. 246 с.

177. Первомайський О. О. Понятие интереса в гражданском праве и законодательстве. *Юридична Україна*. 2014. №11. 2014. С. 53–57.

178. Першин М. В. Частноправовой интерес (Понятие, правообразование, реализация): дис. ... канд. юрид. наук. Н. Новгород, 2004. 199 с.

179. Павлов А.А. Присуждение к исполнению обязанности как способ защиты гражданских прав в обязательственных правоотношениях. СПб.: Юридический центр Пресс, 2001. 203 с.

180. Пименова Е. Н. Проблема соотношения частных и публичных интересов в российском арбитражном процессуальном праве: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Саратов, 2010. 23 с.

181. Погрібний С. Цивільні відносини як об'єкт правового регулювання. *Вісник Академії правових наук України*. 2004. №4. С. 97–107.

182. Подцерковний О. До проблеми примирення сторін у господарському процесі. *Українське комерційне право. Теоретико-прикладні проблеми господарського процесуального права*. 2011. №11. С. 20–26.

183. Покровский И. А. Основные проблемы гражданского права. Москва, 1998. 312 с.

184. Понікаров В. Д., Попова С. М., Назаренко Д. В. Цивільне право України: навч. посіб. Київ: ЦУЛ, 2007. 196 с.

185. Попов В. К. Гражданско-правовые формы реализации материальных интересов в агропромышленном комплексе СССР: дис. ... д-ра юрид. наук. Харьков, 1983. 420 с.

186. Порядок підвищення кваліфікації адвокатами України: затв. Рішенням Вищої кваліфікаційної комісії адвокатури від 03.09.2010 р. №У/21-421. URL: <http://www.vkka.gov.ua/index.php?page=news&id=50> (дата звернення: 15.06.2018).

187. Правознавство: підручник /А. І. Берлач, С. С. Бичкова, Д. О. Карпенко та ін. Київ: Всеукр. асоціація видавців «Правова єдність», 2008. 792 с.

188. Проблемы науки гражданского процессуального права /под ред. В. В. Комарова. Харьков: Право, 2002. 440 с.

189. Проблемы теории государства и права /под ред. М. Н. Марченко. Москва, 1999. 423 с.

190. Процедурный или процессуальный порядок защиты гражданского права именуется формой защиты. Гражданское право: в 2 т. Т. 1 /под ред. Е.А. Суханова. 2-е изд. Москва: Бек, 2000. 614 с.

191. Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя: Постанови Пленуму Верховного суду України №9 від 1 листопада 1996 року. *Збірник постанов Пленуму Верховного суду України в цивільних справах*. Харків: Одиссей, 2000. С. 49–61.

192. Рабінович С. Субсидіарність як принцип взаємодії приватної і публічної влади в сучасному суспільстві. *Юридична Україна*. 2006. №2. С. 5–7.

193. Рабінович С. Розумність у праві: філософсько-правовий та емпірико-юридичний виміри. *Філософський та юридичний виміри: матеріали Другого всеукр. круглого столу* (Львів, 1-2 груд. 2006 р.). Львів: Край, 2007. С. 214–233.

194. Енциклопедія історії України: у 10 т. /редкол.: В.А. Смолій (гол.) та ін. Київ: Наук. думка, 2007. Т. 4: Ка-Ком. С. 88.

195. Ребкало В. А., Козаков В. М. Капіталізм. Політична енциклопедія /редкол.: Ю. Левенець (гол.), Ю. Шаповал (заст. гол.) та ін. Київ: Парламент. вид-во, 2011. С. 314.

196. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадян Проценко Раїси Миколаївни, Ярошенко Поліни Петрівни та інших громадян щодо офіційного тлумачення статей 55, 64, 124 Конституції України від 25.12.1997 р. №9-зп. URL: <https://docs.dtkit.ua/ru/doc/1077.909.0> (дата звернення: 28.08.2018).

197. Рішення Конституційного Суду України про призначення судом більш м'якого покарання від 02.11.2004 р. №15-рп-2004. Офіційний вісник України. 2004. №48. Ст. 756.

198. Рішення Конституційного Суду України у справі щодо офіційного тлумачення окремих положень частини першої статті 4 Цивільного процесуального кодексу України від 01.12.2004 р. Урядовий кур'єр. 2004. №239. Дод.: «Документи». С. 7–12.

199. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення окремих положень частини першої статті 4 Цивільного процесуального кодексу України (справа про охоронюваний законом інтерес) від 01.12.2004 р. Офіційний вісник України. 2004. №50. Ст. 3288.

200. Рожкова М. А. Юридические факты в гражданском праве. *Хозяйство и право (Приложение)*. 2006. №7. с. 56–64.
201. Ромовская З. В. Судебная защита охраняемого законом интереса. *XXVI съезд КПСС и проблемы реализации советского права*. Львов: Ліра, 1983. 150 с.
202. Ромовська З. В. Сімейний кодекс України: наук.-практ. ком. Київ, 2003. 364 с.
203. Ромовська З. В. Українське цивільне право: Загальна частина: Академічний курс: підручник. Київ: Атіка, 2005. 560 с.
204. Савченко С. В. Приватноправовий інтерес: Сучасний теоретико-правовий погляд. *Вісник Запорізького національного університету*. URL: <http://www.stattionline.org.ua/pravo/76/11976-privatnopravovij-interes-suchasnij-teoretiko-pravovij-poglyad.html> (дата звернення: 09.11.2017).
205. Самбор І. Інтерес у праві: поняття, сутність, структура. *Право України*. 2006. №1. С. 116–119.
206. Самбор М. А. Категорія інтересу в юридичній науці. *Комплексна безпека підприємницької діяльності: економіко-правові засади, інформаційно-технічні заходи, стратегія формування та перспективи розвитку*: матеріали III міжвуз. наук.-практ. конф. (Чернігів, 22 берез. 2007 р.). Чернігів, 2007. С. 69–72.
207. Самбор М. А. Теоретичні аспекти використання та реалізації державних інтересів та інтересів фізичних і юридичних осіб у кримінально-процесуальному законодавстві України. *Підприємництво, господарство і право*. 2007. №3. С. 137–140.
208. Самбор М. А. Реалізація суб'єктивного права й інтересу у праві: єдність відмінностей. *Підприємництво, господарство і право*. Київ, 2007. №8. С. 87–90.
209. Силенко Л. Цивільне право України: навч. посіб. Київ: Алерта, 2004. Ч. 1. 327 с.
210. Сиренко В. Ф. Проблема интереса в государственном управлении. Киев, 1980. 168 с.
211. Скакун О. Ф. Теория государства и права: Энциклопедический курс: учебник. Харьков: Эспада, 2007. 839 с.

212. Скакун О. Ф. Юридична деонтологія: підручник. Харків: Еспада, 2008. 400 с.
213. Совгиря О. В., Шукліна Н. Г. Конституційне право України: навч. посіб. Київ: Юрінком Інтер, 2007. 632 с.
214. Сокуренко В. Г. Демократические учения о государстве и праве на Украине во второй половине XIX века (М. Драгоманов, С. Подолинский, С. Терлецкий). Львов, 1966. 296 с.
215. Соціальні інтереси: перспективи соціологічного дослідження. *Соціальні виміри суспільства*: зб. наук. пр. Київ: ІС НАН України, 2009. Вип. 1. С. 64–75.
216. Степанян В. В. Выражение интересов общества и личности в социалистическом праве (Механизм: структура, функционирование). М.: Политиздат, 1968. 198 с.
217. Субочев В. В. Законные интересы и принципы права: аспекты взаимосвязи. *Философия права*. 2007. №2. С. 29–31.
218. Субочев В. В. Законные интересы. М.: Норма, 2008. 496 с.
219. Субочев В. В. Теория законных интересов: дис. ... д-ра юрид. наук. Тамбов, 2009. 490 с.
220. Субочев В. В. Законные интересы. Проблемы теории государства и права: учебник /под ред. А. В. Малько. М.: Юрлитинформ, 2012. С. 30–59.
221. Сульженко Ю. О. Захист суб'єктивних цивільних прав та законних інтересів. *Зовнішня торгівля: право та економіка*. 2006. №1. С. 104–109.
222. Сунцов В. В., Тітов М. І. Цивільне судочинство в Україні: Законодавство та практика застосування. Харків: Консум, 2001. 384 с.
223. Теоретичні проблеми цивільного процесуального права: підручник /М. М. Ясинок, М. П. Курило, О. В. Кіріяк та ін.; за заг. ред. М. М. Ясинка. Київ: Алерта, 2016. 468 с.
224. Теорія держави і права: конспект лекцій. Суми: Ініціатива, 2002. 96 с.
225. Тertiшніков В. І. Цивільний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар. Харків: Видавець СПД ФО Вапнярчук Н. М., 2007. 576 с.

226. Тимченко Г. П. Способи та процесуальні форми захисту цивільних прав: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2002. 220 с.
227. Тихомиров О. Д. Загальна теорія права: підручник /за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ: Ваіте, 2015. 392 с.
228. Тихомиров Ю. А. Интерес в публичном и частном праве: согласование и противоборство. *Интерес в публичном и частном праве*: сб. ст. Москва: ГУ-ВШЭ, 2002. С. 4–11.
229. Ткачук А. Л., Дрішлюк А. І. Цивільно-правовий захист охоронюваних законом інтересів. *Актуальні проблеми держави і права*: зб. наук. пр. Одеса: Юрид. літ., 2004. Вип. 23. С. 117–122.
230. Тобота Ю. А. «Розумність» – фундаментальна категорія цивільного права України. *Проблеми законності*. Харків: Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого, 2008. Вип. 93. С. 51–56.
231. Трубецкой Е. Н. Труды по философии права. Санкт-Петербург: Изд-во РХГИ, 2001. 568 с.
232. Федеральная конституция Швейцарской конфедерации /пер. с нем. С. А. Соломоновой. *Известия вузов. Правоведение*. 2005. №3. С. 167–183.
233. Философия права: учебник /под ред. О. Г. Данильяна. Харьков: Прапор, 2005. 412 с.
234. Філософський енциклопедичний словник /гол. ред.: В. І. Шинкарук, Є. К. Бистрицький, М. О. Булатов та ін. Київ: Абрис, 2002. 742 с.
235. Харитонов Є. О., Калітено О. М., Зубар В. М. та ін. Цивільне та сімейне право України: навч.-практ. посіб. /за ред. Є. О. Харитонova, А. І. Дрішлюка. Харків: ТОВ «Одіссей», 2003. 640 с.
236. Харитонов Є., Саніахметова Н. Цивільне право України: підручник. Київ: Істина, 2003, 2005. 773 с.
237. Харитонов Є. О. Категорія інтересу в цивільному праві України. *Актуальні проблеми держави і права*: зб. наук. пр. /редкол.: С. В. Ківалов (голов. ред.), Ю. М. Оборотов (заст. голов. ред.), Л. Р. Біла (відп. секр.) та ін. Одеса: Юрид. літ., 2005. Вип. 25. С. 216–221.
238. Харитонов Є. О., Старцев О. В. Цивільне право України: підручник. Київ: Істина, 2009. 816 с.

239. Хвостов В. М. Общая теория права: Элементарный очерк (по изданию 1911 г.). URL: <http://www.allpravo.ru/library/doc108p/instrum958/item1425.html> (дата звернення: 14.03.2018).

240. Хримли А. Г. Об отдельных направлениях совершенствования судебной защиты прав и законных интересов субъектов предпринимательства. *Актуальні питання теорії та практики застосування сучасного вітчизняного та міжнародного права*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Запоріжжя, 30 квіт. 2011 р.): у 2 ч. Запоріжжя: Запоріз. міська громад. орган. «Істина», 2011. Ч. 1. С. 110–112.

241. Цивільне право України: Академічний курс: підручник: у 2 т. /за заг. ред. Я. М. Шевченко. Київ: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. Т. 1: Загальна частина. 520 с.

242. Цивільне право України: Академічний курс: підручник: у 2 т. /за заг. ред. Я. М. Шевченко. Київ: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2004. Т. 2: Особлива частина. 408 с.

243. Цивільне право України: підручник: у 2 т. Т. 1 /за заг. ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. Київ: Юрінком Інтер, 2004. 552 с.

244. Цивільне право України: навч. посіб. /за заг. ред. І. А. Бірюкова, Ю. О. Заїки. Київ: Істина, 2004. 224 с.

245. Цивільне право України: підручник: у 2 кн. /за ред.: О. В. Дзери, Н. С. Кузнєцової. 2-е вид. допов. і перероб. Київ: Юрінком Інтер. 2004. Кн. 1. 735 с.

246. Цивільне право України: підручник: у 2 кн. /за ред.: О. В. Дзери, Н. С. Кузнєцової. 2-е вид., допов. і перероб. Київ: Юрінком Інтер. 2004. Кн. 2. 639 с.

247. Цивільне право України: навч. посіб. /Ю. В. Білоусов, С. В. Лозінська, С. Д. Русу та ін.; за ред. Р. О. Стефанчука. Київ: Прецедент, 2005. 448 с.

248. Цивільне право України: підручник: у 2 т. /за заг. ред. Я. М. Шевченко. 2-е вид., перероб. і допов. Київ: Видав. Дім «Ін Юре», 2006. Т. 1. 1216 с.
249. Цивільне право України. Загальна частина: підручник /ред.: І. А. Бірюков, Ю. О. Заїка. Київ: КНТ, 2006. 477 с.
250. Цивільне право України: підручник: у 2 т. /В. І. Борисова (кер. авт. кол.), Л. М. Баранова, І. В. Жилінкова та ін.; за заг. ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. Київ: Юрінком Інтер, 2007. Т. 1. 480 с.
251. Цивільне право України: навч. посіб. /за ред. Р. О. Стефанчука. Київ: Правова єдність, 2009. 536 с.
252. Цивільне право України. Загальна частина: підручник /за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнєцової, Р. А. Майданика. 3-є вид., перероб. і допов. Київ: Юрінком Інтер, 2010. 974 с.
253. Цивільне право України. Особлива частина: підручник /за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнєцової, Р. А. Майданика. 3-є вид., перероб. і допов. Київ: Юрінком Інтер, 2010. 1176 с.
254. Цивільне процесуальне право України: навч. посіб. /І. О. Безлюдько, С. С. Бичкова, В. І. Бобрик; за заг. ред. С. С. Бичкової. Київ: Атіка, 2006. 383 с.
255. Цивільне процесуальне право України: підручник /за заг. ред. С. С. Бичкової. Київ: Атіка, 2009. 760 с.
256. Цивільне та сімейне право України: підручник: у 2 т. /за ред. В. І. Борисової. Київ: Юріном Інтер, 2004. Т. 1. 368 с.
257. Цивільний кодекс України: коментар /за заг. ред. Є. О. Харитонова. Харків: ТОВ «Одіссей», 2003. 856 с.
258. Цивільний кодекс України: наук.-практ. ком.: у 2 ч. /за заг. ред. Я. М. Шевченко. Київ: Видав. Дім «Ін Юре», 2004. Ч. 1. 692 с.
259. Цивільний кодекс України: наук.-практ. ком. /за ред. А. С. Довгерта, Н. С. Кузнєцової, В. В. Луця та ін. Київ: Істина, 2004. 928 с.
260. Цивільний кодекс України: наук.-практ. ком. /за заг. ред. Є. О. Харитонова, О. І. Харитонів, Н. Ю. Голубєвої. 2-е вид., перероб. та допов. Київ: Правова єдність, 2009. 744 с.

261. Цивільний процес: навч. посіб. /за ред. Ю. В. Білоусова. Київ: Наук. думка; Прецедент, 2004. 262 с.
262. Цивільний процес України: підручник /за ред. Ю. С. Червоного. Київ: Істина, 2007. 392 с.
263. Чеговадзе Л. А. Защита прав и интересов субъектов гражданского права. *Защита частных прав: проблемы теории и практики*: материалы 2-й ежегод. междунар. науч.-практ. конф. (Иркутск, 20-21 июня 2013 г.) /под ред. Н. П. Асланян, Ю. В. Виниченко. Иркутск: Изд-во БГУЭП, 2013. С. 166–169.
264. Чепис О. І. Законний інтерес як категорія цивільного права. Форум права. 2009. №1. С. 551–559. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2009-1/09hoiksp.pdf> (дата звернення: 08.04. 2018).
265. Чечина Н. А. Гражданский кодекс и гражданское процессуальное законодательство. *Правоведение*. 1995. №4-5. С. 72–76.
266. Чорна Ж. Л. Правовий захист майнових прав та інтересів малолітніх та неповнолітніх осіб: дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2005. 226 с.
267. Шаварин М. С. Особенности судов в американских штатах. *США – Канада: экономика, политика, культура*. 2011. №3. С. 79–87.
268. Шайкенов Н. А. Правовое обеспечение интересов личности. Свердловск, 1980. 130 с.
269. Шайкенов Н. А. Правовой статус личности и ее интересы. Свердловск: Свердловск. юрид. ин-т, 1982. 375 с.
270. Шайкенов Н. А. Правовое обеспечение интересов личности. Свердловск: Изд-во Урал. ун-та, 1990. 200 с.
271. Шафир Г. М. Некоторые вопросы методики и тактики защиты на предварительном следствии. *Вопросы защиты по уголовным делам*. Москва, 1967. №4. С. 68–89.
272. Шершеневич Г. Ф. Общая теория права: лекции профессора Московского университета Г. Ф. Шершеневича, читанные в Московском коммерческом институте в 1909/10 г. М., 1911. 218 с.
273. Шершеневич Г. Ф. Общая теория права. М.: Изд-во бр. Башмаковых, 1912. 315 с.

274. Шершеневич Г. Ф. Учебник русского гражданского права. М., 2005. Т. 1. 314 с.
275. Юков М. К. Связи норм гражданского и гражданского процессуального права. *Вопросы развития и защиты прав граждан*. Калинин: Изд-во Калинин. гос. ун-та, 1977. С. 66–72.
276. Яковлев В. Ф. Гражданско-правовой метод регулирования общественных отношений. Свердловск, 1972. 192 с.
277. Ярошенко І. С. Цивільне процесуальне право: навч.-метод. посіб. Київ: Вид-во КНЕУ, 2003. 284 с.
278. Agement, European Commission, Europe Aid Co-operation Office, 2001.
279. Heck Ph. The Formation of Concepts and the Jurisprudence of Interests. The Jurisprudence of Interests. Cambridge-Massachusetts, 1948. P. 131–142.
280. Hohfeld W. N. Fundamental Legal Conceptions. New Haven, 1923. 124 p.
281. Katrenko A. Problematic questions determining category of «interest» in civil law of Ukraine. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2018. №4. P. 85-88.
282. Kocourek A. The Hohfeld System of Fundamental Legal Concepts. 15 Ill. Law Quar. 1920. P. 23–26.

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

Наукові статті у фахових виданнях України:

1. Катренко А.А. Інтерес як елемент змісту суб'єктивного права та охоронюваного законом інтересу (нематеріальний і матеріальний інтерес). *Юридичний вісник*. 2018. Вип. 4. С. 89-95. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/urid_2018_4_16.
2. Катренко А.А. Забезпечення приватних та публічних інтересів у шлюбному договорі. *Часопис цивілістики: наук.-практ. журн. НУ «Одеська юридична академія»*. Одеса: Фенікс, 2018. Вип. 28. С. 97-101. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chac_2018_28_22.
3. Катренко А.А. Інтерес у зобов'язаннях, що виникають у зв'язку зі створенням загрози життю, здоров'ю, майну юридичної особи. *Юридичний вісник*. 2018. Вип. 2. С. 104-110. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chac_2018_28_22.
4. Катренко А.А. Категорія «інтерес» у договірних правовідносинах. *Вісник Чернівецького факультету НУ «Одеська юридична академія»: зб. наук. ст.* Чернівці, 2018. Вип. 2. С. 75-84.
5. Катренко А.А. Інтерес як категорія цивільного права. *Часопис цивілістики: наук.-практ. журн. НУ «Одеська юридична академія»*. Одеса: Фенікс, 2018. Вип. 29. С. 97-101.
6. Катренко А.А. Структура охоронюваного законом інтересу як правовий аспект. *Юридичний вісник*. 2019. Вип. 3. С. 202-206.

Наукові статі у зарубіжних періодичних виданнях з юридичного напрямку:

7. Katrenko A. Problematic questions determining category of "interest" in civil law of Ukraine. *Jurnal juridic national: Teorie si Practica*. 2018. Bn. 4. C. 85-88.

8. Катренко А.А. Концептуальні засади щодо визначення категорії «інтерес» у цивільному праві. *Visegrad journal on human rights*. 2019. No 1 (volume 3). С. 100-105.

Тези доповідей і наукових повідомлень:

9. Катренко А.А. Суб'єктивна та об'єктивна природа інтересу як категорії цивільного та сімейного права України. *Речові права в праві та законодавстві: розвиток і сьогодення*: збірник матеріалів Інтернет-конференції. Міжнародний гуманітарний університет; Інститут національного та міжнародного права (м. Одеса, 27 листопада 2015 р.). Одеса, 2015. С. 113-117.

10. Катренко А.А. Категорія «інтерес» у шлюбному договорі. *Від римського права до ІТ-права*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Римське право та сучасність» (м. Одеса, 19 травня 2018 р.). Одеса: Фенікс, 2018. С. 170-173.

11. Катренко А.А. Особливості спорів щодо захисту прав та законних інтересів батьків на виховання дитини. *Сучасні правові системи світу: тенденції та фактори розвитку*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 23–24 серпня). Запоріжжя: Запорізька міська громадська організація «Істина», 2019. С. 69-74.

12. Катренко А.А. Визначення юридичної природи інтересу у цивільному праві України. *Пріоритету розвитку юридичних наук у XXI столітті*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 12-13 квітня 2019 р.). Одеса: ГО «Причорноморська фундація права», 2019. С. 96-98.

13. Катренко А.А. Інтерес у договірних правовідносинах. *Розвиток державності та права в Україні: реалії та перспективи*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 20–21 вересня 2019 р.). Львів: Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2019. С. 65-67.